

25 ม.ค. 38

พระไตรปิฎกปริทัศน์

พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี) ป.ธ.๖, Ph.D.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D.

และคณะ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
จัดพิมพ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(สุวรรณ สุวณฺณโชโต)

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

๒๕ มีนาคม ๒๕๓๘

พระไตรปิฎกปริทัศน์

โดย...

พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาณี) ป.ธ.๖, Ph.D.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D.

และคณะ

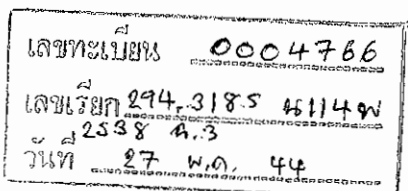
ISBN 974-575-338-6

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม ๒๕๓๘

ผู้จัดพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ศิลปะรูปเล่ม รุ่งทิวา วงษ์พันธ์

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๒๒๔-๘๒๑๔, ๒๒๑-๘๘๙๒
โทรสาร ๒๒๔-๘๒๑๔
พ.ศ. ๒๕๓๘

คำปรารภ

สมเด็จพระมโหฬารราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตฯ ในการพระราชทานเพลิงศพ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺโชโต ป.ธ.๗) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ แะ องค์บาลีสันามหลวงประธานคณะพระธรรมจาริก ฯลฯ ในวันเสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณที่หาที่เปรียบมิได้ อันนำมาซึ่งความปลื้มปิติยินดีเป็นล้นพ้นแก่บรรดาวงศาคณาญาติ ศิษยานุศิษย์ และพุทธศาสนิกชนทั้งมวล

พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺโชโต ป.ธ.๗) เป็นพระมหาเถระที่มีบทบาทสำคัญรูปหนึ่งของคณะสงฆ์และสังคมไทย เพราะตลอดชนมายุกาลของเจ้าประคุณสมเด็จพระฯ ท่านได้บำเพ็ญหิตประโยชน์แก่พหุชนทั้งในสังคมสงฆ์และประเทศชาติเป็นเนืองนิจประการ เริ่มตั้งแต่สอบได้นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๗ ประโยค ก็ได้ทำหน้าที่เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ผู้ออกข้อสอบนักธรรมและบาลี เป็นเลขานุการแม่กองบาลีสันามหลวง เป็นรองแม่กองบาลีสันามหลวง เป็นเจ้าสำนักเรียน เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดเบญจมบพิตร เป็นผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพุทธศาสนานานาชาติ เป็นประธานอุปถัมภ์สร้างวัดไทยในต่างประเทศ ๒ แห่ง คือ วัดศรีนครินทร์วรารามประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยส่ง **พระสิริวุฒิเมธี** (ทองสุริย์ สุริยโชโต ป.ธ.๘, พธ.บ., Ph.D.) ไปเป็นเจ้าอาวาส และสร้างวัดพุทธรังษี ที่รัฐไมอามี ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยส่ง **พระครูศรีพิพัฒน์ภรณ์** (สุรเชษฐ์ ปรุกโกโม ป.ธ.๖, M.A.) ไปเป็นเจ้าอาวาส

ด้านการปกครอง นอกจากจะเป็นเจ้าอาวาสเบญจมบพิตรแล้ว ยังเคยดำรงตำแหน่งผู้ตรวจการผู้ช่วยภาค ๕ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๖ เป็นเจ้าคณะภาค ๖ เป็นเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ และเป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

ด้านการเผยแผ่และพัฒนา เจ้าประคุณสมเด็จพระฯ เป็นผู้คิดริเริ่มงานไว้หลายโครงการ อาทิ เป็นผู้ประสานงานกับกรมประชาสัมพันธ์เพื่อจัดตั้ง “คณะพระธรรมจาริก” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่ชาวเขา ณ วัดศรีโสดา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๓ และขยายศูนย์ฯ ไปที่บ้านหนองแวน อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ใน พ.ศ. ๒๕๒๒ และได้จัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมและบาลีแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขา ณ วัดช้างเคียน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ เพื่อส่งไปเป็นพระธรรมจาริก

(๔)

เกี่ยวกับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ได้กรุณาเป็นกรรมการสภามหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ พร้อมกับการสนับสนุนส่งเสริมให้พระภิกษุสามเณรเข้าศึกษาต่อในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยดีตลอดมา และในปี ๒๕๓๗ ได้เมตดารับเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาโครงการแปลพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก เป็นภาษาไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิจารณาเห็นคุณูปการที่เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช มีต่อมหาวิทยาลัย พระศาสนา และสังคม จึงได้ถวาย**ปริญญายุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาสังคมศาสตร์** เมื่อวันที่ ๙ มกราคม ๒๕๓๑ เพื่อประกาศเกียรติคุณ ให้เป็นพื้นฐานคติปรากฏสืบไป

การมรณภาพของ**เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์** (สุวรรณ สุวณฺโณโชโต) ด้วยโรคหัวใจกำเริบโลหิตไปเลี้ยงหัวใจไม่พอ เมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ เวลา ๑๑.๔๐ น. ณ ตึก ๘๔ ปี โรงพยาบาลศิริราช สิริชนมายุรวมได้ ๗๔ ปี ๓ เดือน ๑๗ วัน ในท่ามกลางความอาลัยของคณะสงฆ์ คิษยานุศิษย์และอุบาสกอุบาสิกาตลอดจนพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ นับเป็นการสูญเสียผู้มีความสำคัญในวงการพระศาสนาและสังคมไทยไปอีกรูปหนึ่ง

ในการออกเมรุพระราชทานเพลิงศพเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ในครั้งนี้ มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์หนังสือ **“พระไตรปิฎกปริทัศน์”** อันเป็นการรวบรวมผลงานทางวิชาการของคณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นธรรมานุสรณ์และเป็นธรรมบรรณาการแก่ผู้ไปร่วมงานและผู้สนใจทั่วไป

มหาวิทยาลัยขอขอบคุณและอนุโมทนาคณาจารย์ผู้เป็นเจ้าของบทความดังกล่าว **พระเมธีธรรมาภรณ์** รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ ผู้เป็นประธานดำเนินงานจัดพิมพ์ **พระมหาเจิมสุวโจ** ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ผู้ประสานงานและบรรณาธิการต้นฉบับ และโรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันมี**คุณมนัส พวงลำเจียก คุณพิทธิพงศ์ วงศ์สุริยา คุณอรรถ จรเจริญ และพนักงานโรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องทุกท่านที่ช่วยเร่งจัดพิมพ์ให้แล้วเสร็จทันงานในครั้งนี้

ขออำนาจบุญกุศลจริยา และกุศลวิยาทานในการพิมพ์หนังสือเป็นธรรมานุสรณ์ในครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยการวิบากสมบัติและส่งเสริมบารมีธรรมแด่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช ในสวัสดิสัมปรายภาพทุกประการ ด้วยเทอญ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

ประวัติหน้าที่การงาน

ของ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชโต ป.ธ.๗)

เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

กรรมการมหาเถรสมาคม

เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ

แม่กองบาลีสนามหลวง

ประธานคณะพระธรรมจาริก

ประธานคณะกรรมการดำเนินการตามโครงการพระราชดำริโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจน

ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนานานาชาติ

ชาติภูมิ

นามเดิม สุวรรณ นามสกุล เชื้อนเพ็ชร

ชาตะ วันเสาร์ที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ตรงกับวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๗ ปีวอก
ที่บ้านนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย

นามมารดา นางแก้ว เวียงมูล นามบิดา นายจี้ วงศ์เรืองศรี

บรรพชา

เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี (อดุลฺโยค) วัดบึงกาฬ อ.บึงกาฬ จ.บึงกาฬ
๔ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ ณ วัดนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยมี
พระครูสุตาลังการ วัดกลางเวียง ตำบลโนนเวียง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย เป็น
พระอุปัชฌาย์

อุปสมบท

เจ้าพระคุณสมเด็จพระเจ้าพรหมมุนี (อดุลฺโยค) วัดบึงกาฬ อ.บึงกาฬ จ.บึงกาฬ
วันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรง ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยมี พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี (ต่อมาได้โปรดฯ สถาปนา
ขึ้นเป็นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก)

(๖)

เป็นพระอุปัชฌาย์ พระสรภณกวี (คอน นนทโย ป.ธ.๓ ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระมงคลวัตรกวี) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระราชเวที (ตอกไม้ อุดตรภทฺโท ป.ธ.๖) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นพระอนุสาวนาจารย์

วิทยฐานะ

จบประถมศึกษาปีที่ ๔ ณ โรงเรียนประชาบาลวัดนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๔๗๙ ได้ย้ายมาอยู่กับพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ (ปลด กิตฺติโสภโณ) ในฐานะเจ้าคณะมณฑลพายัพ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม

พ.ศ. ๒๔๙๐ สอบได้ปริยัติธรรม ๗ ประโยค สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร

พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้รับปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาสังคมศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณ ในพระบรมราชูปถัมภ์

หน้าที่การงาน

งานด้านการปกครอง

พ.ศ. ๒๔๙๕-๒๕๐๖ เป็นเจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค ๕

พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๗ เป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบทแก่กุลบุตรได้ทั่วประเทศ

พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๓๗ เป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๘ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๖

พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๒๕ เป็นเจ้าคณะภาค ๖ (ปกครองคณะสงฆ์จังหวัดลำปาง เชียงราย แพร่ พะเยา และน่าน)

พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๓๗ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม

พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๓๗ เป็นเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ (ปกครองคณะสงฆ์ ๑๖ จังหวัด)

งานด้านการศึกษา

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นครูสอนประจำสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร

พ.ศ. ๒๔๙๕-๒๔๙๘ เป็นผู้ช่วยเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง

พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๔๙๘ เป็นเลขานุการสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา

- พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๘๘ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมจังหวัดเชียงราย
- พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๓ เป็นเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๓๐ เป็นรองแม่กองบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๓๗ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม (พอ.บ.)
- พ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๓๗ เป็นผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนานานาชาติ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
- พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๗ เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง

งานด้านการเผยแผ่

แสดงพระธรรมเทศนาโดยปฏิภาณโวหารแก่อุบาสกอุบาสิกาประจำพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

แสดงพระธรรมเทศนาในงานพระราชพิธีและในรัฐพิธีต่างๆตามโอกาส

เป็นผู้ให้โอวาทแก่พุทธบริษัทในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเป็นประจำในระหว่างเข้าพรรษาได้อบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยพระนวกะตลอดพรรษาและทำติดต่อกันมาเป็นเวลา ๒๗ ปี

ได้เขียนหนังสือธรรมะออกมาเผยแผ่ ปาฐกถาธรรมทั้งในและต่างประเทศ

รวบรวมเรียบเรียงหนังสืออุปสมบทวิธีและศาสนพิธีกิจวัตรปฏิบัติทำวัตรสวดมนต์ขึ้นเป็นระเบียบปฏิบัติแห่งวัดเบญจมบพิตร ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันนี้

จัดตั้งศูนย์วิปัสสนาธรรมกิตติโสภณ

งานด้านการสาธารณูปการภายในวัด

- พ.ศ. ๒๕๑๒ สร้างศาลาร้อยปีปิยมหาราชอนุสรณ์ และหล่อพระบรมรูป ร. ๕ สูง ๓ เมตร
- พ.ศ. ๒๕๒๒ สร้างศาลาธรรมชินราชปัญญาพิศ ขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๗๕ เมตร สูง ๒๑ เมตร ๕๘ ซม. ค่าก่อสร้างประมาณ ๑๘ ล้านบาทเศษ
- พ.ศ. ๒๕๓๐ สร้างตึกพระนวกะ (หอ ๓) ขนาดกว้าง ๑๒ เมตร ยาว ๓๒ เมตร สูง ๑๒ เมตร เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๓ ชั้นๆ ละ ๑๑ ห้อง ลี้นค่าก่อสร้างไปทั้งหมด ๒,๒๙๙,๐๐๐.๐๐ บาท

(๘)

- พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๗   ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถระเบียงวิหารคดร่วมกับ
กรมการศาสนาและกรมศิลปากรโดยใช้ทุนทรัพย์ประมาณ
๒๐ ล้านบาท
- พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๐   บูรณะปฏิสังขรณ์พระที่นั่งทรงธรรม หมู่พระที่นั่งทรงผนวช
ศาลาบัณณรศภาค พระวิหารสมเด็จพระพุทธชินวงศ์และกุฏิสมเด็จพระ
พุทธชินวงศ์ประมาณ ๕ ล้านบาท
- พ.ศ. ๒๕๒๙   ได้ปฏิสังขรณ์หอระฆังบวรวงศ์ กุฏิแถว และกุฏิเดี่ยว ใช้
ทุนทรัพย์ของวัดไปประมาณ ๕ ล้านบาท

งานด้านสาธารณสงเคราะห์

- พ.ศ. ๒๕๐๓   เป็นผู้ก่อตั้งมูลนิธิเบญจมบพิตร และเป็นประธานกรรมการ
กำกับมูลนิธิฯ
- พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๓๗   เป็นผู้อุปการะ ร.ร. เบญจมบพิตร (ประถม) และ ร.ร. มัธยม
วัดเบญจมบพิตร
เป็นกรรมการอำนวยการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย
เป็นอนุกรรมการวัฒนธรรมทางจิตระทรวงศึกษาธิการ
- พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๓๗   เป็นกรรมการอำนวยการ ร.พ. สงฆ์
- พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๓๗   เป็นประธานกรรมการอำนวยการบรรพชาสามเณรภาค
ฤดูร้อน วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ซึ่งงานนี้ได้ดำเนิน
การมาทุกปีจนเป็นประเพณีถึงปัจจุบัน
- พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๓๗   เป็นกรรมการมูลนิธิ ร.พ. สงฆ์
- พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๓๗   เป็นผู้ก่อตั้งคณะพระธรรมจาริกเพื่อเดินทางไปเผยแผ่
พระพุทธศาสนาในกลุ่มชนชาวเขาพื้นที่เขตภาคเหนือ
และรับเป็นประธานคณะพระธรรมจาริกโดยความเห็นชอบ
ของกรรมการมหาเถรสมาคม ตามคำอาราธนาของกรม
ประชาสัมพันธ์ซึ่งเป็นการส่งเสริมการพัฒนาและ
สงเคราะห์ชาวเขาของรัฐบาล
- พ.ศ. ๒๕๑๓   จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร
ชาวเขา ณ วัดศรีโสดา จ.เชียงใหม่ เพื่อสนับสนุนพระภิกษุ

- สามเณรชาวเขาให้ได้รับการศึกษาอบรมด้านพระปริยัติธรรม และสายสามัญชั้นมูลฐานจนถึงระดับปริญญาตรีและเข้าฝึกอบรมเป็นพระธรรมจาริกก่อนเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาร่วมกับพระธรรมจาริก
- พ.ศ. ๒๕๑๔ ก่อตั้งมูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชนถิ่นกันดาร เพื่อนำดอกผลสนับสนุนงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในถิ่นกันดาร โดยระดมทุนรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออุปถัมภ์การดำเนินงานพระธรรมจาริกให้ได้ประโยชน์สูงสุดแก่สังคมประเทศชาติและพระศาสนา
- พ.ศ. ๒๕๒๒ เปิดศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขา สาขาบ้านหนองแวน อ.แม่จัน จ.เชียงราย
- พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๓๗ เป็นประธานในการบรรพชาอุปสมบทนักเรียนนิสิตนักศึกษาข้าราชการทั่วประเทศในโครงการบรรพชาอุปสมบทธรรมทายาทของชมรมพุทธศาสตร์ทุกมหาวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๒๘ จัดตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรมแผนกบาลีแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขาที่วัดช้างเคียน อ.เมือง จ.เชียงใหม่
- พ.ศ. ๒๕๓๓ จัดตั้งสวนสมุนไพรพระธรรมจาริกชื่อสวนสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ที่อาศรมพระธรรมจาริกบ้านลีซอดันลุง อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ เนื้อที่ ๒๑ ไร่ เพื่อผลิตกล้าสมุนไพรให้พระธรรมจาริกนำไปปลูกตามอาศรมต่างๆ ตลอดจนผลิตยาสมุนไพรเพื่อนำไปบำบัดแก่ชาวเขาผู้เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นต้น
- พ.ศ. ๒๕๓๕ จัดตั้งศูนย์อบรมพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรชาวเขา สาขาวัดวิเวกนาราม ต.สันทราย อ.เมือง จ.เชียงใหม่ จัดอบรมพระธรรมจาริกระยะยาว เพื่อพัฒนาบุคลากรพระธรรมจาริกในชั้นระดับปริญญาตรี โดยความร่วมมือของสถาบันราชภัฏ วิทยาลัยครูเชียงใหม่
- พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นประธานที่ปรึกษาและอุปถัมภ์ชมรมพุทธศาสตร์สากล ในอุปถัมภ์สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

(๑๐)

งานด้านพิเศษ

- พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นกรรมการสงเคราะห์ ร.พ. สงฆ์
- พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๓๗ เป็นกรรมการโรงพิมพ์กรมการศาสนา
เป็นกรรมการอุปถัมภ์รายการธรรมกับเยาวชนของกรมการศาสนา
- พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๓๗ เป็นประธานกรรมการจัดสร้างโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนตามพระราชดำริโดยพระบรมราชโองการ

งานด้านเกี่ยวกับการต่างประเทศ

- พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๓๗ เป็นประธานอุปถัมภ์สร้างวัดพุทธรังษี รัฐไมอามี สหรัฐอเมริกา โดยมอบหมายให้ พระครูศรีพิพัฒน์ภรณ์ (พระมหาสุรเชษฐ์ ปรกกโร ป.ธ.๖, M.A.) เป็นเจ้าอาวาส
- พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๗ เป็นประธานอุปถัมภ์สร้างวัดศรีนครินทร์วราราม ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยมอบหมายให้ พระสิริวิมลเมธี (พระมหาทองสุรีย์ สุริยโชโต ป.ธ.๘, พธ.บ., Ph.D.) เป็นเจ้าอาวาส

สมณศักดิ์

- พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นพระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ ตำแหน่งพระครูปลัดฐานานุกรมของพระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
- พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นพระครูปลัดสัมพิพัฒน์สุตาจารย์ ตำแหน่งพระครูปลัดฐานานุกรมของสมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
- พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นพระราชอาคันตุกะชั้นสามัญในราชทินนาม พระกิตติวงศ์เวที
- พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชอาคันตุกะชั้นราช ในราชทินนามเดิม
- พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชอาคันตุกะชั้นเทพที่ พระเทพกิตติมุนี

- พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะ
ชั้นธรรมที่ พระธรรมกิตติโสภณ
- พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดสถาปนาขึ้นเป็นพระราชาคณะ
เจ้าคณะรองชั้นหิรัญบัฏ ในราชทินนาม **พระพุทฺธวงศมุนี**
- พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้รับพระบรมราชโองการโปรดสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระ
ราชาคณะมีราชทินนามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระ
พุทธชินวงศ์ จุฬาลงกรณรังสฤษฎ์ กิตติโสภณวรางกูร
วิบูลศีลาจารวิมล ศิริชนพหุลหิตีสี ศรีปิฎกवारภรณ์ อัคร
มหาคณปธานาดิศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี
สถิต ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิต วรารามราชวรวิหาร พระ
อารามหลวง จงเจริญ ที่มายุจริวัฏฐิติกาล ในพระพุทธศาสนา
เทอญ

มรณภาพ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ ได้อาพาธด้วยโรคหัวใจ โรคเบาหวานและอัมพฤกษ์ ทำให้ร่างกายซีกซ้ายไม่มีกำลัง ต้องเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลศิริราช โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้อยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ ตั้งแต่วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๓๗ โดยมี ศ.น.พ. ศุภชัย ไขырธีระพันธ์ หัวหน้าศูนย์โรคหัวใจ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล เป็นแพทย์เจ้าของไข้ ตลอดระยะเวลา ๕ เดือนเศษที่เข้ารับการรักษาสมาเด็จพระพุทธชินวงศ์ต้องเข้ารับรักษาในห้อง I.C.U และ C.C.U. หลายครั้งและมีอาการดีขึ้นตามลำดับ แต่แล้วอาการของโรคหัวใจก็กำเริบขึ้นอย่างเฉียบพลันเพราะเลือดไปเลี้ยงหัวใจไม่เพียงพอ จึงทำให้ถึงมรณภาพ ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ เวลา ๑๑.๔๐ น. ที่ตึก ๘๔ ปีโรงพยาบาลศิริราช.

สิริรวมชนมายุได้ ๗๔ ปี ๓ เดือน ๑๗ วัน ฯ

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

แสง อุดมศรี*

บทเบิกเรื่อง

“...ฉันเกิดมาจากครอบครัวที่ดูเหมือนจะยากจนกว่าเขาในหมู่บ้านเดียวกัน โยมพ่อกับ โยมแม่แยกทางกันเดิน ตัวฉันเองอยู่กับโยมแม่ เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้วพระอาจารย์ที่วัดข้างบ้านมาขออนุญาตโยมแม่ว่า จะขอนำฉันไปบวชเณร โยมแม่มีลูกคนเดียวคือตัวฉันเอง แต่ท่านมีจิตใจเข้มแข็งมากยินดีอนุญาตให้ฉันบวชเณรได้ สาเหตุที่ต้องมาบวชนอกจากความเมตตาของพระอาจารย์และจิตใจอันเข้มแข็งของโยมแม่ที่คงจะคิดถึงอนาคตของฉันแล้วก็คงจะเป็นเพราะฉันมันจนกว่าเขาก็ได้ เพราะนักเรียนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ รุ่นเดียวกันมีสามคน ฉันจนกว่าเขา แต่ฉันก็คิดว่าตัวฉันเองได้ทำประโยชน์ให้แก่คนยากจนมากที่สุดเหมือนกัน...”

ข้อความข้างต้นนี้เป็นส่วนหนึ่งขอบทเบิกเรื่องที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ แม่กองบาลีสนามหลวง กรรมการมหาเถรสมาคม ฯลฯ ได้เมตตาเล่าให้ผู้เขียนฟังในตอนเย็นวันหนึ่งของกลางเดือนธันวาคม ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นวันที่ผู้เขียนเดินทางไปกราบนมัสการท่านเป็นการภายใน เพื่ออาราธนาท่านให้เป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาการแปลพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตามมติที่ประชุมของคณะกรรมการโครงการชำระพระไตรปิฎกและคัมภีร์พุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยแห่งคณะสงฆ์ไทย

ภายหลังจากที่ได้กราบเรียนเป็นเชิงแนะนำตนเอง และความเป็นมาของโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยสรุปว่าเป็นโครงการต่อเนื่องมาจากการตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬ

* ป.ธ.๖, พธ.บ., M.A. รองผู้อำนวยการกองวิชาการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

เดปิฏก ที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ริเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์เป็นส่วนเบื้องต้นจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จนเป็นเหตุให้คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกหมู่เหล่าได้ร่วมเจริญศรัทธาโดยเสด็จตามพระราชจริยาวัตรสืบต่อมาโดยลำดับ

แม้การตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้ จะมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นแทรกซ้อนเป็นครั้งคราว แต่ด้วยพระบารมีแห่งองค์พระประมุขของชาติทั้ง ๓ พระองค์ ตลอดจนแรงอุปถัมภ์ของคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยทุกหมู่เหล้างดงกล่าวมา จึงทำให้งานส่วนนี้สำเร็จลุล่วงลงด้วยดี และได้จัดให้มีการสมโภชขึ้นในระหว่างวันที่ ๑๒-๒๐ กันยายน ๒๕๓๕ เพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหาศุภมงคลสมัยที่พระองค์ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จไปเป็นองค์ประธานเปิดงานดังกล่าวด้วย

ต่อมาสภามหาวิทยาลัยโดยความเห็นชอบของพระเดชพระคุณพระสุเมธาธิบดี (บุญเลิศ ทอดสุทธิ) นายกสภามหาวิทยาลัย มีมติเห็นชอบให้จัดทำโครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหาศุภมงคลสมัยที่พระองค์ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร พร้อมทั้งได้วางหลักเกณฑ์การแปลไว้อย่างกว้าง ๆ ว่าจะต้องแปลเป็นสำนวนภาษาไทยที่คนทั่วไปสามารถอ่านเข้าใจง่ายที่สุดเท่าที่จะพึงทำได้โดยมิให้ผิดเพี้ยนจากอรรถและพยัญชนะในพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีกด้วย และเมื่อความนี้ทราบถึงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระองค์ทรงมีพระกรุณาธิคุณรับเป็นองค์ประธานอุปถัมภ์โครงการฯ นี้อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งทรงมีรับสั่งเสนอแนวการแปลไว้ว่า ไม่ควรแปลให้เป็นภาษาไทยสมัยใหม่มากเกินไป อาจทำให้เสียอรรถรสหรือคลาดเคลื่อนจากความหมายเดิมของภาษาบาลีในพระไตรปิฎกได้ ควรแปลแบบรักษาเอกลักษณ์ของภาษาทางศาสนา แต่ให้คนรุ่นใหม่อ่านเข้าใจได้บ้างก็จะดีมาก

มหาวิทยาลัยได้น้อมรับพระกรุณาธิคุณนี้มาปฏิบัติด้วยความปลาบปลื้มปีติ โดยตั้งโครงการชำระพระไตรปิฎกและคัมภีร์พุทธศาสน์ขึ้นมารับผิดชอบงานส่วนนี้ มีพระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี) อธิการบดี เป็นประธานอำนวยการ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ เป็นรองประธานอำนวยการ พระศรีสุทธิพงศ์ (อาทร อินฺทปญฺโญ)

(๑๔)

ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิชาการและคณบดีคณะพุทธศาสตร์ เป็นประธานบริหารโครงการฯ โดยมีบรรพชิตและคฤหัสถ์อีก ๒๕ ท่านเป็นกรรมการ

คณะกรรมการชุดนี้ได้ประชุมพิจารณาวางหลักการแปลและคัดเลือกพระมหาเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตที่มีความรู้ความสามารถมาเป็นกรรมการตรวจสำนวนการแปล และกรรมการที่ปรึกษา โดยเฉพาะกรรมการที่ปรึกษานั้นที่ประชุมได้พิจารณากันอย่างรอบคอบแล้ว มีมติเห็นร่วมกันเป็นสมานฉันท์ว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศราชวรวิหาร เป็นพระมหาเถระที่ทรงคุณวุฒิและมีความเหมาะสมน่านับการที่จะเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษา พร้อมกันนี้ก็ได้อธิบายความหมายให้เกลาฯ มารับเรียนอาราธนาท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร เป็นการภายในเพื่อได้โปรดเมตตาได้รับเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาต่อไป

เมื่อท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้ทราบความโดยตลอดแล้ว ท่านได้กล่าวเป็นเชิงออกตัวว่า ฉันเองไม่ได้มีความรู้แตกฉานในเรื่องคัมภีร์อะไรมากนัก ตลอดเวลาที่ผ่านมากำหนดให้รับผิดชอบงานด้านบริหารหรือบริการเป็นส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีโอกาสดำเนินการเป็นขั้นเป็นอันเท่าไร จะเอาอะไรไปให้คำปรึกษาเขาได้ พระเถระรูปอื่น ๆ ที่มีความรู้ความสามารถมีอีกมากลองไปทาบถามท่านดูสิ ตัวฉันเองคงเป็นไปไม่ได้หรอก แต่ผู้เขียนก็ได้กราบเรียนท่านว่า คณะกรรมการโครงการฯ ได้พิจารณาโดยรอบคอบหลายครั้งหลายหน จนมีมติเห็นร่วมกันเป็นสมานฉันท์อย่างนี้จริง ๆ ถ้าท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร จะได้โปรดเมตตาได้รับเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาก็จะเป็นเกียรติแก่มหาวิทยาลัยเป็นอย่างสูง และกรรมการคณะต่าง ๆ ก็จะมีขวัญและกำลังใจทำงานส่วนนี้ให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ได้อย่างแน่นอน

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร นั่งนิ่งอยู่พักใหญ่ ในที่สุดท่านก็ได้กล่าวออกมาด้วยน้ำเสียงที่เต็มไปด้วยความเมตตาว่า งานนี้เป็นงานที่มีความสำคัญมาก ถือว่าเป็นงานของศาสนาจริง ๆ ถ้าหากหาผู้ใด และเธอเห็นอย่างนั้นก็ตกลง แต่ตัวฉันเองคงไม่มีเวลาที่จะไปให้คำปรึกษาได้เท่าไรนัก ขณะนี้ถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่หลายโรค พื้นฐานสำคัญก็มาจากโรคเบาหวานนั้นแหละ ตอนนี้อายุเกือบจะเต็ม ๗๔ ปีแล้ว ไม่รู้จะอยู่พื้นปีนี้ได้หรือเปล่า? แต่ผู้เขียนก็ได้กราบเรียนท่านว่าบุญบารมีนานับการที่ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้ทำสิ่งสมมาโดยลำดับ ทำให้ เกลาฯ มีความเชื่อมั่นว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร จะต้องมีความมุ่งมั่นยืนยันท่อไปอีกยาวนาน ซึ่งท่านก็ได้กล่าวเป็นเชิงถามด้วยใบหน้าอันยิ้มแย้มว่ารู้ได้อย่างไร ? ไม่มีใครรู้หรือกว่าใครจะมีอายุยืนยาวนานต่อไปได้เท่าไร ?

จากนั้นท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้ชวนผู้เขียนสนทนาถึงเรื่องต่าง ๆ อีกหลายเรื่อง

ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพระไตรปิฎก เรื่องในวงการศาสนาหรือเรื่องทั่วๆ ไป ตลอดจนได้เมตตาเล่าวิธีชีวิตตั้งแต่เบื้องต้นของท่านให้ฟังตามที่ได้เขียนได้กราบเรียนถามเป็นระยะ ๆ จนทำให้เวลาของการสนทนาหมดไปอย่างรวดเร็วถึง ๓ ชั่วโมงเศษ

วงศ์เรื่องศรี

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ เป็นพระมหาเถระที่มีชาติภูมิเดิมเป็นชาวเหนือโดยกำเนิด ท่านเกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๖๓ ที่บ้านนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยเป็นบุตรคนเดียวของนายจี่ นางชั้นแก้ว (เวียงมูล) วงศ์เรื่องศรี บิดามารดาตั้งชื่อให้เป็นมงคลนามว่า เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรื่องศรี

เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรื่องศรี เป็นเด็กหน้าตาดี ผิวพรรณสะอาดสะอ้านและมีอุปนิสัยร่าเริงสอแว่วว่าเป็นเด็กเฉลียวฉลาด แต่เป็นที่น่าเสียดายที่บิดามารดาต้องมาแยกทางกันดินเสียก่อน นางชั้นแก้ว เวียงมูล ผู้เป็นมารดาจึงต้องเลี้ยงดูเด็กชายสุวรรณ มาโดยลำพังด้วยความเหนื่อยยากนานับการ เพราะฐานะเดิมของครอบครัวแทบจะเรียกว่ายังไม่ได้ก่อร่างสร้างตัวอะไรให้เป็นชิ้นเป็นอันเลย แต่ด้วยความรู้สึกผูกพันของผู้เป็นมารดาที่มีต่อสายเลือดของตนเอง นางชั้นแก้วจึงยอมอดทนทุกอย่างและเฝ้าทะนุถนอมกลม่อมเลี้ยงเด็กชายสุวรรณด้วยความ รักความห่วงใย จนกระทั่งเด็กชายสุวรรณมีอายุครบเกณฑ์ที่จะเข้ารับการศึกษามารดาจึงนำไปฝากให้เรียนหนังสือที่โรงเรียนประชาบาลวัดนางแล ซึ่งเป็นโรงเรียนประชาบาลประจำตำบลนางแลนั่นเอง

โรงเรียนประชาบาลในชนบทที่อยู่ห่างไกลความเจริญไม่ว่าจะเป็นในสมัยนั้นหรือสมัยนี้คือสถานการศึกษาเพียงแห่งเดียวที่เด็กชายหญิงไม่ว่าจะมีฐานะทางครอบครัวยากดีหรือมีจนอย่างไรก็จะเข้ารับการศึกษได้อย่างทัดเทียมกัน จะมีสิ่งแตกต่างอยู่บ้างก็ตรงที่ว่าเด็กที่มีฐานะทางครอบครัวดีหน่อยก็จะมีโอกาสใส่เสื้อผ้าใหม่ ๆ และมีเงินติดตัวไปซื้อขนมรับประทานที่โรงเรียนบ้าง ในขณะที่เด็กที่มีฐานะทางครอบครัวยากจนจะใส่เสื้อผ้าเก่า ๆ และนานที่ปีหนึ่งจะมีเงินติดตัวไปซื้อขนมรับประทานที่โรงเรียนพอทำให้เด็กคนอื่น ๆ หันหลังเหลียวมามองดูบ้างเท่านั้น ส่วนการให้บริการด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการสอน อุปกรณ์การเรียนหรือสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ดูเหมือนจะไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย

แต่อย่างไรก็ตาม เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรื่องศรี ก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ซึ่งถือว่าเป็นชั้นสูงสุด ของโรงเรียนประชาบาลวัดนางแล ในขณะที่เด็กชายหญิงคนอื่น ๆ ที่เข้าเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ รุ่นเดียวกันหลุดหายไปทีละคนสองคน จนกระทั่งเหลือเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ รุ่นเดียวกันมีรวมทั้งหมดเพียง ๓ คนเท่านั้น

(๑๖)

เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แล้ว เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรืองศรี ก็ออกมาช่วยมารดาทำมาหากินตามประสาแม่ลูกเพียงสองคนโดยมิได้คิดฝันว่า จะมีโอกาสเรียนต่อให้สูงยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ทั้งนี้เพราะความยากจนของครอบครัวนั่นเองที่มาปิดบังโอกาสที่ควรจะมีจะเป็นให้พลอยมีดমনชนิดที่มองไม่เห็นว่าจะมีใครที่ไหนมาช่วยจุดประกายที่คือแสงสว่างทางการศึกษาให้รุ่งโรจน์โชติช่วงต่อไปได้

ทายาทมณี

วิถีชีวิตของคนเราเอาอะไรแน่นอนไม่ได้ บทมันจะรุ่งโรจน์โชติช่วงต่อไปในอนาคต บางครั้งความร่ำรวยหรือยากจนก็ได้มีส่วนสนับสนุนหรือสกัดกั้นอะไรได้มากนัก แต่นำจะขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่แต่ละคนได้ทำสั่งสมมาแต่ปางบรรพ์มากบางน้อยบ้างนั่นแหละเป็นตัวสนับสนุนส่งเสริมอย่างสำคัญ วิถีชีวิตของคนที่มีบุญบารมีและมีฐานะทางครอบครัวร่ำรวยอาจประสบกับความรุ่งโรจน์โชติช่วงได้รวดเร็วและสะดวกราบรื่นหน่อย ในขณะที่วิถีชีวิตของคนที่มีบุญบารมีแต่ฐานะทางครอบครัวยากจนกว่าจะประสบกับความรุ่งโรจน์โชติช่วงกับเขาได้ก็ต้องเสียเวลาเดินทางโศกโศกไปวนมาด้วยความบากบั่นอดทนชนิดเลือดตาแทบกระเด็นเท่านั้น

เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรืองศรี นับว่าเป็นเด็กที่มีบุญบารมีแต่ฐานะยากจน เพราะอยู่ๆ พระอาจารย์ที่วัดข้างบ้านก็มาขออนุญาตนางขันแก้ว เวียงมูล เพื่อจะขอนำเด็กชายสุวรรณไปบวชเณรเล่าเรียนพระธรรมวินัย นางขันแก้วมีจิตใจเข้มแข็งมากแม้จะมีบุตรเพียงคนเดียว แต่ก็เอ่ยปากอนุญาตด้วยความตื่นตันใจที่เห็นพระอาจารย์มาโปรดลูกชายเช่นนี้ นางมั่นใจว่า พระพุทธศาสนาจะช่วยขัดเกลาและหล่อหลอมความอดทนให้ลูกชายมีจิตใจเข้มแข็งและมุนานะเล่าเรียนพระธรรมวินัย เพื่อพัฒนาวิถีชีวิตให้รุ่งโรจน์โชติช่วงต่อไปในอนาคตได้อย่างแน่นอน

ดังนั้น เด็กชายสุวรรณ วงศ์เรืองศรี ซึ่งขณะนั้นมีอายุได้ ๑๔ ปี จึงเข้ารับการบรรพชาเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่วัดนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย โดยมีพระครูสุตาสังการ วัดกลางเวียง ตำบลกลางเวียง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย เป็นพระอุปัชฌาย์ และอยู่จำพรรษาอยู่กับพระอาจารย์ที่วัดนางแลนั่นเอง

ต่อมาช่วงต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ (ขณะนั้นเดือนมกราคมยังนับอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗) พระอาจารย์ก็ไปขออนุญาตนางขันแก้วอีกว่า จะนำสามเณรลูกชายไปฝากให้เรียนนักธรรมและบาลีต่อที่วัดในกรุงเทพมหานคร ซึ่งนางก็เอ่ยปากอนุญาตด้วยความตื่นตันใจเป็นครั้งที่สอง โดยยอมอดทนทุกอย่างเพื่ออนาคตของสามเณรลูกชาย จากนั้นพระอาจารย์จึงนำสามเณรสุวรรณ วงศ์เรืองศรี ออกเดินทางจากวัดนางแลมุ่งหน้าสู่กรุงเทพมหานคร โดยนำไป

ฝากให้อยู่ภายใต้การปกครองของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร ขณะนั้นทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมโกศาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร และเจ้าคณะมณฑลพายัพ) วัดเบญจมบพิตร ตั้งแต่วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นต้นมา

สามเณรสวรรณ วงศ์เรืองศรี ได้ตั้งใจเล่าเรียนนักธรรมและบาลีอยู่ในสำนักวัดเบญจมบพิตร ด้วยความมานะอดทนจนกระทั่งมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ จึงเข้ารับการอุปสมบท เมื่อวันที่จันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๘๓ ณ พัทธสีมาวัดเบญจมบพิตร โดยสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภณมหาเถร ขณะทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระพรหมมุนี) ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ พระสรภณกวี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระราชเวที เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับนามฉายาว่า สุวณฺณโชโต จากนั้นก็ได้ตั้งใจเล่าเรียนนักธรรมและบาลีต่อจนสามารถสอบได้นักธรรมชั้นเอกและเปรียญ ๗ ประโยค

พระมหาสุวรรณ สุวณฺณโชโต ได้ช่วยสนองงานเป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ ทั้งภายในส่วนของวัดเบญจมบพิตร และงานของคณะสงฆ์อย่างเต็มสติกำลังความสามารถ และเจริญในตำแหน่งหน้าที่การงานมาโดยลำดับ จนทำให้เกิดติคุณของท่านแพร่ขจรไกลออกไป ให้เป็นที่ยอมรับของคณะสงฆ์และประเทศชาติในวงกว้างทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ กล่าวคือ

๑. งานปกครอง

- พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นเจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค ๕
- พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นพระอุปัชฌาย์
- พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร
- พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๖
- พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นเจ้าคณะภาค ๖
- พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม
- พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ

๒. งานศึกษา

- พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร เป็นผู้ออกข้อสอบนักธรรมตรี โท เอก และบาลีประโยค ๓-๕ และเป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงและบาลีสนามหลวง

(๑๘)

- พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นเลขานุการสังฆมนตรีว่าการองค์การศึกษา และเป็นครูสอนพระปริยัติธรรมประจำจังหวัดเชียงราย
- พ.ศ. ๒๔๘๙ เป็นเลขานุการแม่กองบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นรองแม่กองบาลีสนามหลวง
- พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นเจ้าสำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร
- พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์วัดเบญจมบพิตร
- พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นกรรมการสภามหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
- พ.ศ. ๒๕๒๘ เป็นผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนานานาชาติวัดเบญจมบพิตร
- พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นแม่กองบาลีสนามหลวง

๓. งานเผยแผ่ แสดงพระธรรมเทศนาโปรดอุบาสกอุบาสิกาเป็นประจำทุกวันอุโบสถ ณ วัดเบญจมบพิตร และแสดงพระธรรมเทศนาในงานพระราชพิธีและรัฐพิธีต่างๆ ตามโอกาส ให้โอวาทแก่พุทธบริษัทในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ดำเนินการอบรมสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่พระภิกษุวัดเบญจมบพิตรตลอดทุกพรรษา แสดงพระธรรมเทศนาและปาฐกถาธรรมทั้งภายในและภายนอกประเทศ เป็นประธานอำนวยการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน ณ วัดเบญจมบพิตร ติดต่อกันมาเป็นประจำทุกปี ดำเนินการจัดตั้งศูนย์วิปัสสนาธรรมกิตติโสภณเรียบเรียงหนังสือธรรมะ หนังสืออุปสมบทวิธีและศาสนพิธี ปฏิบัติกิจทำวัตรสวดมนต์เป็นประจำ ฯลฯ

๔. งานสาธารณูปการ ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุภายในวัดเบญจมบพิตรให้แลดูใหม่และสวยงามอยู่เสมอ ๆ กล่าวคือ ดำเนินการสร้างศาลาร้อยปีปิยมหาราชอนุสรณ์และพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ สร้างศาลาธรรมชินราชปัญญาบพิตรสร้างตึกพระนวกะ (หอ ๓) บูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ระเบียงพระวิหารคด พระที่นั่งทรงธรรม หมู่พระที่นั่งทรงผนวช ศาลาบรรณรศภาค พระวิหารสมเด็จพระพุทธเจ้า กุฏิสมเด็จพระเจ้า กุฏิเดี่ยว หอระฆังบวรวงศ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นประธานอุปถัมภ์การสร้างวัดไทยในต่างประเทศสองแห่ง คือ วัดศรีนครินทร์วราราม ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ โดยส่งพระสิริวิมเมธี (ป.ธ.๘,พ.ม.,พธ.บ., M.A.,Ph.D.) ไปเป็นเจ้าอาวาส และสร้างวัดพุทธรังษี รัฐไมอามี ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยส่งพระครูศรีพิพัฒน์ภรณ์ (สุรเชษฐ์ ปรกุกโม ป.ธ.๖, M.A.) ไปเป็นเจ้าอาวาส

๕. งานพิเศษ นอกจากงานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชยังได้ช่วยสนองงานพิเศษอื่น ๆ อีกหลายด้าน เช่น เป็นกรรมการอำนวยการส่งเสริมวัฒนธรรมไทย เป็นอนุกรรมการวัฒนธรรมทางจิตกระตรวงศึกษาธิการ เป็นกรรมการสงเคราะห์โรงพยาบาลสงฆ์ เป็นกรรมการมูลนิธิโรงพยาบาลสงฆ์ เป็นกรรมการโรงพิมพ์การศาสนา เป็นกรรมการอุปถัมภ์รายการธรรมกับเยาวชนของกรมการศาสนา และเป็นประธานกรรมการที่ปรึกษาการแปลพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น

๖. สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๘๙	เป็นพระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ ตำแหน่งพระครูปลัดฐานานุกรมของพระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร
พ.ศ. ๒๔๙๐	เป็นพระครูปลัดสัมพิพัฒน์สุตาจารย์ ตำแหน่งพระครูปลัดฐานานุกรมของสมเด็จพระวันรัต (ปลด กิตฺติโสภโณ) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร
พ.ศ. ๒๔๙๓	เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระกิตติวงศ์เวที
พ.ศ. ๒๔๙๗	เป็นพระราชาคณะชั้นราชในนามเดิม
พ.ศ. ๒๕๐๑	เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพกิตติมุนี
พ.ศ. ๒๕๐๕	เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมกิตติโสภณ
พ.ศ. ๒๕๑๖	เป็นพระราชาคณะชั้นหิรัญบัฏที่ พระพุทธวิมลสมุณี
พ.ศ. ๒๕๓๒	เป็นพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏที่ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์

พลิกชีวิตให้ชาวเขา

ล้านนาเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากลึกเข้าไปสู่จิตใจของชาวล้านนามาเป็นเวลานาน และชาวล้านนาก็ได้อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อมาโดยลำดับ พระมหาเถระชาวล้านนาแต่ละยุคแต่ละสมัยต่างพากันตั้งใจศึกษาพระธรรมวินัยและสร้างสรรค์ผลงานฝากไว้ให้เป็นมรดกอันล้ำค่าแก่พระพุทธศาสนาและประเทศชาติที่คนรุ่นหลังๆ ต้องยกย่องสรรเสริญและศึกษาปฏิบัติตามสืบต่อมาตราบเท่าปัจจุบัน เช่น พระสิริมงคลจารย์ พระญาณกิตติเถร พระสิริรัตนปัญญาเถร และพระโพธิรังสีเถร เป็นต้น ได้ทุ่มตัวลงศึกษาพระธรรมวินัยจนมีความรู้แตกฉานและจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก จนได้รับการยกย่องสรรเสริญว่าเป็นมหาปราชญ์แห่งล้านนาในขณะที่พระครูบาศรีวิชัย มีผลงานโดดเด่นในด้านสาธารณสงเคราะห์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ จนได้รับการยกย่องสรรเสริญให้เป็นเทพเจ้าแห่งล้านนา เป็นต้น

(๒๐)

กล่าวสำหรับในยุคปัจจุบัน ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺโณ-ไชโต) นับเป็นพระมหาเถระชาวล้านนาที่มีผลงานโดดเด่นนานับการที่สมควรได้รับการยกย่องสรรเสริญและพูดถึงด้วยความภาคภูมิใจมากที่สุด เพราะนอกจากท่านจะได้бакบ้นพัฒนาวิถีชีวิตให้ประสบกับความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านตำแหน่งหน้าที่การงาน และยศถาบรรดาศักดิ์ให้เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าท่านเป็นพระมหาเถระที่มีบทบาทสำคัญที่สุดรูปหนึ่งของคณะสงฆ์ไทยแล้ว ท่านยังได้สร้างผลงานอันเป็นอมตะที่คิดว่าคงจะหาคนอื่นทำเช่นนี้ได้ยากอย่างยิ่ง

ผลงานอันเป็นอมตะดังกล่าวนี้คือการสงเคราะห์ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่พากันสร้างที่พักอยู่อาศัยตามป่าเขาในเขตล้านนา (ภาคเหนือ) ซึ่งในสมัยหนึ่งชาวเขาเหล่านี้ถูกเพ่งมองว่าเป็นภัยต่อประเทศชาติและศาสนาอย่างร้ายแรง จนรัฐต้องทุ่มเทเงินงบประมาณจำนวนมหาศาลและเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจ พลเรือน เข้าไปทำการปราบปรามอย่างหนัก แต่ยิ่งปราบปรามรัฐก็ยิ่งสูญเสียเงินงบประมาณ สูญเสียชีวิตของเจ้าหน้าที่และอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะชาวเขาเหล่านี้นอกจากจะมีความชำนาญภูมิประเทศมากกว่าแล้ว ชาวเขาทุกคนต่างพากันคิดว่า เผ่าพันธุ์ของเรามีได้เป็นคนไทย ไม่มีศาสนาประจำใจและไม่นิยมสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งถาวร ดังนั้น การปราบปรามชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ให้ยอมศิโรราบจึงมิใช่เรื่องที่จะทำได้ง่าย ๆ

ท่ามกลางการต่อสู้กันด้วยกำลังและความขัดแย้งกันทางความคิดที่ฝ่ายรัฐตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบมาโดยลำดับเช่นนี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระฯ ไม่สามารถจะทนนิ่งดูตายต่อไปได้ ท่านได้ประสานงานกับกรมประชาสัมพันธ์ดำเนินการจัดตั้งคณะธรรมจาริกขึ้นมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และกรมประชาสัมพันธ์ก็ได้อาราธนาท่านให้เป็นประธานคณะธรรมจาริกอีกด้วย ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระฯ ได้คัดเลือกพระภิกษุหนุ่มที่มีจิตใจเสียสละ จากวัดเบญจมบพิตรบ้าง จากวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัดบ้างและจากพระนิสิตนักเรียนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ไปเข้ารับการอบรมเสร็จแล้วก็นำพระภิกษุหนุ่มอาสาสมัครเหล่านี้เดินทางขึ้นสู่ภาคเหนือ โดยบุกป่าฝ่าดงเข้าไปจนถึงถิ่นที่อยู่ตามชาวเขาอันแสนจะทุรกันดารและเสี่ยงภัยนานับการ

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระฯ และพระภิกษุหนุ่มอาสาสมัครดังกล่าวต้องเสียสละและอดทนเป็นอย่างมากกว่าจะทำความคุ้นเคยกับชาวเขาแต่ละคน เพราะทั้งปีทั้งชาติชาวเขาเหล่านี้ไม่เคยพบเห็นพระ เมื่อเขาเห็นพระบุกป่าฝ่าดงมาหาเช่นนี้ก็เกิดความตกใจหวาดกลัวพากันวิ่งหนีบ้างอพยพครอบครัวหนีบ้าง แต่ด้วยความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะพลิกชีวิตใหม่ให้แก่ชาวเขาให้ได้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระฯ พร้อมด้วยพระภิกษุหนุ่มอาสาสมัครต้องใช้ความ

(๒๒)

ให้ดีขึ้นเช่นเดียวกับประชาชนชาวไทยโดยทั่วไป และการสำคัญที่สุดก็คือผลงานอันเป็นอมตะ ซึ่งใช้หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำดังกล่าวนี้ช่วยหยุดการเช่นฆ่าล้างผลาญ เผ่าพันธุ์ของคนในชาติ อันเกิดจากความเข้าใจผิดและหวาดระแวงกันและกันให้หันกลับมา สวมสามัคคีกันได้อย่างน่าอัศจรรย์ชนิดที่คงจะหาพระมหาเถระหรือคนอื่น ๆ ทำเช่นนี้ได้ยาก อย่างยิ่งและด้วยผลงานอันเป็นอมตะนี้อีกเช่นเดียวกัน สภามหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาสังคมศาสตร์ แด่ท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๑ เพื่อเป็นการประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏเป็น วิทยฐานะแก่นุชนสืบไป

ดังนั้น ถ้าจะกล่าวยกย่องสรรเสริญให้เป็นที่ประจักษ์ด้วยความบริสุทธิ์ใจในที่นี้ว่า ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมहाเถร) คือเทพเจ้าแห่งชาวเขาก็คิดว่าบรรดานักสังคมสงเคราะห์ชาวไทยทุกถ้วนหน้าคงจะยอมรับกันได้ด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดย ไม่มีใครกล้าปฏิเสธหรือโต้แย้งให้เป็นอย่างอื่นอย่างแน่นอน

อวสานแห่งชีวิต

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมहाเถร) ได้บวชบ้นพัฒนา ชีวิตมาด้วยความมานะอดทน โดยนางชั้นแก้ว เวียงมูล ผู้เป็นโยมมารดาอมดามารชีวิตอยู่ อย่างโดดเดี่ยวเพียงลำพัง ตัดสินใจให้ท่านบรรพชา และเดินทางไปอยู่จำพรรษาที่วัดใน กรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยต่อไปภายใต้การชักนำดำเนินการของพระอาจารย์ที่ วัดนางแล ตำบลนางแล อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ซึ่งนับว่าเป็นมหากัลยาณมิตรที่จุด ประทีป คือแสงสว่างทางปัญญาให้เป็นส่วนเบื้องต้น

ภายหลังจากที่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยจนสามารถสอบได้นักธรรมชั้นเอกและเปรียญ ๗ ประโยคแล้ว ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการสนองงานของ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปลด กิตฺติโสภณมहाเถร) องค์พระอุปัชฌาย์ทั้งในส่วนภายใน ของวัดเบญจมบพิตร และงานของคณะสงฆ์ในวงกว้างออกไป เมื่อสิ้นยุคขององค์พระอุปัชฌาย์ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ แล้ว ท่านก็ได้สนองงานของคณะสงฆ์และงานของประเทศชาติที่ทวีปริมาณ เพิ่มขึ้นอย่างเต็มกำลังความสามารถ จนทำให้ท่านเจริญในตำแหน่งหน้าที่การงานและ สมณศักดิ์สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ

ตามปกติท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช มีสุขภาพแข็งแรง มีอุปนิสัยร่าเริงเปิดเผยและเป็นคนเองกับคนทุกระดับ แต่อาจเป็นเพราะการทำงานแบบทุ่มเทโดยไม่คำนึงถึงความเหนื่อยยากติดต่อกันมากกว่าครั้งคราว กอปรกับมีโรคเบาหวานแทรกซ้อนจึงทำให้ร่างกายทรุดโทรม และมีโรคภัยไข้เจ็บตามมามากหลายโรค เช่น โรคหัวใจและโรคอัมพฤกษ์เป็นต้น จนต้องเข้ารับการรักษายาบาลที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นต้นมา โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เป็นพระอาพาธในพระบรมราชานุเคราะห์ และอยู่ภายใต้การดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดของศาสตราจารย์ นายแพทย์ สุกชัย ไชยธีระพันธ์ หัวหน้าศูนย์โรคหัวใจ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล แต่อาการของท่านก็ดีขึ้นบ้างเป็นบางครั้ง ทรงอยู่บ้างเป็นบางครั้ง และทรุดลงไปบ้างเป็นบางขณะ เวียนเข้าเวียนออกจากห้องผู้ป่วยหนัก (ไอ.ซี.ยู.) ก็หลายครั้งหลายหน จนกระทั่งถึงวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ เวลา ๑๑.๔๐ น. ท่านก็ได้มรณภาพโดยอาการอันสงบ ด้วยโรคหัวใจกำเริบโลหิตไปเลี้ยงหัวใจไม่พอ ที่หอผู้ป่วยพิเศษ ตึก ๘๔ ปี โรงพยาบาลศิริราช สิริชนมายุรวมได้ ๗๔ ปี ๓ เดือน ๑๗ วัน

การมรณภาพของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมहाเถร) มิได้ถือว่าเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่เพียงเฉพาะในความรู้สึกของคณะสงฆ์และคณะศิษย์ตลอดจนคณะอุบาสกอุบาสิกาของวัดเบญจมบพิตรเท่านั้น แต่จะต้องถือว่าเป็นการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในความรู้สึกของคณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วทั้งประเทศ เพราะพระมหาเถระที่บากบั่นพัฒนาชีวิตให้ประสบความสำเร็จกับความเจริญก้าวหน้า และสร้างสรรค์ผลงานอันเป็นปรหิตานุหิตประโยชน์แก่สังคมได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาลเช่นนี้ มิใช่จะเกิดมีให้เห็นกันได้ง่าย ๆ นัก

บัดนี้ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺณโชตมहाเถร) เทพเจ้าแห่งชาวเขา ได้ปลงสังขารละร่างจากไปแล้ว คงเหลือไว้เพียงเฉพาะชื่อเสียงเกียรติคุณและผลงานอันยิ่งใหญ่ที่น่าปลการให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาและปฏิบัติตามเป็นแบบอย่างเพื่อพัฒนาชีวิตและสร้างสรรค์ผลงานให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ บุญบารมีน่านปลการที่ท่านได้ทำสั่งสมมาโดยลำดับกอปรด้วยกุศลกรรมหลากหลายที่มีผู้บำเพ็ญอุทิศถวายเป็นระยะ ๆ จักสำเร็จผลเป็นพลบึงจัยอันวยวิปากสมบัติให้ท่านได้สวैयाแต่อิฏฐคุณวิบูลมณูผลในสัมปรายภพสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปชั่วนิรันดร์.

สารบัญ

คำปรารภ	(๓)
ประวัติหน้าที่การงานสมเด็จพระ	(๕)
สมเด็จพระพุทธชินวงศ์	(๑๒)
⊖ แสง อุดมศรี	
ความเป็นมาของพระไตรปิฎก	๑
⊖ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)	
ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก	๕
⊖ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ)	
ความเป็นมาของตำนานชาดก	๕๔
⊖ พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี)	
การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติของสตรีนิยม	๙๙
⊖ พระมหาสมชัย กุสฺสจิตฺโต	
ข้อคิดสำคัญในทศนิกาย	๑๐๖
⊖ พระมหาเจิม สุวโจ	
การจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสารีบุตรเสนอเป็นตัวอย่าง	๑๒๔
⊖ ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ	

ພະໄຕຣປິກຸກປຣິກັສ

ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)*

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ไม่ทรงแต่งตั้งพระภิกษุรูปใดเป็นศาสดาปกครองคณะสงฆ์สืบต่อจากพระองค์นอกจากประทานแนวทางไว้ว่า “โดยที่เราส่งกลับไป ธรรมวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

ชาวพุทธจึงถือเอาพระธรรมวินัยเป็นเสมือนตัวแทนพระศาสดา แต่เนื่องจากพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้สมัยยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั้นไม่ได้รับการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจึงเป็นไปได้ที่พระธรรมวินัยบางส่วนจะสูญหายไปภายหลังปรินิพพานของพระพุทธเจ้าถ้าไม่มีมาตรการเก็บรักษาที่ดี

มาตรการในการเก็บรักษาพระธรรมวินัยเรียกว่า การสังคายนา หมายถึง การประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้จนสรุปเป็นมติที่ประชุมว่าพระพุทธเจ้าสอนไว้อย่างนี้แล้ว ก็มีการท่องจำถ่ายทอดสืบต่อ ๆ กันมา

การสังคายนาพระธรรมวินัยมีขึ้นหลายครั้งและการนับครั้งของการสังคายนา ก็แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา การสังคายนาที่ทุกฝ่ายยอมรับตรงกันได้แก่การสังคายนา ๓ ครั้งแรกในประเทศอินเดีย

การสังคายนาครั้งที่หนึ่ง จัดขึ้นใกล้กรุงราชคฤห์ภายหลังที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน มีพระอรหันต์ประชุมกัน ๕๐๐ องค์ พระมหากัสสปะเถระเป็นประธานและเป็นผู้สอบถาม พระอุบาลีตอบข้อซักถามเกี่ยวกับวินัย พระอานนท์ตอบข้อซักถามเกี่ยวกับธรรม คำตอบของพระอานนท์เริ่มต้นด้วยประโยคว่า “เอวัมเม สุตัง” แปลว่า “ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้”

ในการสังคายนาครั้งที่สอง ซึ่งจัดขึ้นใน พ.ศ. ๑๐๐ ยังไม่มีการแบ่งพระธรรมวินัย

* ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D. รองอธิการบดี ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยสงฆ์

เป็นพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน การจัดประเภทพระธรรมวินัยเป็นรูปพระไตรปิฎก มีขึ้นในการสังคายนา ครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๕ จัดขึ้น ณ กรุงปาฏลิบุตร ประเทศอินเดีย

ไตรปิฎก แปลว่า สามคัมภีร์ หมายความว่า พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้นั้นแบ่งออกเป็น ๓ ปิฎกหรือคัมภีร์ นั่นคือ วินัยปิฎก ว่าด้วยศีลหรือวินัยของภิกษุ ภิกษุณี สุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่วไป ตัวอย่างหรือเรื่องราวประกอบ อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยหลักธรรมล้วน ๆ เน้นหนักในเรื่องจิตวิทยาและอภิปรัชญา

ในสมัยนั้นยังไม่มีจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรการเก็บบันทึกพระไตรปิฎกต้องอาศัยความจำเป็นเครื่องมือสำคัญ อาจารย์ท่องจำพระไตรปิฎกแล้วบอกปากเปล่าแก่ศิษย์ซึ่งจะต้องรับภาระท่องจำกันต่อไป และเมื่อท่องจำได้ก็มาสดซักซ้อมพร้อมกัน ทำให้เกิดประเพณีสวดมนต์ การท่องจำและการบอกเล่าต่อ ๆ กันมาเช่นนี้ เรียกว่าการศึกษาระบบมุขปาฐะ หมายถึง การเรียนโดยอาศัยคำบอกเล่าจากปากของอาจารย์

พระไตรปิฎกถูกเก็บรักษาและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาด้วยระบบการศึกษาแบบมุขปาฐะนี้จนกระทั่งได้รับการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานในการสังคายนาครั้งที่ ๔ ซึ่งจัดขึ้นที่ประเทศลังกาใน พ.ศ. ๔๕๐

ภาษาที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าเรียกว่า ภาษาบาลี บาลีแปลว่า “ภาษาที่รักษาพระพุทธพจน์” สันนิษฐานว่าบาลีเป็นภาษาที่ใช้พูดกันในแคว้นมคธในครั้งพุทธกาล เมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นครั้งแรก ท่านใช้อักษรสิงหลเขียนภาษาบาลีของพระไตรปิฎกประเทศอื่น ๆ ก็ได้จารึกภาษาบาลีลงในใบลานโดยใช้อักษรของประเทศนั้น ในปัจจุบันเมื่อการพิมพ์หนังสือเจริญขึ้น พระไตรปิฎกถูกจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มหนังสือทำให้มีพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่าง ๆ เช่น ฉบับอักษรสิงหลของลังกา ฉบับอักษรเทวนาครีของอินเดีย ฉบับอักษรขอม ฉบับอักษรพม่า ฉบับอักษรไทย และฉบับอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์ที่อังกฤษ

เมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้รับการเผยแพร่ในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งกรุงสุโขทัย พระไตรปิฎกสมัยนั้นยังไม่ถูกจารึกเป็นอักษรไทย ดังปรากฏในหนังสือ สังคีตยวงศ์ ว่าการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกมีขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ อาราธนาพระสงฆ์หลายร้อยรูปให้ช่วยชำระอักษรพระไตรปิฎกในใบลาน ณ วัดโพธารามใช้เวลา ๑ ปีจึงเสร็จการสังคายนา อักษรที่ใช้ในการจารึกพระไตรปิฎกในครั้งนั้นคงเป็นอักษรไทยลานนา

การสังคายนาครั้งที่ ๒ ในประเทศไทยมีขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ชำระพระไตรปิฎกซึ่งกระจัดกระจายสูญหายภายหลังกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลาย การสังคายนาครั้งนี้จัดทำ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ อักษรที่ใช้จารึกพระไตรปิฎกในครั้งนั้นเป็นอักษรขอม

ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงให้คัดลอกพระไตรปิฎกอักษรขอมในใบลานออกมาเป็นตัวอักษรไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มหนังสือได้ ๓๙ เล่ม นับเป็นครั้งแรกในประเทศไทยที่ได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นรูปเล่มหนังสือด้วยอักษรไทย

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงให้ชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือได้ ๔๕ เล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พิมพ์ที่มหาวิทยาลัย

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ คณะสงฆ์ได้แปลพระไตรปิฎก ภาษาบาลีเป็นภาษาไทย และได้จัดพิมพ์เป็นการฉลองยี่สิบห้าพุทธศตวรรษใน พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นเล่มหนังสือได้ ๘๐ เล่ม ในการพิมพ์ครั้งต่อมาได้รวมเล่มลดจำนวนเหลือ ๔๕ เล่มเท่าฉบับภาษาบาลี

ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ คณะสงฆ์และรัฐบาลไทยได้จัดงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทยแล้วจัดพิมพ์ขึ้นใหม่เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับสังคายนา เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบนักขัต

ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบนักขัต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษาบาลีสำเร็จเรียบร้อย เรียกว่า พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นอกจากนี้ยังได้ตรวจชำระและพิมพ์คำอธิบายพระไตรปิฎกที่เรียกว่า อรรถกถาภาษาบาลีอีกด้วย

ในวันที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๓๕ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เป็นองค์ประธานในพิธีเปิดงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ใน พ.ศ. ๒๕๓๗ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เห็นสมควร

แปลพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นภาษาไทย ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปสามารถอ่านเข้าใจธรรมได้ง่าย เพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษาและเมื่อความนี้ได้ทราบถึงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี แล้ว พระองค์ทรงมีพระกรุณาธิคุณรับเป็นประธานอุปถัมภ์โครงการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้มีพิธีเปิดประชุมการแปลพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ณ พระอุโบสถวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สุวรรณ สุวณฺโณโชโต) เป็นประธานฝ่ายบรรพชิต นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์

โครงการแปลพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีกำหนดแล้วเสร็จในปลายปี ๒๕๓๙

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

๐๐๐-๑๕๕ (๒-๐-๕)

(Introduction to the Tipitaka)

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ)*

๑. ความมุ่งหมาย

วิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับพระไตรปิฎก หรือไตรปิฎกศึกษา เป็นวิชาแกนพุทธศาสตร์ ในหลักสูตรบังคับร่วมของทุกคณะในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นวิชาเอกบังคับของผู้ที่เลือกเรียนวิชาศาสนา-ปรัชญาเป็นวิชาเอก วัตถุประสงค์สำคัญของวิชานี้มี ๓ ประการคือ

๑. เพื่อให้ความรู้พื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา ทั้งในแง่ประวัติและพัฒนาการของพระไตรปิฎก
๒. เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจการจำแนกในบาลีพระไตรปิฎกสามารถค้นคว้าและอ้างอิงถูกต้อง
๓. เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักสำรวจเนื้อหาของพระไตรปิฎกแต่ละเล่มอย่างคร่าว ๆ

๒. ขอบข่ายของเนื้อหาวิชา

ตามแนวสัณเขปลักษณะวิชาในหลักสูตรแกนพุทธศาสตร์ ได้แสดงไว้ว่า

“ศึกษาการจำแนกบาลีพระไตรปิฎก และสำรวจเนื้อหาของพระไตรปิฎกอย่างคร่าว ๆ เน้นหนักในหัวข้อต่อไปนี้ พระไตรปิฎกคืออะไร ความเป็นมาของพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็นอย่างไรบ้าง ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อของพระอรรถกถาจารย์”

จากแนวสัณเขปดังกล่าว จึงแบ่งหัวข้อออกเป็น ๗ หัวข้อใหญ่ และ ๑๒ หัวข้อย่อยดังต่อไปนี้

* ป.ธ.๘, พธ.บ., ศษ.บ., Ph.D. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑. พระไตรปิฎกคืออะไร

- ๑.๑ ความหมายของพระไตรปิฎก
- ๑.๒ จากพระธรรมวินัย สู่พระไตรปิฎก
- ๑.๓ จากมุขปาฐะ สู่การจารึกใบลาน

๒. ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

- ๒.๑ พระสาวกที่เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของพระไตรปิฎก
- ๒.๒ การสังคายนากับความเป็นมาของพระไตรปิฎก
- ๒.๓ การชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

๓. ระบบการจำแนกพระไตรปิฎก และเนื้อหาโดยย่อ

- ๓.๑ การจำแนกพระวินัยปิฎก และเนื้อหา
- ๓.๒ การจำแนกพระสุตตันตปิฎก และเนื้อหา
- ๓.๓ การจำแนกพระอภิธรรมปิฎก และเนื้อหา

๔. ลำดับคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

- ๔.๑ คัมภีร์ดั้งเดิม คือพระบาลี
- ๔.๒ คัมภีร์อธิบาย ได้แก่อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
- ๔.๓ ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส

๕. คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อของพระอรรถกถาจารย์

๖. มติที่ขัดแย้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก

๗. มหาจุฬา กับพระไตรปิฎก

ซึ่งจะบรรยายในรายละเอียดต่อไป

๓. หนังสืออ่านประกอบการเรียนการสอน

- ๑) พระมหาประยูรย์ ปยุตโต, พระไตรปิฎก, อนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปี ๒๕๐๘
- ๒) สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, กรุงเทพฯ ม.ม.ร., ๒๕๒๔
- ๓) เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ ม.ม.ร., ๒๕๐๐
- ๔) พระไตรปิฎกฉบับรัชกาลที่ห้า ดราแผ่นดิน, ร.ศ.๑๑๒, ดู อารัมภกถา
- ๕) พระไตรปิฎกฉบับ สยามรัฐ, กรุงเทพฯ ม.ม.ร. ๒๔๖๘, ดู เติปิฎการัมภกถา

- ๖) พระไตรปิฎกฉบับ มหาจุฬาลงกูร, กรุงเทพฯ, ม.จ.ร. ๒๕๐๐ ดู นิทานพจน์
- ๗) พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, กรุงเทพฯ, ม.จ.ร. ๒๕๒๕ ดู คำปรรณ
- ๘) พระไตรปิฎกฉบับ มูลนิธิภูมิพล โปธิสัทธิภิกขุธรรม ๒, กรุงเทพฯ ๒๕๒๕ ดู นิทานกถา
- ๙) พุทธศาสนิก, ปฏิสังขมปาฐกจากพระโอรส, คณะธรรมทาน ไชยา จัดพิมพ์ ๒๕๒๑, ดู คำชี้แจง
- ๑๐) พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, คณะธรรมธรรม จัดพิมพ์, กรุงเทพฯ ๒๕๒๕

๑. พระไตรปิฎกคืออะไร ?

๑.๑ ความหมายของพระไตรปิฎก

ศาสนาทุกศาสนาในปัจจุบัน มีคัมภีร์หรือตำราทางศาสนาเป็นหลักในการสั่งสอน แม้ว่าแต่เดิมจะมีได้มีการขีดเขียนเป็นตัวอักษรก็ตาม แต่เมื่อมนุษย์ได้มีพัฒนาการทางด้านการพิมพ์คัมภีร์ทางศาสนาจึงได้รับการพิมพ์ด้วยเช่นกัน พระไตรปิฎก ก็เป็นคัมภีร์หลักในพระพุทธศาสนา ดุจคัมภีร์ไบเบิลของคริสต์ศาสนา คัมภีร์ อัลกุรอ่าน ในศาสนาอิสลาม และคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์

ตามรูปศัพท์ คำว่า “พระไตรปิฎก” แยกศัพท์ออกเป็น พระ+ไตร+ปิฎก คำว่า พระ เป็นคำยกย่องแปลว่าประเสริฐ ไตร ในภาษาบาลีใช้คำว่า ตี แปลว่า ๓ ปิฎก บาลีใช้คำว่า ปิฎก แปลได้ ๒ นัย คือ

๑. หมายถึง ภาชนะ (ภาชนะดิน) เช่น ตะกร้า เป็นต้น ดังประโยคบาลีที่ว่า อถ ปุริโส อาคจฺเจยฺย กุฑฺทาลปิฎกมาทาย แปลว่า คราวนั้น บุรุษคนหนึ่ง ได้ถือจอบและตะกร้ามา

๒. หมายถึง คัมภีร์ หรือตำรา (ปกรณ์ปิ ปิฎกนฺติ วุจฺจติ) ดุจในประโยคในกาลาม-สูตรว่า มา ปิฎกสมุทฺทาเนน-ท่านอย่าเชื่อเพียงเพราะอ้างตำราหรือคัมภีร์

ดังนั้น พระไตรปิฎก จึงหมายถึงคัมภีร์หรือตำราที่รวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้เป็นหมวดเป็นหมู่ ไม่ให้กระจัดกระจายคล้ายกระจาดหรือตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของฉะนั้น

๑.๒ จากพระธรรมวินัย สู่พระไตรปิฎก

บทพระธรรมคุณที่มีอยู่ในพระสูตรหลายสูตร เช่น ธัชคสูตร เป็นต้น ได้แสดงไว้ชัดว่า สวากุขาโต ภควตา ธมฺโม ซึ่งแปลว่า พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว จะเห็นว่า คำว่า พระธรรมในที่นี้ หมายถึงธรรมและวินัย ที่พระองค์ตรัสและบัญญัติไว้ทั้งหมด หรือคำทำให้อุปสมบทแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทาว่า สวากุขาโต ธมฺโม พุรฺหมจฺริยํ จรตฺถสมฺมาทฺถุขณฺตกิริยา ย ซึ่งแปลว่า “ธรรมที่เรากล่าวไว้ดีแล้ว ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ” คำว่าพระธรรมในที่นี้จึงหมายถึงวินัยที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง

ต่อมาในสมัยใกล้จะปรินิพพาน มีศัพท์คู่ซึ่งพระองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์ ก่อนแต่จะ

ปรินิพพาน ซึ่งปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า โย โว อานนท ธมโม จ วินโย จ เทสิโต
ปญฺญโต โส โว มมจฺเจน สตุถา ซึ่งแปลว่า ดูกรอานนท ธรรมวินัย ที่เราแสดงบัญญัติไว้
แก่พวกเธอ นั้นแหละจะเป็น ศาสตรา ของพวกเธอทั้งหลายเมื่อเราสิ้นไป

มาถึงตอนนี้จะเห็นว่า ทรงตรัสไว้ชัดว่า พระธรรมและพระวินัย พระอรรรถกอาจารย์ได้
อธิบายว่า คำว่า ธรรม นั้นหมายถึง นิกายห้า คือ ทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย
อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย แต่ขุททกนิกายนั้น ได้รวมเอาอภิธรรมปิฎก หรือ สัตตปปรกณ์
เข้าไว้ด้วย

แม้การสังคายนาครั้งแรก พระมหากัสสปเถระ ก็กล่าวชักชวนพระอรหันต์ทำการ
สังคายนาพระธรรมวินัยว่า หนุท มยฺ อวฺโส ธมฺมญฺจ วณฺญญฺจ สงฺคายาม แปลว่า เชิญเถอะ
ท่านผู้อาวุโส เราจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยกัน (๗/๖๑๔/๓๘๐)

คำว่า พระไตรปิฎก ยังไม่มีกล่าวไว้ชัดเจน คงเรียกรวมว่าพระธรรมวินัย ดังได้กล่าว
แล้ว แต่มีข้อความหลายแห่งในพระวินัยและพระสูตรที่มีคำว่า พระวินัย พระสูตร และ
พระอภิธรรมไว้ครบ เช่น ในมหาวิภังค์ สังฆาทิเสสข้อที่ ๗ ได้กล่าวไว้ว่า

ทพฺโพ มลฺลปฺพุโต สภาคานํ ภิกฺขุณฺํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ, เย เต ภิกฺขุ
สุตฺตฺนฺตฺติกา, เตสํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ “เต อญฺญ มญฺญํ สุตฺตฺนํ สงฺคายิสฺสฺสนฺตฺติ,
เย เต ภิกฺขุ วินยธฺรา, เตสํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ “เต อญฺญมญฺญํ วินยํ
วินิจฺฉนิสฺสฺสนฺตฺติ,

เย เต ภิกฺขุ อาภิธมฺมิกา, เตสํ เอกชฺฌํ เสนาสนํ ปญฺญาเปติ “เต อญฺญมญฺญํ
อภิธมฺมํ สากฺขนิสฺสฺสนฺตฺติ

แปลว่า พระทัพพมัลลบุตร ย่อมจัดเสนาสนะไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแก่ภิกษุ
ทั้งหลายที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน กล่าวคือ ภิกษุเหล่าใดศึกษาเล่าเรียนพระสูตร ก็จัด
เสนาสนะให้ภิกษุเหล่านั้นไว้ในกลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจะได้ วินิจฉัย ข้อวินัย
กะกันและกัน ภิกษุเหล่าใดเล่าเรียนพระอภิธรรม ก็จัดเสนาสนะสำหรับภิกษุเหล่านั้นไว้กลุ่ม
เดียวกัน ด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกะกันและกัน (๑/๕๔๓/๓๖๙)

อนึ่ง ในภิกษุณีวิภังค์ ฉัตตูปาหวนรรค สิกขาบทที่ ๑๒ ว่า

ปญฺห์ ปุจฺเจยฺยาติ สุตฺตฺนฺเต โสภาสํ การฺาเปตฺวา วินยํ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ
อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส ฯ วินยเ โสภาสํ การฺาเปตฺวา สุตฺตฺนํ วา อภิธมฺมํ วา ปุจฺจติ
อาปตฺติ ปาจิตฺติยสฺส ฯ อภิธมฺเม โสภาสํ การฺาเปตฺวา สุตฺตฺนํ วา วินยํ วา ปุจฺจติ อาปตฺติ
ปาจิตฺติยสฺส ฯ

แปลความว่า ภิกษุณี ผู้ถามปัญหากับภิกษุ ขอโอกาสอันใดต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้ว กลับไปถามพระวินัยก็ดี ถามพระอภิธรรมก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระวินัยกลับไปถามพระสูตร หรือพระอภิธรรม ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระอภิธรรม กลับไปถามพระสูตรหรือพระวินัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (๓/๔๗๗/๒๕๕)

ยังมีข้อความใน อปทาน อุบาลีเถรวัตถุ หน้า ๖๓ มีว่า

สูตรตนฺตํ อภิธมฺมญจ วินยญจาปิ เกวลํ

นวงค์ พุทฺธวจนํ เอสา ธมฺมสภา ตว

แปลว่า (ข้าแต่พระจอมมุนี) พระสูตร พระอภิธรรม พระวินัย รวมพุทธวจนะมีองค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์ ฯลฯ

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงการเรียกพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม ได้มีมานานแล้ว แต่ยังไม่แยกออกชัด เป็น พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก อย่างที่ปรากฏในยุคตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๓ เป็นต้นมา ดังคำบาลี ว่า

เดปิฏกํ พุทฺธวจนํ นาม พุทฺธสฺส ภควโต ธมฺมวินยสฺส สโมธานํ โหติ

แปลว่า พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก เป็นที่รวมแห่งพระธรรมวินัยขององค์ภควันต์ พุทธเจ้า

๑.๒ จากมุขปาฐะสู่การจารึกใบลาน

ตำราที่บรรจุพระพุทฺธพจน์ ที่พระธรรมสังคากาจารย์ได้สังคายนา หรือรวบรวมไว้เป็นหมวด เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้ถ่ายทอดกันมาโดยระบบมุขปาฐะ หรือท่องจำ (Oral Tradition) ดุจสมัยก่อน ๆ ในประเทศไทยของเรา ก็มีการนิยมท่องหนังสือคำ เจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน หรือท่องพระปาติโมกข์ โดยอาศัยการท่องปากต่อปากจากครูบาอาจารย์ จนจำได้แม่นยำ และสืบทอดกันมาถึงอนุชนรุ่นหลัง พระไตรปิฎกก็เช่นกัน ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรก ศิษย์สายพระบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอานนท์ ก็จดจำพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกสืบ ๆ กันมาโดยมิได้ขาดสาย

ตัวอย่างสายพระอุบาลี ที่ท่านแสดงไว้ตามลำดับ ออกนามเฉพาะหัวหน้าสายดังนี้

พระอุบาลีเถระ

พระทวารเถระ

พระโสณเถระ

ในอินเดีย

พระลิตควเถระ

พระโมคคัลลีบุตรเถระ

พระมหินทเถระ

พระอัญญเถระ

พระอุตตเถระ ในลังกา

พระสัมพลเถระ

พระภัททนามเถระ ฯลฯ

การท่องจำนี้ ได้กระทำมาจนถึงสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาทวีป (ถ้านับเฉพาะที่ทำสังคายนาในศรีลังกาก็เป็นครั้งที่ ๒) ประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีกัย โดยมีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน ที่ทำอาโลกเลณสถาน ณ มตเลชนบท หรือที่เรียกว่า มลัชชนบท สาเหตุของการจาริกพระพุทธรูทวณะลงโนโบลาน ก็เพราะว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธรูทวณะต่อไป ก็อาจมีข้อวิปริตผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง นอกจากนั้นพระสงฆ์ยังได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยธรรมชาติและภัยสงครามอยู่เนือง ๆ ทำให้ไม่มีเวลาท่องจำพระพุทธรูทวณะ จะทำให้ช่วงการสืบต่อขาดลงได้มีคำกล่าวว่า ในการจาริกครั้งนี้ได้จาริกอรรถกถาลงไว้ด้วย

มีผู้สงสัยว่า สมัยพุทธกาลคนไม่รู้จักการเขียนหนังสือหรืออย่างไร ? จึงไม่ปรากฏว่ามีตำรับตำราจารึกไว้เป็นหลักฐาน แม้บริวารที่สำคัญของพระภิกษุก็ไม่ระบุหนังสือไว้ด้วย

พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณณโณ ได้ประมวลทัศนะนี้ไว้ในหนังสือ ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี^๑ ไว้ว่า “ความจริงการเขียนหนังสือน่าจะมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว ในพระไตรปิฎกเอง ก็มีข้อความเอ่ยถึงการขีดเขียนเป็นครั้งคราว เช่น ตอนหนึ่ง ห้ามภิกษุเล่นเกม “อักขริกา” ได้แก่ การทายอักษรในอากาศ หรือบนหลังเพื่อนภิกษุ วิชาเขียนหนังสือ (เลขา) ได้รับยกย่องว่าเป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่ง สิกขาบทบางข้อห้ามภิกษุณีเรียนศิลปะทางไกล หนึ่งในศิลปะเหล่านี้คือวิชาเขียนหนังสือในบทสนทนาภายในครอบครัวพ่อแม่ปรารภว่า จะให้บุตรเรียนวิชาอะไรดี ถ้าจะให้เรียนเขียนหนังสือ บุตรก็อาจยังชีพอยู่ได้อย่างสบาย แต่ก็อาจเจ็บนิ้วมือ ถ้าภิกษุเขียนหนังสือพรรณนาคุณของอัตตวินิบาตกรรม (การฆ่าตัวตายเอง) ปรับทุกข์ทุกตัวอักษร ถ้ามีผู้อ่านพบข้อความนั้นเข้า เห็นดีเห็นงามด้วย แล้วฆ่าตัวตายตามนั้นปรับอาบัติปาราชิก

๑. พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณณณโณ ภาษาศาสตร์ภาษาบาลี, ชุวรรณไวทยากร, กรุงเทพฯ, ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔

หลักฐานเหล่านี้แสดงว่า อักษรหรือการเขียนมีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้าแล้ว แต่ที่พระพุทธองค์ไม่นิยมใช้ หันมาใช้วิธีมุขปาฐะแทน น่าจะทรงเห็นประโยชน์อันสูงส่งบางสิ่งบางอย่างกระมัง หรือว่าระบบการขีดเขียนยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าที่ควร ทั้งยังไม่มีอุปกรณ์การขีดการเขียนเพียงพอ ก็ยากที่จะทราบได้ แต่ข้อที่น่าคิดอยู่อย่างคือ วิธีเรียนด้วยมุขปาฐะนี้นอกจากจะสร้างสัมพันธภาพอย่างใกล้ชิด ระหว่างผู้เรียนและผู้สอนแล้ว ยังเป็นการสร้างสมาธิฝึกจิตของผู้เรียนไปในตัวด้วย นักปราชญ์ยุคก่อนที่มีความคิดเช่นนี้ก็ไม่น้อย เปลโด่ เคยกล่าวไว้ว่า “การคิดอักษรขึ้นใช้แทนการท่องจำ ทำให้มนุษย์ขาดอานุภาพแห่งความทรงจำ คือแทนที่จะจดจำจากอินทรีย์ภายใน ต้องอาศัยสัญลักษณ์ภายนอกเข้าช่วย”

๒. ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

๒.๑ พระเถระที่เกี่ยวข้องกับการเกิดของพระไตรปิฎก

พระเถระในระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่

๑. พระจุนทะ เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีความปรารถนาดีต่อวงการพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ท่านเป็นน้องชายพระสารีบุตร ข้อความในสามคามสูตร ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (๑๔/๕๑/๔๙) แสดงว่า ครั้งหนึ่ง เมื่อนิครนถ์นาฏบุตร ได้ลี้ภัยไปใหม่ ๆ ที่เมืองปาวา พระจุนทะได้เห็นความแตกแยกขัดแย้งและระส่ำระสายในหมู่สาวกของนิครนถ์นาฏบุตร ที่ขัดแย้งกันในคำสอนของศาสดาของตนเอง จึงได้เข้าไปเล่าเหตุการณ์ให้พระอานนท์ฟัง แสดงความเป็นห่วงความมั่นคงแห่งพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า พระอานนท์ฟังเรื่องแล้วเห็นด้วย จึงได้พาไปเฝ้าพระศาสดา ทูลเรื่องให้ทรงทราบ และแสดงความเป็นห่วงว่า ขอการทะเลาะวิวาทอย่างนั้นอย่าเกิดมีในหมู่พระสาวกของพวกเราเลย เพราะไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหูชน เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า มีการขัดแย้งในธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว แสดงให้ฟังหรือไม่ เช่นในหลักธรรมเกี่ยวกับ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรค ๘ พระอานนท์ก็ทูลว่าไม่มี แล้วจึงทรงแนะว่า สาเหตุแห่งการวิวาทมี ๖

- ๑) โกรธ และผูกโกรธ
- ๒) ดูถูกผู้อื่น-ตีเสมอ
- ๓) อิจฉา-ตระหนี่
- ๔) ใ้อวด-เจ้ามายุ

๕) บรรณาลามก-เห็นผิด

๖) ถือแต่ความเห็นของตนอย่างแน่น ไม่สละคืน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมไม่เคารพในพระรัตนตรัย ไม่เคารพในการศึกษา ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาท ก่ออธิกรณ์ทั้ง ๔ ขึ้น จะระงับได้ก็โดยวิธีการ ๗ อย่างที่เรียกว่า วิธีระงับอธิกรณ์คือ ระวังต่อหน้า-ให้สติ-ให้แก่คนบ้า-ปรับตามรับสารภาพ-เอาเสียงข้างมาก-ลงโทษคนกลับกลอก และแบบประนีประนอมกันแล้วทรงแสดงหลักที่จะทำให้สามัคคีกัน ๖ ประการ (สาราณียธรรม) คือ

๑) ทำอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็ทำด้วยเมตตา

๒) พูดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็พูดด้วยเมตตา

๓) คิดอะไรในระหว่างเพื่อนนักบวชก็คิดด้วยเมตตา

๔) มีลาภอะไรเกิดขึ้นก็แบ่งปัน ไม่บริโภคนคนเดียว

๕) มีศีลคือระเบียบเสมอ

๖) มีทิวจิตคือความเห็นเสมอกันตรงกัน

นี่คือความหวังดีของพระจุนทะ จนทำให้พระพุทธเจ้าแสดงแนวทางแห่งการระงับความขัดแย้ง และให้เกิดสามัคคีไว้

๒. พระสารีบุตร พระมหาเถระรูปนี้ เป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า คู่กับพระโมคคัลลานะ ท่านได้แสดงความปรารถนาดีที่ขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระวินัย ซึ่งปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ มหาวิภังค์ วินัยปิฎกเล่ม ๑ (๑/๘/๑๕) เพื่อให้พระศาสนาตั้งมั่นและดำรงอยู่สืบกาลนาน พระพุทธองค์ก็ทรงรับหลักการ แต่ทรงมีข้อแม้ว่า ให้ถึงกาลเสียก่อนให้ มีพระมาก ลาภสักการะมาก มีอาสวัญฐานียธรรมปรากฏในหมู่สงฆ์เสียก่อนแล้วจะทรงบัญญัติพระวินัย

อนึ่ง มีข้อความในสังคีตสูตร ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค (๑๑/๒๒๑-๑๖๓/๒๒๒-๒๘๗) และข้อความในทสฺตตรสูตร (๑๑/๓๖๔-๔๗๕/๒๘๘-๓๔๓) ได้แสดงถึงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมเป็นหมวดหมู่โดยพระสารีบุตร ซึ่งทรงสดับแล้วทรงประทานสาธุการ ทรงให้ชื่อว่า สังคีตปริยาย-แนวการแห่งการรวบรวมพระธรรมวินัย แม้ข้อความในทสฺตตรสูตร ก็เช่นกันแสดงแนวการรวบรวมธรรมเป็นหมวดหมู่เป็นแม่บทของคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ในกาลต่อมา คือ เริ่มด้วยธรรมหมวด ๑-๑๐

ที่แสดงมานี้แสดงถึงความเป็นห่วงใยและความปรารถนาดีของพระสารีบุตรเถระ ที่

พระสงฆ์จะให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนาของพระบรมศาสดาดำรงอยู่นาน ๆ เป็นประโยชน์ และให้ความสุขแก่ชนส่วนใหญ่ ทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งมวล

๓. พระโสณะ โกฏิกัณณะ พระเถระรูปนี้ เป็นศิษย์ของท่านพระมหากัจจายนะอยู่ในแคว้นอวันตี ออกบวชด้วยความเลื่อมใสต่อท่านพระมหากัจจายนะ แต่เนื่องด้วยหาพระสงฆ์ยากจึงทำให้การบวชเป็นพระของท่านล่าช้าออกไปถึง ๓ ปี เมื่อได้สงฆ์ครบ ๑๐ รูป จึงได้อุปสมบท จากนั้นจึงลาอุปัชฌาย์ไปเฝ้าพระศาสดา พระพุทธองค์ทรงตรัสสั่งให้พระอานนท์จัดที่พักให้แก่ท่านโสณะในพระกุฏิอันเดียวกันกับพระองค์ หลังจากพักผ่อนในราตรีแล้ว ในตอนใกล้รุ่งพระองค์ได้อาราธนาให้ท่านกล่าวธรรมให้ทรงสดับ ท่านโสณะรับพระดำรัส สวดธรรมเป็นหมวดแปด รวม ๑๖ ครั้ง ด้วยสรภัญญะ เมื่อจบแล้ว พระพุทธองค์ทรงประทานสาธุการ ทรงชมว่าจำได้ดี กล่าวได้ด้วยวาจาอันสละสลวย ได้เนื้อถ้อยกระตือรือร้น ขอบใจนี้มิใช่ปรากฏในขุททกนิกาย อุทานวรรค (๒๕/๑๑๙/๑๖๐-๑๖๖)

ในข้อนี้ แสดงถึงทรงเห็นความสำคัญของการทรงจำด้วยมุขปาฐ และการแสดงออกด้วยความไพเราะ ถูกต้องครบถ้วน

พระเถระที่มีส่วนสำคัญต่อการรวบรวมพระธรรมวินัยในช่วงหลังพุทธปรินิพพานใหม่ ๆ

๑. พระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปะ เป็นพระเถระที่บวชเมื่อสูงอายุ เพราะต้องรับผิดชอบตระกูลสนองพระคุณพ่อแม่ของท่าน ท่านอุปสมบทโดยวิธีโอวาทานุสาสนีอุปสัมปทา เมื่อบวชแล้วได้บำเพ็ญตนเป็นผู้มกน้อยสันโดษ ครองผ้าบังสุกุลจีวร ๓ ผืน เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร และอยู่ป่าเป็นวัตร ไม่คองกายวาจาใจ เมื่อเข้าไปสู่ตระกูล และได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่า มีคุณธรรมเบื้องต้นคือมีความสามารถในการเข้ามานั่งสนทนากับพระองค์ ประพฤติตนเป็นตัวอย่างแก่นุชนรุ่นหลังตลอดชีวิต

ในระยะเวลาปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ท่านได้สดับคำของสุภัททะวุฑฒบรพชิตที่กล่าวจ้วงจาบพระพุทธองค์และพระธรรมวินัย จึงดำริที่จะทำการสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหลักพระศาสนา หลังถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระศพแล้ว ได้ชักชวนพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย โดยมีท่านเป็นประธาน มีพระอานนท์เป็นผู้วิสัยชนาพระธรรม มีพระอุบาลีเป็นผู้วิสัยชนาพระวินัย ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ใกล้กรุงราชคฤห์ โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้าอชาตศัตรู ทำอยู่ ๗ เดือนจึงเสร็จ นับเป็นรูปแรกที่ได้รวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ จนเกิดพระไตรปิฎกขึ้น

พระพุทธวจนะสำคัญที่พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระมหากัสสปะเกี่ยวกับความเจริญและความเสื่อมแห่งพระพุทธศาสนา มีปรากฏในกัสสปสังยุตต์ สังยุตตนิกาย (๑๖/๕๓๒-๕/๒๖๓-๕) ดังนี้

ดูกรกัสสปะ สัทธรรมปฏิรูป ไม่เกิดขึ้นในโลกเพียงไร การอันตรธานแห่งพระสัทธรรม (พระศาสนา) ก็ไม่มีตราบนั้น เมื่อใดสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก กัสสปะ เมื่อนั้น การสูญสิ้นแห่งพระสัทธรรมย่อมมี เหมือนทองแท่งย่อมไม่อันตรธาน ตราบเท่าที่ทองแท่งยังไม่เกิดขึ้น เมื่อทองแท่งเกิด ทองแท่งก็ย่อมหายไป

ดูกรกัสสปะ ปฐวีธาตุ-อาโปธาตุ-เตโชธาตุ-วาโยธาตุ หากทำให้พระศาสนาเสื่อมไปไม่ที่แท้โมฆบุรุษที่เกิดขึ้นในพระศาสนานี้ต่างหากที่ทำให้พระศาสนาเสื่อมหายไป ดุจเรือจะจมลงก็เพราะต้นหน กัสสปะ การเสื่อมไปของพระสัทธรรมย่อมไม่มีอย่างนี้แล

ดูกรกัสสปะ ธรรมฝ่ายต่ำ ๕ ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลอะเลือนเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

๑. ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา
๒. ไม่เคารพยำเกรงพระธรรม
๓. ไม่เคารพยำเกรงพระสงฆ์
๔. ไม่เคารพยำเกรงในการศึกษา
๕. ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ

ดูก่อนกัสสปะ ธรรม ๕ ประการนี้แลย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญ แห่งพระสัทธรรม (คือศาสนา) คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

๑. ยังเคารพยำเกรงในพระศาสดา
๒. ยังเคารพยำเกรงในพระธรรม
๓. ยังเคารพยำเกรงในพระสงฆ์
๔. ยังเคารพยำเกรงในการศึกษา
๕. ยังเคารพยำเกรงในสมาธิ

ธรรม ๕ ประการนี้แล เป็นไปเพื่อความตั้งมั่นไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม (คือศาสนา)

๒. พระอานนท

พระอานนทเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ซึ่งเป็นพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้าว่าโดยวงศ์สกุลจึงมีศักดิ์เป็นอนุชาของพระพุทธองค์ ท่านได้ออกบวชพร้อมกับบราขุมารอื่น ๆ อีก ๕ คือ อนุรุทธะ ภัคคุ กิมพิละ ภัททियะ และพระเทวทัตต์ รวมทั้งนายภษามาลาอีก ๑ คือ อุบาสี จึงเป็น ๗ บวชที่อนุปิยัมพวัน จากนั้น ท่านเองได้เป็นอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน

ต่อมาได้รับเลือกจากพระสงฆ์ให้ทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก ก่อนรับหน้าที่พุทธอุปัฏฐาก ท่านได้ทูลขอพร ๘ ประการจากพระพุทธเจ้า ดังนี้

ก. ฝ่ายปฏิเสธ

๑. ขอพระพุทธองค์อย่าได้ประทานจีวรอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๒. ขอพระผู้มีพระภาคอย่าได้ประทานอาหารบิณฑบาตอันประณีตแก่ข้าพระองค์
๓. ขอพระผู้มีพระภาคอย่าโปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับเดียวกันกับพระองค์
๔. ขอพระองค์อย่าได้พาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์

ข. ฝ่ายขอร้อง

๕. ขอพระองค์ได้โปรดเสด็จไปในที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
๖. ขอให้ข้าพระองค์นำบริษัทที่มาจากที่ไกล เข้าเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่มาแล้ว
๗. ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามได้เมื่อนั้น

และ

๘. ถ้าพระองค์แสดงข้อความอันใดในที่ ๆ ข้าพระองค์ไม่อยู่ด้วยเมื่อกลับมาแล้ว ขอให้ทรงตรัสบอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์ด้วย

แสดงถึงการที่ท่านทำหน้าที่โดยไม่เห็นแก่ลาภสักการะใด ๆ ทั้งสิ้น และขอโอกาสทำหน้าที่พุทธอุปัฏฐากให้สมบูรณ์ โดยเฉพาะพรข้อที่ ๘ นั้น เป็นประโยชน์ต่อการทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยในครั้งที่ ๑ เป็นอย่างยิ่ง ท่านจึงได้ตอบคำถามเกี่ยวกับพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่เรียกว่า พระสูตรตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ในปัจจุบัน

สมัยนั้นการบันทึกไม่มี จึงต้องอาศัยการจดจำด้วยพลังสมองทั้งสิ้น กล่าวได้ว่า พระอานนทเป็นเครื่องบันทึกเสียง (Tape Recorder) ของพระพุทธเจ้าเลยทีเดียว และท่านเองได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดในความทรงจำดี สดับตรับฟังมาก เป็นตัวอย่างแก่พระสงฆ์ในรุ่นต่อ ๆ มา นับว่าท่านได้มีส่วนสำคัญต่อการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า

แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ สืบมาจนทุกวันนี้^๑

๓. พระอุบาลี

พระอุบาลี ตามประวัติกล่าวว่าท่านเป็นช่างภาษามาลา (คนตัดผม) ประจำศากยสกุลในราชสำนักกบิลพัสดุ์ ออกบวชพร้อมกับราชกุมารอีก ๖ ท่าน ท่านได้รับเกียรติจากราชกุมารทั้ง ๖ ให้เป็นผู้บวชก่อน เพื่อจะแก้กฎฐานะของตนในฐานะเป็นกษัตริย์ให้ลดลง เพราะท่านอุบาลีเป็นเพียงวรรณะแพศย์เท่านั้น

เมื่อบวชแล้วท่านอุบาลีก็ได้บำเพ็ญตนสมกับที่ราชกุมารได้ถวายเกียรติเช่นกัน คือ ตั้งใจปฏิบัติธรรมจนบรรลุอรหัตต์ และได้ทำหน้าที่ทรงจำพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นอย่างดีจนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า

ในวินัยปิฎก จุลวรรค เสนาสนขันธกะ (๗/๒๘๔/๑๒๙) ได้แสดงไว้ว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงวินัยกถา สรรเสริญพระวินัยและยกย่องการเรียนพระวินัยได้ทรงยกพระอุบาลีเป็นตัวอย่าง และทรงชักชวนให้พระภิกษุทั้งหลายเรียนพระวินัยในสำนักของพระอุบาลี

อนึ่ง ในอุบาลีปญจกะ พระวินัยปิฎก เล่ม ๘ ข้อ ๑๑๖๑-๑๒๒๙ หน้า ๔๔๓-๕๐๘ ได้แสดงถึงคำถามของพระอุบาลีในพระวินัยแ่งต่าง ๆ ต่อพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงแสดงพุทธมติข้อวินิจจัยต่าง ๆ ตอบพระอุบาลี ซึ่งมีหัวข้อสำคัญถึง ๑๔ เรื่อง (จุททสา สุปปกาสิตา) ดังนั้น ในคราวทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระอุบาลีจึงได้รับเลือกจากพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ให้ทำหน้าที่เป็นผู้ตอบปัญหาในพระวินัย แล้วได้จัดรวบรวมข้อวินัยต่าง ๆ เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า พระวินัยปิฎก จนกระทั่งปัจจุบันนี้

๒.๒ การสังคายนา กับความเป็นมาของพระไตรปิฎก

การสังคายนา หมายถึงการร้อยกรองพระวินัย คือการประชุมสงฆ์ จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธวจนะ แล้วรับทราบในที่ประชุมกันว่า ตกลงกันอย่างนี้ และก็มีบทท่องจำกัน

๑. เรื่องพระอานนที่มีมาก เช่น การสละชีวิตเพื่อพระพุทธเจ้า ในกรณีช้างนาฬาคีรี การถูกดำโดยนางสิริมายา การเก็บเครื่องประดับมหาลดาประสาธน์ของนางวิสาขา - พระอานนกับภิกษุณี - พระอานนกับสิทธิสตรีในการบวช - พระอานนกับหลักประหยัดแสดงต่อพระเจ้าอุเทน - พระอานนกับนางพิมพา พระอานนที่ปราบอหิวาตกโรค พระอานนกับการปริณิพพานของพระพุทธเจ้า การบรรลุธรรมกับการนิพพาน

นำสืบ ๆ กันต่อมา ในครั้งแรก ๆ การสังคายนาปรารภเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาจึงจัดหมวดหมู่พระพุทธรวจนะไว้ในครั้งต่อ ๆ มา ปรากฏว่ามีการถือผิด ตีความหมายผิด ก็มีการชำระวินิจฉัยข้อที่ถือผิดตีความหมายผิดและชำระกันให้รู้ข้อผิดข้อถูก ซึ่งขาดว่าควรเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนา โดยการทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้าง จัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง

ในระยะหลัง ๆ ก็ทำเพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทานข้อผิดในใบลาน ก็เรียกกันว่าสังคายนา ไม่จำเป็นต้องมีเหตุการณ์ถือผิด เข้าใจผิดเกิดขึ้น แต่ความจริง เมื่อพิจารณารูปศัพท์แล้ว การสังคายนา ก็เท่ากับ การจัดระเบียบ การปิดกวาดเช็ดถูให้สะอาด ทำขึ้นเมื่อไร ก็มีประโยชน์เมื่อนั้น เหมือนการทำความสะดวก การจัดระเบียบในที่อยู่อาศัย

การสังคายนาจึงแตกต่างจากการสวดพระปาติโมกข์ เพราะการสวดปาติโมกข์เป็นการทบทวนความจำของที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติทางพระวินัย โดยเฉพาะข้อบัญญัติที่เป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติของพระภิกษุ และภิกษุณี ส่วนการสังคายนาไม่มีกำหนดว่าต้องทำเมื่อไร โดยปกติเมื่อรู้สึกว่าการจัดระเบียบชำระข้อถือผิดเข้าใจผิดได้แล้ว ก็ลงมือทำตามโอกาสอันควร บางครั้งพระสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีข้อถือผิดเข้าใจผิด แต่เห็นสมควรตรวจสอบชำระพระไตรปิฎก แก่ตัวอักษรหรือข้อความที่วิปลาศคลาดเคลื่อน ก็ถือว่าเป็นการสังคายนา

เพื่อความสะดวกในการศึกษาความเป็นมาของพระไตรปิฎกจากประวัติการสังคายนาจึงควรศึกษาประวัติย่อของการทำสังคายนาดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การสังคายนา ๔ ครั้ง ที่รู้จักกันไปโดยอินเดีย

๒.๒.๒ การสังคายนาที่ยอมรบกกันนในลังกา

๒.๒.๓ การสังคายนาที่ยอมรบกกันนในพม่า

๒.๒.๔ การสังคายนาในประเทศไทย

๒.๒.๕ การสังคายนาของฝ่ายมหายาน

๒.๒.๑ การสังคายนา ๔ ครั้ง ในประเทศอินเดีย

สังคายนาครั้งที่ ๑

(The First Council)

สาเหตุ : ปรารภพระสุกัถะกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย

ทำเมื่อ : พระศาสดาปรินิพพานล่วงแล้วได้ ๓ เดือน
 สถานที่ทำ : กระทำที่ถ้ำสัตตบพริตตคหุ ข้างภูเขาเวภารบรรพต
 เวลาทำ : ทำอยู่ ๗ เดือนจึงสำเร็จ
 การกสงฆ์ : พระอรหันต์ชีณาสพ ๕๐๐ รูป
 ประธานสงฆ์ : พระมหากัสสปเถระ
 ผู้วิสันนาพระธรรม : พระอานนท์เถระ
 ผู้อุปถัมภ์ : พระเจ้าอชาตศัตรู แห่งกรุงราชคฤห์
 ผลการสังคายนา : มีผลที่สำคัญ ๕ อย่าง คือ

๑. มีการร้อยกรองพระวินัยเป็นหมวดหมู่ โดยการทำของพระอุบาลี
๒. มีการรวบรวมพระธรรมเป็นหมวดหมู่ โดยการทำของพระอานนท์
๓. การปรับอาบัติพระอานนท์ให้แสดงอาบัติ
๔. การลงพรหมทัณฑ์พระฉันทะ
๕. การยอมรับมติของพระมหากัสสปะให้คงเถรภาพไว้

บันทึกเพิ่มเติม

คำกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยของพระสุภทัช ผู้บวชในคราวแก่ มีความว่า

“ดูกรเพื่อน ท่านอย่าโคก อย่าคร่ำครวญไปเลย เราพ้นเรียบร้อยแล้วจากมหาสมณะนั้น เราถูกประทุษร้าย (รบกวน) อยู่เรื่อยว่า สิ่งนี้ควรนะ สิ่งนี้ไม่ควรนะ ก็บัดนี้เราปรารถนาจะทำอะไร เราก็จะทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาจะทำอะไร ก็จะไม่ทำสิ่งนั้น” (๗/๖๑๕/๓๘๐)

ถ้อยคำที่น่าจารึกไว้ของพระมหากัสสปะคือ คำเชิญชวนให้ทำสังคายนา และคำขอร้องให้คงวินัยเดิมของพระพุทธเจ้าไว้ มีข้อความดังนี้

“มาเถอะเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เราจะสังคายนาพระธรรมวินัยกัน มิฉะนั้น ในภายหน้าธรรมจะรุ่งเรือง ธรรมจะถูกต่อต้าน สิ่งที่มีวินัยจักรุ่งเรือง พระวินัยจะถูกต่อต้านในภายภาคหน้าคนที่กล่าวธรรมจะมีกำลัง คนที่กล่าวธรรมจักด้อยกำลัง คนที่กล่าวนอกพระวินัยจะมีกำลัง คนที่กล่าวพระวินัยจะด้อยกำลัง” (๗/๖๑๔/๓๘๐)

นิติคำขอร้องของพระมหากัสสปะต่อปัญหาที่ว่า อะไรคืออาบัติเล็กน้อยที่พระพุทธองค์ทรงตรัสอนุญาตว่า “ถ้าสงฆ์จำนงค์อยู่ ฟังเพิกถอนได้” เมื่อที่ประชุมมีความเห็นไม่ตรงกัน พระมหากัสสปะจึงเสนอญัตติว่า

“ขอให้สงฆ์ ไม่บัญญัติข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติไว้ ไม่ถอนข้อที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว ประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้” (๗/๖๑๑/๓๘๗)

ปรากฏว่าที่ประชุมสงฆ์ได้ยอมรับมตินี้ด้วยดัชนีภาพ เป็นการวางรากฐานพุทธศาสนาแบบเถรวาทตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

สังคายนาครั้งที่ ๒

(The Second Council)

สาเหตุ	: ประการเหล่าภิกษุชาววัชชีบุตร ชาวเมืองไพศาลี มีความต้องการจะเสี่ยงพระวินัยจึงแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ซึ่งขัดกับหลักพระธรรมวินัย
ทำเมื่อ	: พระพุทธศักราช ๑๐๐ ปี
สถานที่ทำ	: ณ วาลุการาม เมืองไพศาลี เพื่อชำระวัตถุ ๑๐ ประการ
เวลาทำ	: ทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ
ประธานสงฆ์	: พระยสกาภิกษุยกบุตร
การกสงฆ์	: พระอรหันตชีนาสพ ๗๐๐ รูป
ผู้ถาม	: พระสัพพกามีเถระ
ผู้แก้	: พระเวตเถระ
ผู้อุปถัมภ์	: พระเจ้ากาลาโศกราช แห่งกรุงไพศาลี
ผลการสังคายนา	:

๑) ในแง่ของเถรวาทกล่าวได้ว่าสามารถชำระความถูกต้องของการตีความวินัยผิดให้ถูกต้องได้

๒) ก่อให้เกิดความแตกแยกทางความคิด (Schism) ในพุทธศาสนา

๓) เป็นบ่อเกิดของนิกายมหาสังฆิก ซึ่งไม่ยอมรับมติของสังคายนาครั้งนี้

บันทึกเพิ่มเติม

วัตถุ ๑๐ ประการของภิกษุชาววัชชีบุตร มีดังนี้.

๑) สิ่งศิโลณกับปะ - เก็บเกลือไว้ในกลักเขา (เขนง) ฉ้นได้ตลอด ซึ่งขัดกับอาบัติปาจิตติยข้อที่ ๓๘ ห้ามฉันอาหารที่ค้างคืน

๒) ทวงคุลกับปะ - เมื่อแดดบ่ายไปสองนิ้วยังฉันอาหารได้ ซึ่งขัดกับปาจิตติยข้อที่ ๓๗ ห้ามฉันอาหารในเวลาเที่ยงแล้วไป (วิกาล)

๓) ความันตรกับปะ - เมื่อฉันอาหารในที่เขานิมนต์ไปแล้ว เมื่อมีคนมาถวายอีกก็ฉันอีกได้ ซึ่งขัดกับปาจิตติยข้อ ๓๕

๔) อาวาสกับปะ - ทำอุโบสถหลายแห่งในสีมาเดียวกันได้ ซึ่งขัดกับหลักในมหาวรรคว่าต้องทำในสีมาเดียวกัน

๕) อนุมตติกับปะ - ทำสังฆกรรมไปก่อนบอกฉันทะปริสสุทธิตีหลังก็ได้ ซึ่งขัดกับหลักบุรพกิจ บุรพกรรมของอุโบสถ

๖) อาจิณณกับปะ - อุปัชฌาย์อาจารย์ประพฤติปฏิบัติมาอย่างไร ทำตามได้ทันที แม้จะผิดหลักก็ตาม ซึ่งตามปกติเถรวาทถือธรรมวินัยเป็นประมาณ

๗) อมัตถิตกับปะ - ฉันนมสดซึ่งยังไม่กลายเป็นนมเปรี้ยวได้หลังเพลแล้ว ซึ่งขัดกับปาจิตติยข้อ ๓๕

๘) ซโลคิ ปาตุ - สุราซึ่งมีสีเหมือนเท่านั้นกพิราบ ภิกษุฉันได้ ซึ่งขัดกับสุราปาน-สิกขาบทในปาจิตติย ข้อ ๕๑

๙) อสทกั นิสีทน - ฝ่านิสีทนที่ไม่มีชายก็ใช้ปูนั่งได้ ซึ่งขัดกับปาจิตติยข้อ ๑๘

๑๐) ชาตรุปรชต์ - รับเงินและทองได้ ซึ่งขัดกับนิสัคคียปาจิตติยข้อ ๑๘

ในข้อสุดท้ายนี้พระสงฆ์ที่เข้าร่วมประชุมได้แสดงหลักการว่า ขัดกับพุทธพจน์ที่ตรัสว่า พระจันทร์พระอาทิตย์ ย่อมเศร้าหมอง ไม่แจ่มใส ไม่รุ่งเรือง เพราะเหตุ ๔ คือ เมฆ หมอก ควันธูลี และอนรินทราหู ฉันใด สมณะ และพราหมณ์ ก็เศร้าหมอง ไม่แจ่มใส ไม่รุ่งเรือง เพราะเหตุ ๔ คือ ต้มสุรา, เมถุน, เงินทอง และการประกอบมิจฉาชีพ (๗/๖๓๔/๓๔๘-๔)

สังคายนาครั้งที่ ๓

(The Third Council)

สาเหตุ : ปรรากเหล่าเดียรฉิยประมาณ ๖๐,๐๐๐ คน เข้ามาปลอมบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อหวังลาภสักการะ

เวลาที่ทำ : นับแต่พุทธปรินิพพานมา ๒๓๘ ปี

สถานที่ทำ : ณ อโศการาม เมืองปาฏลิบุตร

เวลาทำ : ทำอยู่ตลอด ๙ เดือนจึงสำเร็จ
 การกสงฆ์ : พระมหาเถระ จำนวน ๑,๐๐๐ รูป
 ผู้บูชา : พระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระเจ้า ผู้เป็นประธาน
 ผู้วิสาขนา : พระมัทธันติกเถระ กับพระมหาเทวะเถระ
 ผู้อุปถัมภ์ : พระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านเอกราช ณ ปาฏลีบุตรนคร

ผลของการสังคายนา :

- ๑) สามารถจัดอสังขีในพระศาสนาได้ และรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นบริสุทธิผุดผ่อง
- ๒) มีการรวบรวมแยกพระไตรปิฎกเป็น ๓ อย่างสมบูรณ์คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยเฉพาะได้บรรจุคัมภีร์กถาวัตถุเข้าในอภิธรรมปิฎกด้วย
- ๓) ได้มีการส่งพระมหาเถระออกไปเป็นพระธรรมทูตในเมืองต่าง ๆ ถึง ๙ สาย สืบต่อพระศาสนามาถึงปัจจุบันในนานาประเทศ

บันทึกเพิ่มเติม

มีนักปราชญ์หลายท่านได้สันนิษฐานว่า เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงอุปถัมภ์ ดติยสังคายนานี้ มีกล่าวไว้ในเฉพาะในคัมภีร์บาสิมหาวงศ์ ศาสตราจารย์ ทอมัสกล่าวว่า สังคายนาครั้งนี้ทำขึ้นโดยคณะสงฆ์ฝ่ายวิภังชวาท ของลังกา นาย วี.เอ. สมิท ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ถ้าดติยสังคายนามีจริงก็เป็นเรื่องสำคัญมาก น่าจะมีกล่าวไว้ในศิลาจารึก แต่ศิลาจารึกเท่าที่ค้นพบได้ และมีอยู่ มิได้กล่าวถึงเสียเลย จึงเชื่อว่าเป็นเรื่องของชาวลังกาแต่งขึ้นภายหลัง” ศาสตราจารย์ เคน ก็มีความสงสัยในเรื่องนี้เช่นกัน ศาสตราจารย์โฮลเดลเบิร์ก ก็มีได้รับรองเรื่องพระมหินทเถระไปเผยแผ่พระศาสนาในลังกา ว่าเป็นเรื่องปรากฏขึ้นจริง อย่างไรก็ตาม คัมภีร์มหาวงศ์ได้ให้ข้อมูลสังคายนาครั้งที่ ๓ ไว้ละเอียดพอจะประมวลได้ว่า

ในปีที่ ๘ จำเดิมแต่พระเจ้าอโศกทรงเสวยราชมา หมู่เดียรถียิปราศจากลาภสักการะพากันนุ่งห่มดุจภิกษุ ปลอมบวชเข้ามาอยู่กับคณะสงฆ์ มีจำนวนมากและมาแสดงลัทธิธรรมให้ผิดคลองพระพุทธานุญติ กระทำให้สงฆ์มณฑลยุ่งเหยิงแตกสามัคคีด้วยสัทธรรมปฏิรูป ถึงกับคณะสงฆ์มิได้ลงประกอบอุโบสถสังฆกรรมอยู่ถึง ๗ ปี

ในระหว่างนั้น พระโมคคัลลีบุตรติสสะ หลีกเร้นไปจำเรณูวิเวกอยู่ ณ อุธังคะบรรพต เบื้องบนแม่น้ำคงคา รอเวลาที่จะชำระศัตถุพระศาสนาและมอบภารกิจคณะสงฆ์ให้พระมหินท-
เถระดูแลแทน ครั้นถึงพรรษาที่ ๗ พระเจ้าอโศกโปรดให้อำมาตย์คนหนึ่ง ให้ถือรับสั่งไประงับ
อธิกรณ์ยังคณะสงฆ์ อำมาตย์ผู้นั้นทำเกินรับสั่ง คือเมื่อไปว่ากล่าวให้สงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรม
ไม่ได้ผล พระภิกษุฝ่ายสัมมาทิฐิอ้างว่า “ไม่อาจปลงใจจะทำสังฆกรรมร่วมกับฝ่ายเดียรธีย์”
อำมาตย์ผู้นั้นก็มาภิกษุขัดขึ้นเสีย ๒-๓ รูป จนพระติสสะอนุชาของพระเจ้าอโศกเข้าไปห้าม
อำมาตย์จึงกลับมาราบทุกเรื่องราวกับพระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศกทรงสดับแล้ว ไม่สบายพระทัย กล่าวบาปกรรมที่อำมาตย์ฆ่าฟันภิกษุจะ
พลอยได้แก่พระองค์ด้วย จึงได้อาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระมาตัดสินข้อสงสัยของพระองค์
และได้ทรงต้อนรับพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ มาตัดสินข้อสงสัยของพระองค์ และได้ทรง
ต้อนรับพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระ ดุจเดียวกับทรงต้อนรับพระอุคุปต์ในอโศกอุทยาน
พระเถระสามารถแก้ข้อสงสัยและความเดือดร้อนใจของพระองค์ได้ว่า การฆ่าฟันภิกษุเป็นบาป
เฉพาะของอำมาตย์เท่านั้นเพราะทำเกินคำสั่ง พระเจ้าอโศกทรงเลื่อมใสอาราธนาให้ท่านเป็น
ประธานสงฆ์ในการชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์ พระโมคคัลลีบุตรจึงพำนักอยู่ที่อโศการาม
และพระเจ้าอโศกก็โปรดให้ประกาศชุมนุมสงฆ์จากจาตุรทิศ มารวมกันที่อโศการามให้พระโมค-
คัลลีบุตรท่านได้ถามลัทธิธรรมกับสงฆ์ทุกรูป

ครั้นชำระพระศาสนาแล้ว พระเจ้าอโศกจึงอาราธนาให้พระสงฆ์ทำอุโบสถสังฆกรรม
และพระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระเจ้าจึงถือโอกาสทำตบตีสังคายนา โดยพระบรมราชูปถัมภ์ของ
พระเจ้าอโศกดังกล่าวมาแล้วในตอนต้น

คำถามที่ใช้ถามคือ ‘พระพุทธวณะ ตรัสสั่งสอนอย่างไร ?’ ภิกษุที่เป็นเดียรธีย์
ปลอมบวชก็ตอบเป็นทำนองสัสสตทิฐิบ้าง เป็นอุจเฉททิฐิบ้าง พระเจ้าอโศกก็ใช้พระราช
อำนาจบังคับให้สีกออกไป กล่าวกันว่า ครั้งนั้นให้ภิกษุสละสมณเพศรวม ๖๐,๐๐๐ คน ฝ่าย
ภิกษุที่เป็นธรรมวาทีก็ตอบว่า พระพุทธวณะตรัสสอนเป็นวิภังขวาทิ

งานพระธรรมทูต

เสร็จจากการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ แล้ว พระโมคคัลลีบุตรติสสะเถระทราบโดยอนา-
คตสัญญาว่า ภายภาคหน้า พระพุทธศาสนาจะไม่รุ่งเรืองอยู่ในชมพูทวีป แต่จะไปตั้งมั่นอยู่
ในประเทศแคว้นแคว้นอื่น ๆ จึงขอพระบรมราชูปถัมภ์จากพระเจ้าอโศก จัดส่งคณะสมณทูตออก
เป็น ๔ สาย คือ

สายที่ ๑ คณะพระมัทสน์ดิกะ ไปที่แคว้นกัสมิระ และคันธาระ ปัจจุบัน คือ แคชเมียร์

สายที่ ๒ คณะพระมหาเทวะ ไปที่หิสมณฑล คือรัฐการ์นาดกะ หรือไมซอร์ ภาคใต้ของอินเดีย ฝั่งตะวันตก

สายที่ ๓ คณะพระรักชิตะ ไปที่แคว้นนวนวาสิประเทศ อยู่ตอนเหนือของรัฐไมซอร์ ภาคใต้ของอินเดีย

สายที่ ๔ คณะพระธรรมรักชิต ไปที่แถบอปรันตคชนบท ตอนเหนือของบอมเบย์

สายที่ ๕ คณะพระมหาธรรมรักชิต ไปที่แคว้นมหาราฏร์ แถบปูนาในปัจจุบัน

สายที่ ๖ คณะพระมหารักชิต ไปที่โยนกประเทศ หรือตอนเหนือของอิหร่าน

สายที่ ๗ คณะพระมัทสนิมะ และพระมหาเถระอีก ๔ รูป ไปยังดินแดนหิมวันตะหรือเขิงเขาหิมาลัย ประเทศเนปาลปัจจุบัน

สายที่ ๘ คณะพระโสณะ กับพระอุตตระ ไปที่สุวรรณภูมิคือเอเชียอาคเนย์ ปัจจุบัน

สายที่ ๙ พระมหินทเถระ ไปยังประเทศศรีลังกา ในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จนพระพุทธศาสนาได้ปักหลักมั่นคงที่เกาะนี้จึงถึงปัจจุบัน

สังคายนาครั้งที่ ๔

(The Fourth Council)

สาเหตุ : ประสงค์จะบันทึกคัมภีร์ฝ่ายลัทธิวัชรยาน เป็นภาษาสันสกฤต และทำให้พุทธศาสนาแบบมหายานมั่นคง

เวลาที่ทำ : ประมาณ พ.ศ.๖๔๓ โดยมีพระเข้าร่วมกว่า ๕๐๐ รูป

สถานที่ทำ : เมืองชาลันธร แคว้นกัสมิระ ตอนเหนือของประเทศอินเดีย

ผู้อุปถัมภ์ : พระเจ้ากนิษกะ ได้ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งนี้

ผลของการสังคายนา :

การสังคายนาครั้งนี้ เนื่องจากเป็นครั้งแรกของฝ่ายมหายาน จึงมีผลดังนี้

๑. มีการเขียนคำอธิบายพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาเป็นภาษาสันสกฤตปิฎกละ ๑๐๐,๐๐๐ โศลก โดยความอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะ และการแนะนำของพระปารศวะมหาเถระ

๒. มีการประสานความคิดระหว่างนิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย แล้วจารึกอักษรคัมภีร์ทางศาสนาเป็นสันสกฤต ครั้งแรก

ปรากฏว่าหลวงจีนยวนฉ่าง ได้กล่าวถึงการสังคายนาครั้งนี้ว่าได้มีการจารึกพระธรรมลงแผ่นทองเหลือง และเก็บไว้ในหีบทำด้วยศิลา เพื่อเก็บรักษาไว้เป็นอันดีในพระเจดีย์

แม้ว่าทางฝ่ายเถรวาทจะไม่บันทึกถึงการสังคายนาครั้งนี้ แต่ประวัติศาสตร์โดยทั่วไปก็จารึกไว้ จึงเป็นสังคายนาที่เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในหมู่พุทธศาสนิกฝ่ายอุตรนิกาย

๒.๒.๒ การสังคายนาที่ยอมรับกันในศรีลังกา

ชาวลังกาคงยอมรับนับถือการสังคายนาทั้ง ๓ ครั้งแรกในอินเดีย แต่ไม่รับรองสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายลัทธิวัชรยาน หรือผสมกันระหว่างเถรวาทกับมหายาน

สังคายนาครั้งแรกในลังกา ตามหลักฐานในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ได้กล่าวว่า หลังสังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดียแล้ว พระมหินทเถระ พร้อมกับพระเถระรูปอื่นอีก ๕ รูป เดินทางไปประเทศศรีลังกา และได้พบกับพระเทวานัมปิยติสสะ และแสดงธรรมให้ฟังจนทรงเลื่อมใส ต่อมาท่านมหินทเถระประสงค์จะให้พระพุทธศาสนามั่นคง จึงได้จัดทำสังคายนาขึ้นที่ภูปาราม เมืองอนูราธปุระ โดยมีพระมหินทเถระเป็นประธาน ในปี พ.ศ. ๒๓๘ เป็นการวางรากฐานให้ชาวลังกาท้องจำพุทธวจนะตามแบบอย่างที่ได้จัดไว้แล้วในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ ในอินเดีย

สังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกา ทำเมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินิอภัย โดยมีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน ณ อาโลกเลนสถาน มตเลชนบท

สาเหตุที่ทำให้มีการจัดทำสังคายนาครั้งนี้ก็เนื่องจากเห็นพ้องกันว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธวจนะต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญหาในการท่องจำของกุลบุตรเลื่อมถอยลง จึงตกลงจารึกพระพุทธวจนะลงในใบลาน

สังคายนาครั้งที่ ๓ ในลังกา กระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ ที่รัตนปุระ ในลังกา พระเถระชื่อ หิกขทุเว สิริสุมังกละ เป็นหัวหน้ากระทำอยู่ ๕ เดือน จึงเสร็จ เป็นการสังคายนาที่รู้จักเฉพาะในศรีลังกาเอง

๒.๒.๓ การสังคายนาที่ยอมรับกันในพม่า

พม่าได้นับสังคายนาในอินเดีย ๓ ครั้ง ว่าเป็นครั้งที่ ๑-๒-๓ และนับการสังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกาเมื่อ พ.ศ. ๔๓๓ ว่าเป็นครั้งที่ ๔ และมีสังคายนาพิเศษขึ้นในพม่าอีก ๒ ครั้ง คือ

การสังคายนาครั้งที่ ๕ (ปัญจสังคายนา) ในพม่า การสังคายนาครั้งนี้ ทำในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง คือพระราชาธิราช พระนรินทาทิซชะ และพระสุมังคลสามี ผลัดกันเป็น

ประธานโดยลำดับ มีผู้เชี่ยวชาญแตกฉานในพระปริยัติธรรม เข้าร่วมประชุม ๒๔๐๐ ท่าน ทำอยู่ ๕ เดือน จึงเสร็จ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๔

ผลการสังคายนาครั้งนี้ นอกจากจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานตามปกติแล้ว ยังโปรดให้มีการจารึกพระไตรปิฎกลงในหินอ่อน ๗๒๙ แผ่น ณ เมืองมณฑล

การสังคายนาครั้งที่ ๖ (จัดสังคายนา)

เนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ รัฐบาลพม่า มีจุดประสงค์มุ่งจะพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นข้อแรก และแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาพม่าออกพิมพ์ให้ครบ เพื่อเป็นอนุสรณ์ ๒๕ พุทธศตวรรษ ได้ทำระหว่าง ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๙๗-วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙ จึงปิดงาน

ในการนี้ได้เชิญชวนพุทธศาสนิกชนหลายประเทศไปร่วมด้วยโดยเฉพาะประเทศเถรวาทคือ พม่า, ลังกา, ไทย, ลาว, เขมร มีการสร้างคหุจำลองทำด้วยคอนกรีต จนได้หลายพันคนมีที่นั่งสำหรับพระสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๕๐๐ ที่ ในเนื้อที่ ๒๐๐ ไร่เศษ เสร็จแล้วได้แจกจ่ายไปยังประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยด้วย

๒.๒.๔ การสังคายนาในไทย

หนังสือสังคีตวงศ์ คือประวัติแห่งการสังคายนา ระบุว่าภาษาบาลี โดย สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้ลำดับความเป็นมาของการสังคายนาไว้ถึง ๙ ครั้ง คือ

สังคายนาครั้งที่ ๑-๒-๓ ทำในอินเดีย ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น

สังคายนาครั้งที่ ๔-๕ ทำในลังกา ดังที่กล่าวไว้ในตอนที่ว่าด้วยการสังคายนาในลังกา

สังคายนาครั้งที่ ๖ ทำในลังกาเมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ พระพุทธโฆสะได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาคือคำอธิบายพระไตรปิฎก จากภาษาลังกาเป็นภาษาบาลี ในรัชสมัยของพระเจ้ามหานาม

สังคายนาครั้งที่ ๗ ทำในลังกา เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ พระมหากัสสปเถระได้เป็นประธาน มีพระเถระร่วมด้วยว่า ๑,๐๐๐ รูป ได้รจนาคำอธิบายอรรถกถาพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีเรียกว่า คัมภีร์ ฎีกา ชาวลังกา และชาวพุทธทั่วไปมิได้ถือว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎก แต่ก็ทำให้รู้ว่าประวัติความเป็นมาแห่งอรรถกถาและฎีกาแห่งพระไตรปิฎกว่าเป็นมาอย่างไร

สังคายนาครั้งที่ ๘ ทำในประเทศไทย ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐ พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ ได้อาราธนาพระสงฆ์ที่ทรงพระไตรปิฎกหลายร้อยรูป ให้ช่วยชำระอักษรพระไตรปิฎก

ในวัดโพธารามเป็นเวลา ๑ ปี จึงสำเร็จ การสังคายนาครั้งนี้จัดเป็นครั้งที่ ๑ ในประเทศไทย

สังคายนาครั้งที่ ๔ ทำในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ของคัมภีร์แห่งราชวงศ์จักรี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงอาราธนาพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน ๒๑๘ รูป ราชบัณฑิต ที่เป็นอุบาสกอีก ๓๒ คน ช่วยกันชำระพระไตรปิฎกที่วัดมหาธาตุ แล้วจัดให้มีการจารึกลงในใบลาน สังคายนาครั้งนี้สำเร็จภายใน ๕ เดือน

๒.๒.๕ การสังคายนาของฝ่ายมหายาน

เมื่อตรวจสอบหลักฐานหนังสือฝ่ายมหายานแล้วพบว่าสังคายนาสมกับฝ่ายมหายานนั้นได้ทำในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ประมาณ พ.ศ. ๖๔๓ ก็ตาม แต่ข้ออ้างต่าง ๆ มักจะพาดพิงไปถึงสังคายนาครั้งที่ ๑ และที่ ๒ กล่าวคือ

(๑) การสังคายนาครั้งแรก ซึ่งมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน กระทำที่ถ้ำสัตตบพณ คูหาข้างเขาเวภารบรรพต กรุงราชคฤห์ มีคำกล่าวของฝ่ายมหายานว่า ภิกษุทั้งหลายผู้มิได้รับเลือกเป็นการกสงฆ์ ได้ประชุมกันทำสังคายนาขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่า สังคายนานอกถ้ำ โดยเหตุที่พระภิกษุที่เข้าร่วมทำสังคายนานอกถ้ำมีจำนวนมาก จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังคายนามหาสังฆิกะ เป็นการประชุมของสงฆ์หมู่ใหญ่ เรื่องนี้มีกล่าวไว้ในหนังสือประวัติของหลวงจีนเฮียงจิ้งนักจาริกแสวงบุญจากจีน เข้าไปสืบพระศาสนาในอินเดียด้วย การสังคายนาครั้งนี้แบ่งออกเป็น ๕ ปิฎกคือ พระสุตฺร พระวินัย พระอภิธรรม ปกิณณกะ และ ธาณี

(๒) การสังคายนาของภิกษุชาววัชชีบุตร ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามกับพระยสกาภิณฑกบุตร ประธานการสังคายนาครั้งที่ ๒ กล่าวว่า มีพวกวัชชีบุตรถึง ๑๐,๐๐๐ รูป ทำสังคายนาของตนที่เมืองกุสมปุระ (ปาดลีบุตร) ใช้ชื่อว่า มหาสังคีติ จนเป็นเหตุให้เกิดนิยามมหาสังฆิกะ แต่ฝ่ายมหายานไม่กล่าวถึงวัตถุ ๑๐ ประการ แต่กล่าวถึงข้อเสนอ ๕ ประการของพระมหาเถระเกี่ยวกับพระอรหันต์ว่า

๑. พระอรหันต์อาจถูกมารยั่ววนในความผันจนอสุจิเคลื่อนได้
๒. พระอรหันต์อาจมีอัญญาณได้
๓. พระอรหันต์ อาจมีกัณฑาได้
๔. ผู้จะรู้ว่าตนบรรลุหรือหัดผล ก็โดยการแนะนำพยากรณ์ของผู้อื่น
๕. มรรคผลจะปรากฏต่อเมื่อบุคคลผู้บำเพ็ญเปล่งคำว่าทุกข์หนอ

จนเป็นเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒ แล้วพวกมหาสงฆิกะก็แยกออกมาทำสังคายนาของตน

(๓) การสังคายนาของนิกายสัพพัตถกวาท ทำในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ประมาณปี พ.ศ. ๖๙๓ (ค.ศ. ๑๐๐) ทำที่เมืองชาลันธร หรือกัสมิระ โดยมีพระปารุสวะ เป็นที่ปรึกษา มีผู้เข้าร่วม ๕๐๐ รูป และได้แต่งอรรถกถาอธิบายพระไตรปิฎกดังนี้

อรรถกถาพระสูตร ๑๐๐,๐๐๐ โสลก

อรรถกถาพระวินัย ๑๐๐,๐๐๐ โสลก

อรรถกถาพระอภิธรรม ๑๐๐,๐๐๐ โสลก

เสร็จแล้วได้จารึกลงบนแผ่นทองแดง เก็บไว้ในหีบศิลา แล้วบรรจุไว้ในพระเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์การสังคายนาครั้งนี้

เนื่องจากมหายานที่เข้าไปเจริญในประเทศต่าง ๆ ได้ปรับปรุงเป็นเอกลักษณ์ของชาตินั้น ๆ ไป จึงต่างก็แตกสาขานิกายออกไปอีกมากมาย ยากแก่การจะรวมตัวกันแบบยุคแรก ๆ จึงไม่กล่าวถึงการสังคายนา

๒.๓ การชำระ การจารึกและการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ประมวลเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย เป็น ๔ สมัยคือ

สมัยที่ ๑ ชำระและจารลงใบลาน กระทำที่เมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าติโลกราช ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐

สมัยที่ ๒ ชำระและจารลงใบลาน กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๑

สมัยที่ ๓ ชำระและพิมพ์เป็นเล่มด้วยอักษรไทย กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖

สมัยที่ ๔ ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖

สมัยที่ ๕ ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓

และมีงานสำคัญอีก ๓ อย่างที่ควรแก่การจดเข้าไว้ในประวัติศาสตร์ของการเกิดขึ้นของการพิมพ์พระไตรปิฎกและคัมภีร์ในประเทศไทย คือ

๑. การพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทย ซึ่งเริ่มงานตั้งแต่ปี ๒๔๘๓ และมาเสร็จในเดือน พฤษภาคม ๒๕๐๐ เสร็จทันฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษพอดี จัดพิมพ์เป็นเล่มสมุดจำนวน ๘๐ เล่ม ต่อมาในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ ได้จัดพิมพ์เท่ากับจำนวนเล่มบาลีจำนวน ๔๕ เล่ม

๒. การจัดชำระและพิมพ์พระไตรปิฎก ฉบับ “มหาจุฬาไตรปิฎก” ซึ่งเริ่มจัดทำตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งพระพุทธศาสนาครบรอบ ๒๕ พุทธศตวรรษ และได้จัดพิมพ์มาโดยลำดับ ขณะนี้พิมพ์แล้ว ๒๐ เล่ม กำลังอยู่ในระหว่างการชำระและการพิมพ์อีก ๒๕ เล่ม

๓. สมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร ได้ริเริ่มงานปริวรรตและแปลคัมภีร์ตลอดถึงตีพิมพ์เผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป ตั้งแต่ปี ๒๕๐๖ และต่อมาในปี ๒๕๑๖ ได้รับพระบรมราชานุญาตจัดตั้ง “มูลนิธิภูมิพล” ขึ้น และทางมูลนิธิได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย เสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนาให้ดำเนินการตามโครงการนี้

โครงการได้ปริวรรต ชำระ แปล และตีพิมพ์ผลงานทั้งคัมภีร์บาลี อรรถกถา ฎีกา และอื่น ๆ ออกมาหลายเล่ม จนถึงปัจจุบัน

๓. ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกและเนื้อหาโดยย่อ

ระบบการจำแนกพระไตรปิฎกแบบโบราณ ท่านย่อด้วยอักษรตัวหน้าของพระคัมภีร์ทั้ง ๓ ปิฎก ดังนี้

๓.๑ พระวินัยปิฎก มี ๕ อักษรคือ

๓.๑.๑ อา = อาทิกัมมิกะ วิภังค์

๓.๑.๒ ปา = ปาจิตตีย์

๓.๑.๓ ม = มหาวรรค ชั้นธกะ

๓.๑.๔ จุ = จุลวรรค

๓.๑.๕ ป = ปริวาร

๓.๒ พระสุตตันตปิฎก มี ๕ นิกายคือ

๓.๒.๑ ที = ทีฆนิกาย

๓.๒.๒ ม = มัชฌิมนิกาย

๓.๒.๓ สํ = สํยุดตนิกาย

๓.๒.๔ อํ = อํคฺตตนิกาย

๓.๒.๕ ขุ = ขุททกนิกาย

๓.๓ พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

๓.๓.๑ สํ = สํคณี .

๓.๓.๒ วิ = วิภังค์

๓.๓.๓ ธา = ธาตุกถา

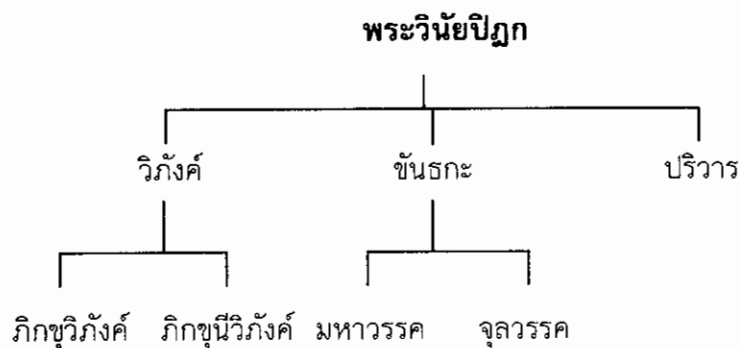
๓.๓.๔ ปุ = ปุคฺคลปัณฺณัติ

๓.๓.๕ ก = กถาวัตถุ

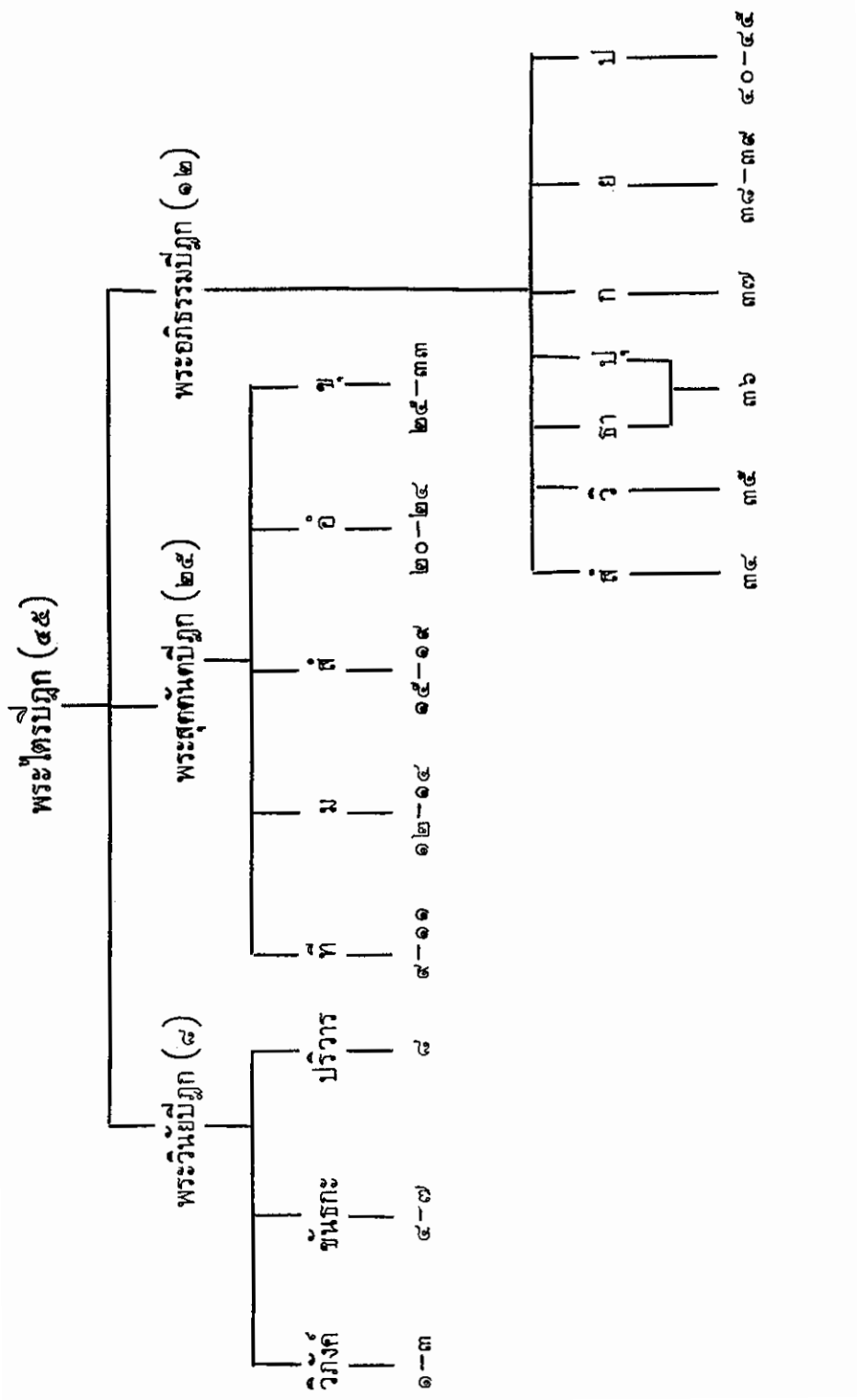
๓.๓.๖ ย = ยมก

๓.๓.๗ ป = ปฏฺฐาน

อย่างไรก็ดี ระบบการจำแนกวินัยของสมาคมบาลีปกรณ์ของอังกฤษ ได้จำแนกดังนี้

การจำแนกพระสูตรและพระอภิธรรม จำแนกตรงกัน จึงพอจะจำแนกปิฎกทั้ง ๓ และเล่ม ดังนี้

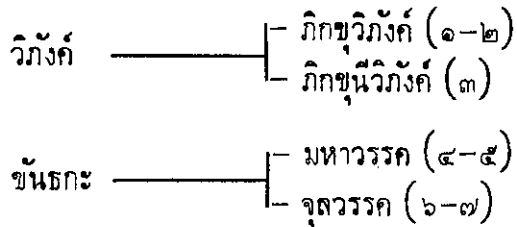

ผังแสดงรายละเอียดคัมภีร์พระไตรปิฎก

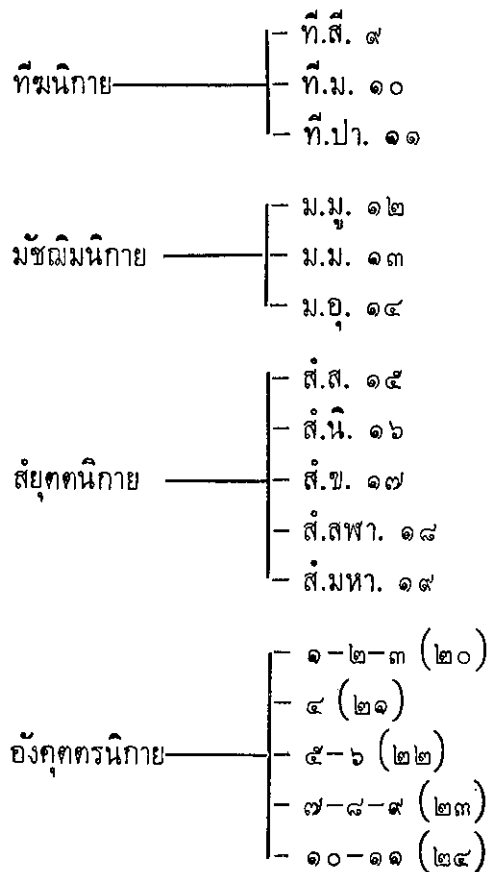
พระไตรปิฎก

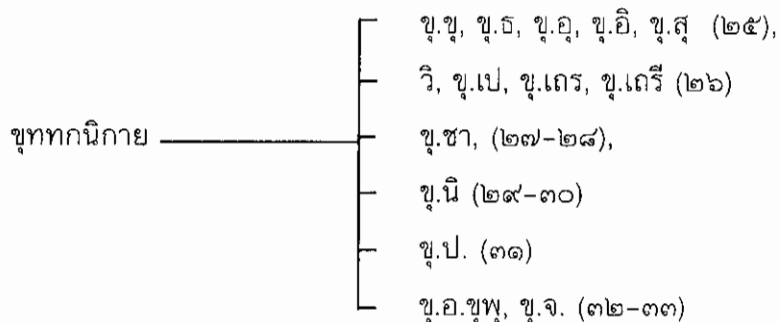
พระวินัยปิฎก (๘)

ปริวาร (๘)

พระสุตตันตปิฎก (๒๕)

พระอภิธรรมปิฎก

สังคณี ๓๔

วิภังค์ ๓๕

ชาตุกถา ๓๖

ปุคคลบัญญัติ

กถาวัตถุ (๓๗)

ยมก (๓๘-๓๙)

ปัญฐาน (๔๐-๔๕)

สำหรับรายละเอียดโดยย่อของคัมภีร์แต่ละเล่มนั้น จะได้เอาข้อเขียนของพระมหา
ประยูรธ ปยุตโต (ปัจจุบัน-พระธรรมปิฎก) ซึ่งได้เขียนไว้เป็นแบบสำหรับเป็นแนวศึกษาวิชา
พระไตรปิฎกในมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ราชวิทยาลัย ในหนังสืออนุสรณ์มหาจุฬาฯ ปี ๒๕๑๘ ดังนี้

พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกบาลี	ชื่อคัมภีร์	อรรถกถา
เล่มที่ (๑-๘)	๑. พระวินัยปิฎก ว่าด้วยสิกขาบทและบทบัญญัติต่าง ๆ ภิกษุสงฆ์และที่เกี่ยวกับภิกษุณีสงฆ์มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นแบ่งเป็น ๓ หมวดหรือ ๕ คัมภีร์ คือ	

(๑-๓)	ก. วิมังค์ หรือ สุตตวิมังค์ ว่าด้วยสิกขาบท ในพระปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งเป็นอาทิพรหมจริยกะ แบ่งเป็น ๒ คัมภีร์ คือ	(ฎีกาสารัตถทีปนี ภาค ๑-๓)
๑-๒	๑) มหาวิมังค์ว่าด้วยสิกขาบทที่มาในพระปาติ โมกข์ของฝ่ายภิกษุสงฆ์	(ฎีกาสารัตถทีปนี ภาค ๑-๓)
๓	๒) ภิกษุณีวิมังค์ ว่าด้วยสิกขาบทที่มาในพระ ปาฏิโมกข์ของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์	
	วิมังค์อาจแบ่งได้อีกอย่างหนึ่งเป็น	
	๑) อาทิกัมม หรือ ปาราชิก ว่าด้วยสิกขาบท ที่เกี่ยวกับอาบัติหนัก คือ ตั้งแต่ปาราชิก ถึง อนิยต	
๒-๓	๒) ปาจิตตีย์ว่าด้วยสิกขาบทที่เกี่ยวกับอาบัติ เบา คือตั้งแต่นิสัคคียปาจิตตีย์ไปจนถึงเสขิยะ และรวมเอาภิกษุณีวิมังค์เข้าไว้ด้วย	
(๔-๗)	ข. ชั้นธกะ ว่าด้วยบทบัญญัติต่าง ๆ เกี่ยวกับสังฆ กรรม ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ วัตรปฏิบัติ มารยาท และความประพฤติทั่ว ๆ ไป เพื่อ ความงามของสงฆ์ เป็นฝ่ายอภิธมาจาร แบ่ง เป็น ๒ วรรค มี ๒๒ ชั้นธกะ คือ	สมันตปาสาทิกา ภาค ๓ (ฎีกาสา- รัตถทีปนี ภาค ๔)
๔-๕	๓) มหาวรรค มี ๑๐ ชั้นธกะ	
๖-๗	๔) จุลวรรค มี ๑๒ ชั้นธกะ	
๘	ค. ปริวารว่าด้วยสรูปความหรือคู่มือแห่งพระวินัย ปิฎกทั้งหมด ตั้งเป็นรูปคำถาม คำตอบ เพื่อ สะดวกแก่การสอนและการซักซ้อมความ เข้าใจข้อธรรมบ้าง	สมันตปาสาทิกา ภาค ๓ (ฎีกาสา- รัตถทีปนี ภาค ๔)
(๙-๓๓)	๒. พระสุตตันตปิฎก ว่าด้วยพระธรรมเทศนาของ พระพุทธเจ้า (มีของพระสาวกบ้างบางส่วน ที่ ตรัสแก่ชนต่างชั้นต่างประเภทในกาลและ	

	โอกาสต่าง ๆ กัน เป็นรูปคำสนทนาบ้าง คำบรรยายอธิบายหัวข้อธรรมบ้าง เป็นรูปคาถาล้วนบ้าง ร้อยแก้วล้วนบ้าง เป็นแบบผสมบ้าง และเกี่ยวข้องกับหัวข้อธรรมทุกประเภทกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน ปีภูมนี้มี ๒๐,๐๐๐ พระธรรมชั้นธัมมสังคหะ แบ่งเป็น ๕ นิภาย คือ	
(๙-๑๑)	๑. ทิฆนิกาย เป็นประมวลแห่งพระสูตรขนาดยาวแบ่งเป็น ๓ วรรค มี ๓๔ สูตร คือ	
๙	๑) สีสักขัณธวรรค (สูตรแรกชื่อพรหมชาลสูตร) มี ๑๓ สูตร	สุมังคลวิลาสินี ภาค ๑
๑๐	๒) มหาวรรค มี ๑๐ สูตร	สุมังคลวิลาสินี ภาค ๒
๑๑	๓) ปาฏิหารวรรค มี ๑๑ สูตร	สุมังคลวิลาสินี ภาค ๓
(๑๒-๑๔)	๒. มัชฌิมนิกาย เป็นประมวลแห่งพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ แบ่งเป็น ๑๕ วรรค มี ๑๕๒ สูตร คือ	
๑๒	๑) มูลปัณณาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๐ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๑-๒
๑๓	๒) มัชฌิมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๐ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๓
๑๔	๓) อุปรินณาสก์ มี ๕ วรรค หรือ ๕๒ สูตร	ปัญจสุทนี ภาค ๓
(๑๕-๑๙)	๓. สักยัตตนิกาย เป็นการประมวลเอาพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับบุคคล สถานที่ หรือธรรมะเรื่องเดียวกันเข้าไว้ด้วยกันเป็นหมวด ๆ เรียกว่าสังยุตต์หนึ่ง ๆ มี ๕ วรรค แบ่งเป็น ๕๖ สังยุตต์ มี ๗๗๖๒ สูตร	
๑๕	๑) สคาถวรรค ว่าด้วยสูตรที่ตรัสอธิบายธรรมหรือตอบคำถามเป็นรูปคาถาโดยตลอด จัดเป็นสังยุตต์ตามประเภทบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น โกสลสังยุตต์ หมายถึงตอนว่าด้วยสูตรที่	สารัตถปกาสินี ภาค ๑

	ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนี้ เป็นต้น มี รวม ๑๑ สังยุตต์	
๑๖	๒) นิทานวรรค ว่าด้วยหลักธรรมที่ลึกซึ้ง มี ปฏิจาสมฺมาทเป็นสำคัญ กับว่าถึงเรื่องธาตุ สฬายตนะ และไตรลักษณ์ เป็นต้น ด้วยมี ๑๐ สังยุตต์	สารัตถปกาสินี ภาค ๒
๑๗	๓) ขันธวารวรรค ว่าด้วยเรื่องขันธ ๕ ซึ่งตก อยู่ในอำนาจไตรลักษณ์ มี ๑๓ สังยุตต์	สารัตถปกาสินี ภาค ๒
๑๘	๔) สฬายตนวรรค ว่าด้วยเรื่องอายตนะ ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งตกอยู่ในอำนาจ ไตรลักษณ์ และเรื่องอื่น ๆ เช่น เรื่องที่ไม่ ทรงพยากรณ์ เป็นต้น มี ๑๐ สังยุตต์	สารัตถปกาสินี ภาค ๓
๑๙	๕) มหาวารวรรค ว่าด้วยหลักธรรมที่ลึกซึ้ง หลายหัวข้อ ที่เรียกรวมว่า โพธิปักขิยธรรม เป็นสำคัญ มี ๑๒ สังยุตต์	สารัตถปกาสินี ภาค ๓
(๒๐-๒๔)	๔. อังคุตตรนิกาย ว่าด้วยธรรมที่เป็นหัวข้อ แสดงเป็นหมวด ๆ จัดตามลำดับหมวด ที่มี หัวข้อธรรมน้อยไปหามากตามลำดับ เรียกว่า นิบาต มีรวม ๑๑ นิบาต มี ๔๕๕๗ สูตร	
๒๐	๑) เอกนิบาต หมวด ๑	มโนรธปุรณี ภาค ๑
	๒) ทุกนิบาต หมวด ๒	} มโนรธปุรณี ภาค ๒
	๓) ดิกนิบาต หมวด ๓	
๒๑	๔) จตุกกนิบาต หมวด ๔	
๒๒	๕) ปัญจกนิบาต หมวด ๕	} มโนรธปุรณี ภาค ๓
	๖) ฉกกนิบาต หมวด ๖	
	๗) สัตตกนิบาต หมวด ๗	
๒๓	๘) อัฏฐกนิบาต หมวด ๘	
	๙) นวกนิบาต หมวด ๙	

๒๔	๑๐) ทสกนิบาต หมวด ๑๐ ๑๑) เอกาทสกนิบาต หมวด ๑๐	
(๒๕-๓๓)	๕. ขุททกนิกาย เป็นประมวลแห่งคัมภีร์เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ หลายประเภท รวม ๑๕ รายการคือ (๑) ขุททกปาฐะ มีสูตรสั้น ๆ ที่นิยมใช้สวดประจำวัน เช่น มงคลสูตร รตนสูตร เป็นต้น (๒) ธรรมบท ว่าด้วยบทธรรมต่าง ๆ ที่ตรัสเป็นคาถาล้วน รวม ๔๒๓ คาถา จัดเป็น ๒๖ วรรค (๓) อุทาน ว่าด้วยพระพุทธรูทานที่ตรัสเป็นคาถา และมีความร้อยแก้วเล่าเรื่องประกอบ มีทั้งหมด ๘๐ อุทาน	ปรมัตถโชติกา ธัมมปัทฏฐกา ภาค ๑-๘ ปรมัตถทีปนี
๒๕	๔) อิติวุตตกะ ว่าด้วยพระสูตรสั้น ๆ รวม ๑๑๒ สูตร จัดเป็น ๕ นิบาต มีลักษณะพิเศษเฉพาะคือ ขึ้นต้นด้วยประโยคว่า “วุตฺตํ เหน็ด ภควตา วุตฺตมรหตาติ เม สุตํ” และตอนท้ายก่อนถึงคาถาสรุป มีคำนำว่า “เอตมตฺถํ ภควา อาโวจฯ ตตฺเถตํ อิติ วุจฺจติ” และท้ายคาถา มีประโยคว่า “อมยุปิ อตฺโถ วุตฺโต ภควตา อิติ เม สุตฺนติฯ” อย่างนี้เหมือนกันทุกสูตร ๕) สุตตนิบาต เป็นประมวลแห่งพระสูตรขนาดสั้นที่เป็นคาถาล้วน (แต่บางสูตรอาจมีความนำเป็นคำร้อยแก้วบ้าง) รวม ๗๑ สูตร จัดเป็น ๕ วรรค ๖) วิมานวัตถุ ว่าด้วยเทพบุตรเทพธิดาที่เกิดขึ้นในเทวโลกเล่าให้พระมหาเถระบางรูป โดยเฉพาะพระมหาโมคคัลลานเถระ ฟังถึงเรื่องในอดีตชาติครั้งเป็นมนุษย์ว่าได้ทำบุญอะไร จึงมาเกิดเป็นอย่างนั้น เป็นคาถาล้วน มีทั้งหมด ๘๕ เรื่อง จัดเป็น ๗ วรรค	ปรมัตถโชติกา ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)

๒๖	<p>๗) เปตวัตถุ ว่าด้วยเรื่องเปรตต่าง ๆ เล่ากรรมชั่วที่ตนกระทำในหนหลัง อันเป็นเหตุให้มาเกิดเป็นอย่างนั้น เป็นคาถาล้วน มี ๕๑ เรื่อง จัดเป็น ๔ วรรค</p> <p>๘) เถรคาถา ว่าด้วยคาถาที่พระอรหันตเถระรวม ๒๖๔ รูป กล่าวออกเพื่อแสดงความรู้สึกในการบรรลุนิพพาน เป็นต้น</p> <p>๙) เถรีคาถา ว่าด้วยคาถาที่พระอรหันตเถรีประมาณ ๑๐๐ รูป กล่าวเพื่อแสดงความรู้สึกดังกล่าว</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p> <p>ปรมัตถทีปนี (เริ่มพิมพ์แต่บางส่วน)</p> <p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>
๒๗-๒๘	๑๐) ชาดก ว่าด้วยเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าประมาณ ๕๕๐ ชาติ เป็นคาถาล้วน	ชาดกัญญกถา ภาค ๑-๑๐
๒๙-๓๐	<p>๑๑) นิทเทส เป็นภาษิตของพระสารีบุตรเถระแบ่งเป็น ๒ ตอน คือ</p> <p>ก. มหานิทเทส อธิบายความในอัฐก-วรรค แห่งสุตตนิบาต</p> <p>ข. จูฬนิทเทส อธิบายความในปาราย-นวรรค และ ชัคควิสาณสูตร</p>	ลัทธัมมปัสโชติกา
๓๑	๑๒) ปฏิสัมภิทามัคค์ เป็นอรรถาธิบายโดยพิสดารแห่งข้อธรรมที่ลึกซึ้งต่าง ๆ เช่น เรื่องญาณ ทิฏฐิ อานาปาน อินทรีย์ วิโมกข์ เป็นต้น กล่าวกันว่าเป็นภาษิตของพระสารีบุตร	ลัทธัมมปกาสิณี (พิมพ์แล้วบางเล่ม)
๓๒-๓๓	<p>๑๓) อปทาน ว่าด้วยประวัติ โดยเฉพาะในอดีตชาติแห่งพระพุทธเจ้า (พุทธอปทาน) พระอรหันตเถระ (เถราปทาน) พระอรหันตเถรี (เถรีอปทาน) เป็นคาถาล้วน</p> <p>๑๔) พุทธวงศ์ ว่าด้วยประวัติการทรงตั้งปณิธานเพื่อพุทธภูมิของพระพุทธเจ้าองค์</p>	<p>วิสุทธชนวิลาสินี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p> <p>มรุตถวิลาสินี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>

	<p>ปัจจุบันซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยประวัติของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ๒๔ พระองค์ ที่ทรงประทานพุทธพยากรณ์เป็นคาถาล้วน</p> <p>๑๕) จริยาปิฎกว่าด้วยพุทธจริยาในอดีตชาติรวม ๓๕ เรื่อง ซึ่งซ้ำกับในชาดก แต่นำมาเล่าใหม่เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงการมีบางข้อเป็นคาถาล้วน</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (ยังไม่เคยตีพิมพ์)</p>
(๓๔-๓๕)	<p>๓. พระอภิธรรมปิฎก ว่าด้วยการแสดงและอธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ในรูปหลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับเหตุการณ์และบุคคล (ธรรมเหล่านี้กระเจายกกันอยู่ในพระสูตรต้นปิฎก) มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นธ จัดเป็น ๗ คัมภีร์</p>	
๓๔	<p>๑) ธรรมสังคณี รวบรวมหัวข้อธรรมต่าง ๆ ที่กระเจายกกันอยู่มาจัดเข้าเป็นกลุ่ม ๆ อย่างมีระเบียบแล้วแยกออกอธิบายเป็นประเภท ๆ</p>	อัฐฐสาลินี
๓๕	<p>๒) วิภังค์ แยกแยะธรรมที่รวมเป็นกลุ่ม ๆ ในธรรมสังคณี แล้วนั้นออกแสดงให้เห็นรายละเอียดโดยพิสดาร</p>	สัมโมหวิโนทนี
	<p>๓) ธาตุกถา ว่าด้วยการสงเคราะห์ธรรมที่แสดงไว้แล้ว ในธรรมสังคณีและวิภังค์ เข้ากับธรรม ๓ ประการ คือ ชั้นธ आयตนะ และธาตุ ว่าเข้ากันได้หรือไม่ โดย ชาติ สัญชาติ กิริยา และคณนา</p>	<p>ปรมัตถทีปนี (บัญญัติปรกณฎฐกถา)</p>
๓๖	<p>๔) ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติบุคคลตามคุณธรรมที่มีในบุคคลนั้น จัดเป็นพวก ๆ และอธิบายให้เห็นลักษณะอาการของบุคคลที่ได้รับบัญญัติเรียกว่าอย่างนั้น ๆ</p>	
๓๗	<p>๕) กถาวัตถุ ว่าด้วยคำถามคำตอบแสดงทัศนะอันขัดแย้งกันแห่งนิกายต่าง ๆ ของพระ</p>	ปรมัตถทีปนี

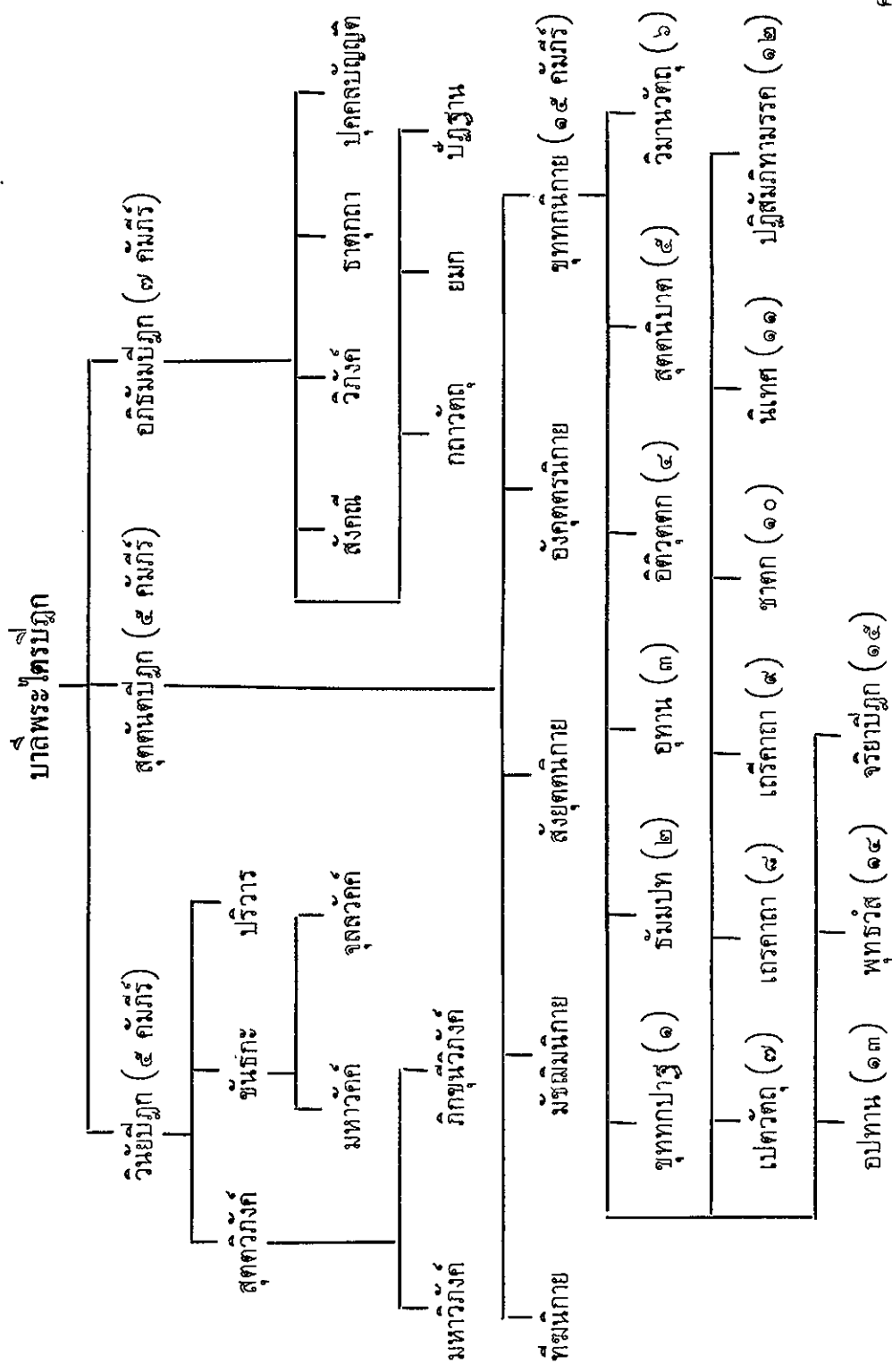
๓๘-๓๙	พุทธศาสนาในยุคแรก ๆ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒) รวม ๑๘ นิกาย แล้วชี้ให้เห็นลักษณะของหลักธรรมที่ถูกต้องทางพระพุทธศาสนามีรวม ๒๑๙ กถา คัมภีร์กถาวัตถุนี้ พระโมคคัลลี บุตรติสสเถระ รจนาขึ้นครั้งสังคายนาครั้งที่ ๓	
๔๐-๔๕	๖) ยมก ว่าด้วยการยกยอธรรมขึ้นอธิบายเป็น คู่ ๆ เช่น เรื่อง กุศลและอกุศลเป็นต้น การอธิบายใช้วิธีตั้งเป็นคำถามและคำตอบ ๗) ปัญฐาน อธิบายปัจจัย ๒๔ อย่างโดย พิสตารว่าธรรมใดเป็นปัจจัยของธรรมใด โดย ปัจจัยชื่ออะไร เป็นการอธิบายอย่างพิสดาร	ปรมัตถทีปนี ปรมัตถทีปนี

๔. ลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๔.๑ คัมภีร์ดั้งเดิมคือบาลี

เดิมพระพุทธพจน์อยู่ในลักษณะการจำแล้วบอกกันต่อ ๆ มา เมื่อมีจารึกลงในใบลาน จึงเกิดคัมภีร์ขึ้นเป็นครั้งแรก เรียกว่าคัมภีร์พระไตรปิฎก เรียกกันว่าบาลีพระไตรปิฎก ซึ่งรวบรวมไว้ดังนี้ (ดูหน้าถัดไป)

คัมภีร์ทั้งหมดนี้เรียกว่าคัมภีร์ดั้งเดิม (original Pali) หรือบางทีเรียกว่าบาลีพุทธวจนะ (Canon)

๔.๒ คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๒ เรียกว่า อรรถกถา หรือ วรรณนา (Commentaries) ซึ่งมีทั้งอรรถกถาพระวินัยปิฎก อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก และอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ที่อธิบายต่อเนื่องกันตลอดก็มี ที่อธิบายเฉพาะคัมภีร์ ๆ ก็มีเช่น

สมันตปาสาทิกา	อรรถกถา	พระวินัย
สุมังคลวิลาสินี	"	ทีฆนิกาย
ปปัญจสูทนี	"	มัชฌิมนิกาย
สารัตถปกาสินี	"	สยัตตนิคาย
มนोरธปุรณี	"	อังกุตตรนิคาย
ปรมัตถโชติกา		
ธัมมปัทมฐกถา		
ปรมัตถทีปนี		
ชาตกัฏฐกถา		
สัทธัมมปัชโชติกา	"	ขุททกนิคาย
สัทธัมมปกาสินี		
วิสุทธชนวิลาสินี		
มรุตตวิลาสินี		
อัญญสาสินี	"	ธัมมสังคณี
สัมโมหวิโนทนี	"	วิวัจค์

ปัญจปกรณัฎฐกถา หรือ ปรมัตถทีปนี อรรถกถา ธาตุกถาปัฏฐาน

อธิบายอรรถกถา เรียกว่า ฎีกา (Sub-commentaries) เป็นหลักฐานชั้น ๓ ตัว

อย่างเช่น

อธิบายสมันตปาสาทิกา เรียกว่า ฎีกาสารัตถทีปนี

อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอธิบาย พระอภิธรรม

อธิบายฎีกา เรียกว่า อนุฎีกา (Sub-sub-commentaries) เป็นหลักฐานชั้น

๔ เช่น อนุฎีกาวิมตติโนทนี ของพระวินัย เป็นต้น

๔.๓ นอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นว่าด้วยกฎเกณฑ์ทางไวยากรณ์ บาลี อธิบายศัพท์ต่าง ๆ รวมเรียกว่า สัททาวีเสส เป็นชื่อที่เรียกกันในวงการนักปราชญ์บาลีฝ่ายไทย ดังปรากฏ

ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.๒๓๓๑ เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์สหทวาริเสสต่าง ๆ ด้วย โดยมี พระพุทธอาจารย์ เป็นแม่กอง เช่น มุลกิจจานุปกรณ์ รูปลัทธิ ธาตุพีทิกา อภิธาน์ปทีปิกา และสูง เป็นต้น

พระไตรปิฎกเป็นของมีมาก่อน ส่วนอรรถกถาแต่งขึ้นประมาณ พ.ศ.๙๕๖ ส่วนฎีกา แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ.๑๕๘๗ คัมภีร์อนุฎีกานั้นแต่งขึ้นภายหลังฎีกายุคต่อ ๆ มาเป็นคำอธิบาย ฎีกาอีกต่อหนึ่ง

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “แม้พระไตรปิฎกจะเป็นหลักฐาน ชั้น ๑ เมื่อพิจารณาตามหลักพุทธภาษิตในกาลามสูตร ท่านก็ไม่ให้ติดใจเกินไป ดังคำว่า มาปิฎกสมุปทานเนน อย่าถือโดยอ้างตำรา เพราะอาจผิดพลาดตกหล่น หรือบางตอนอาจเพิ่มเติมขึ้น แสดงว่าพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล สอดสวนดูให้เห็นประจักษ์ แก่ใจตนเอง เป็นการสอนอย่างมีน้ำใจกว้างขวางและให้เสรีภาพแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนา อย่างเต็มที่ นอกจากนั้นยังเป็นการยืนยันให้นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อได้ประจักษ์ผลนั้น ๆ ด้วยตนเอง แม้จะมีพระพุทธานุญาตเตือนไว้ มิให้ติดตำราจนเกินไป แต่ก็จำเป็นต้องรักษาตำราไว้เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา เพราะไม่มีตำราเลยจะยิ่งซ้ำร้าย เพราะจะไม่มีแนวทางให้รู้จัก พระพุทธศาสนาเลย ฉะนั้น การศึกษาให้รู้และเข้าใจในพระไตรปิฎก จึงเป็นลำดับแรกเรียกว่า ปริยัติการลงมือทำตามโดยควรแก่จริต อธิยาศัยเรียกว่า ปฏิบัติ การได้รับผลแห่งการปฏิบัติ นั้น ๆ เรียกว่า ปฏิเวธ”^๑

๙. คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อ

ของพระอรรถกถาจารย์

อรรถกถา สมันตปาสาทิกา ซึ่งอธิบายพระวินัยปิฎกกรณาโดยพระพุทธโฆษาจารย์ได้อธิบายไว้ในปฐมกัณฑ์ ดังนี้

---

๑ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, กรุงเทพฯ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔, น. ๒๔

- นัยที่ ๑ วินัยปิฎก เป็นอาณาเทศนา คือการแสดงธรรมในลักษณะเป็นข้อบังคับโดยส่วนมาก
 พระสุตตันตปิฎก เป็นโวหารเทศนา คือการแสดงธรรมยกย้ายสำนวนให้เหมาะสม
 แก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง
 พระอภิธรรมปิฎก เป็นปรมัตถเทศนา คือการแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์
 อย่างยิ่ง
- นัยที่ ๒ พระวินัยปิฎก เป็นยถาปราชสาสนะ คือการสอนตามความผิด หรือโทษชนิดต่าง ๆ
 ที่พึงเว้น
 พระสุตตันตปิฎก เป็นยถาอนุโลมสาสนะ คือการสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัย
 ของผู้ฟังซึ่งมีต่าง ๆ
 พระอภิธรรมปิฎก เป็นยถาธัมมสาสนะ คือการสอนตามเนื้อหาแท้ ๆ ของธรรม
- นัยที่ ๓ วินัยปิฎก เป็นสังวรสาธวรกถา คือข้อความที่ว่าด้วยการสำรวมและไม่สำรวม
 พระสุตตันตปิฎก เป็นทวิภูมิจินเวฐานกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลายทวิภูมิจิน
 ความเห็นผิด
 พระอภิธรรมปิฎก เป็นนามรูปปริจเจทกถา คือถ้อยคำที่สอนให้กำหนดนามรูป คือ
 ร่างกายและจิตใจ
- นัยที่ ๔ พระวินัยปิฎก เป็นอธิศีลสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับศีลชั้นสูง
 พระสุตตันตปิฎก เป็นอธิจิตสิกขา เป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง
 พระอภิธรรมปิฎก เป็นอธิปัญญาสิกขา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง
- นัยที่ ๕ วินัยปิฎก เป็นวิติกัมภพหาน คือ เครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ล่วง
 ละเมิดศีล
 สุตตันตปิฎก เป็นปริยฎฐานพหาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรัดringจิต ได้แก่
 นิเวรณ คือกิเลสอันกันจิตมิให้เป็นสมาธิ
 อภิธรรมปิฎก เป็นอนุสัยพหาน คือเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสที่นอนอยู่
 ในสันดาน ดุจดะก่อนนอนอยู่กันตม ไม่มีอะไรกวาก็ไม่แสดงตัวออกมา ฯลฯ

๖. มติที่ขัดแย้งเกี่ยวกับพระอภิธรรมปิฎก

นิสัยของมนุษย์ที่ชอบคิด จึงทำให้เกิดความสงสัยในสิ่งต่าง ๆ ที่ตนพบทั้งในชีวิต
 ประจำวันและในการศึกษาเล่าเรียน ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนก็อดสงสัยในสิ่งที่เรานับถือ

ไม่ได้คือพระพุทธเจ้าคำสอนของท่าน และสงสัยในการปฏิบัติของพระสงฆ์ บางคนสงสัยแล้วหาคำตอบ บางคนสงสัยเฉย ๆ บางคนหาแง่โจมตี แต่บางคนก็หาทางส่งเสริมให้ดีขึ้น ความสงสัยนี้เป็นลักษณะประจำชนิดหนึ่งของปุถุชน ทางพระท่านเรียกว่า พวกกถิงกถิ คือผู้ชอบตั้งปัญหาว่า ทำไม ? อย่างไร ? แต่ผู้ที่เป็นอริยบุคคลแล้ว ท่านหมดความสงสัยเพราะรู้แจ้งแล้ว ไม่มี ความแคลงใจในพระรัตนตรัย จึงได้นำว่า ออกถิงกถิ แปลว่า ผู้ไม่มีปัญหาว่า ทำไม ? อย่างไร ?

ด้วยเหตุฉะนั้นแหละกถิงกถิในอภิธรรมปิฎกจึงมีขึ้นในวงการนักศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนา เมื่อสงสัยก็มีการถกเถียงตอบโต้กัน การถกเถียงดังกล่าวมิใช่มีเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น ในอดีตก็มีการขัดแย้งกันมาแล้ว ส่วนใหญ่ประเด็นที่ขัดแย้งกันคือ พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์หรือไม่ ? เป็นมามีมาแต่เดิมหรือมีขึ้นในยุคหลัง ? เป็นหลักธรรมที่จำเป็นต่อการศึกษาปฏิบัติหรือเป็นส่วนเกินความจำเป็น ? จากปัญหาเหล่านี้ได้มีการเขียนและพูดอภิปรายกันอย่างกว้างขวาง โดยสรุปแล้วอาจแบ่งกลุ่มได้ดังนี้

๑. ฝ่ายปฏิเสธพระอภิธรรมปิฎก
๒. ฝ่ายยอมรับพระอภิธรรมปิฎก
๓. ฝ่ายประนีประนอม

เราลองมาศึกษาดูเหตุผลของแต่ละกลุ่มดู บางที่จะทำให้เห็นปัญหาขัดแย้งที่มีอยู่ได้ชัดขึ้น อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างเพื่อนศาสนิกด้วยกันดีกว่าจะเถียงกันโดยเสียประโยชน์แบบตาบอดคลำช้างไป

ฝ่ายปฏิเสธพระอภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์ ให้เหตุผลดังนี้

๑. ภาษาที่ใช้ในพระอภิธรรมปิฎกเป็นสำนวนบาลีรุ่นหลังกว่าสำนวนในพระสูตรและพระวินัยอย่างที่เรียกว่า ไวยากรณ์ ในนวัคคัสตฤศาสน์ คือรูปประโยคแบบแต่งเอา ไม่ใช่ภาษาพูดหรือสนทนา

๒. เมื่อก่อนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ทรงตรัสถึงมหาประเทศ ๔ มีแต่ให้สอบสวนดูให้ถูกต้องกันกับพระสูตร, พระวินัย เท่านั้น มิได้กล่าวถึงพระอภิธรรม

๓. ข้ออ้างว่า พระพุทธองค์ขึ้นไปบนดาวดึงส์ เทศนาโปรดพระพุทธมารดา เป็นเพียงถ้อยคำของพระอรหันตสาวก เรื่องนี้ในพระสูตร, พระวินัยไม่ปรากฏ

๔. ศัพท์ว่า อภิธมฺเม อภิวินยฺเ ดังที่ปรากฏในพระสูตร, พระวินัยบางแห่งนั้น มิได้หมายถึงพระอภิธรรมปิฎก เช่น ในกนิยสูตรมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ก็มีคำว่า อภิธมฺเม อรรคถาเมวฺว หมายถึงธรรมอันประเสริฐล้ำค่าคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗

๕. พระองค์เมื่อตรัสถึงสัตตคุณาสน์ มักตรัสว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่าพระธรรม และพระวินัย ไม่พบว่ามีการอธิบาย

๖. นิกายพุทธศาสนาหลายนิกาย เช่น สรวาสติวาทิน เป็นต้น ก็ถือว่า พระอภิธรรมปิฎกเป็นสาวกภาษิต

๗. ในคัมภีร์พระอภิธรรมเอง ก็ปรากฏว่ามีคำ ยญฺจโฆ ภควตา ชานตา ปสฺสตา ฯลฯ แปลว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้รู้ อยู่ เห็น อยู่ ฯลฯ และวุตฺตญฺเจตฺ ภควตา แปลว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วมิใช่หรือ ? ส่วนวนเช่นนี้แสดงว่าเป็นของพระสังคิติกอาจารย์

๘. พระอภิธรรมเป็นธรรมที่เกินความจำเป็น เป็นธรรมฝ่ายเรื่องปัญญามีจำเป็นสำหรับการปฏิบัติ ฯลฯ

ฝ่ายค้านได้ให้เหตุผลมาหลายข้อแล้ว ลองมาดูเหตุผลของฝ่ายสนับสนุนกันบ้าง ท่านกล่าวว่า

๑. เรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จดาวดึงส์และเทศนาโปรดพระพุทธมารดา มีปรากฏหลักฐานแน่ชัด ในอรรถกถาปรหมัตถทีปนี และอัมมปัทมฐกถาเป็นต้น ถ้าเราไม่เชื่อเรื่องนี้ว่าเป็นจริง ก็ต้องไม่เชื่อเรื่องอื่นทั้งหมด

๒. ข้อความในคัมภีร์พระวินัยและพระสูตรมีปรากฏคำว่า อภิธรรม ชัด เช่น ในอังคุตตรนิกายเล่ม ๓ หน้า ๔๔๓ มีความตอนหนึ่งว่า “ก็โดยสมัยนั้นแล พระภิกษุเถระทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตภายหลังแห่งภักดิ์แล้ว ประชุมกันสนทนาพระอภิธรรมกันอยู่”

ในวินัยปิฎกมหาวีรยัมม มีข้อความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุใดศึกษาอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมเป็นคณะ (พระภิกษุผู้มีคุณ) ก็จัดเสนาสนะไว้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านั้นจักมีธรรมสาธุการ อภิธรรมกัน”

ในภิกษุณีวินัย หน้า ๒๕๕ ความว่า ‘ภิกษุณีผู้ถามปัญหาแก่ภิกษุ ขอโอกาสอันใด ต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้วกลับไปถามพระวินัยก็ดี ไปถามพระอภิธรรมก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์’

ในอุปาทาน อุบาลีเถรวาท หน้า ๖๑ มีว่า “พระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม รวมเป็นพระพุทธพจน์ มิ่งม ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์” นอกจากนี้ในเถรวาทนิกายมหาโคตมคาสลสูตรเป็นต้น ก็ปรากฏคำว่าอภิธรรม อีกมาก ฉะนั้นคำว่าไม่มีอภิธรรมในพระสูตร และพระวินัย จึงเป็นอันตกไป

๓. คำว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่า ธรรมและวินัย คำว่า ธรรม มิได้หมายแต่เฉพาะพระสูตรตันตปิฎกอย่างเดียว แต่หมายเอาอภิธรรมปิฎกด้วย

๔. ถ้าปฏิเสธพระอภิธรรมว่ามีใช้พุทธพจน์ เพราะเหตุมีคำว่า วุมตมฺเหตํ ภควตาฯลฯ ดังนี้แล้ว พระสูตรและพระวินัยก็ควรปฏิเสธด้วยซิ เพราะพระสูตรและพระวินัย พระสาวกก็สืบมาจากพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงนิพนธ์ขีดเขียนไว้ที่ไหน พระสูตรเองก็มีคำว่า “ข้าพเจ้าสดับมา ดังนี้” (เอวมฺเม สุตตํ) ในวินัยก็มีคำว่า “โดยสมัณันแน พระผู้มีพระภาค” (เตน โข ปน สมเเย ภควตา) เป็นต้นเหล่านี้ ล้วนแสดงว่าเป็นวาจาของพระเถระผู้ทำสังคายนา ถ้ายทอดจากพระศาสดาอีกต่อ ถ้าจะเอาหลักแน่ชัด ก็ลำบากเช่นกัน

๕. ย่อมรับเพียงแต่คัมภีร์ภิกขุวัตถุเท่านั้น ที่เป็นวาจาของพระโมคคัลลีสัทธสเถระ แต่ท่านก็อาศัยพุทธมติ

๖. พระอภิธรรมมิใช่ธรรมที่เกินจำเป็น แต่เป็นธรรมที่สูงดีเลิศเกื้อกูลแก่การปฏิบัติจะเห็นได้จากผู้ที่ศึกษาอภิธรรมอย่างแตกฉาน ย่อมจะปฏิบัติสมาธิได้รวดเร็ว ก้าวหน้ามาก

ที่กล่าวมานี้เป็นทัศนะที่ยืนยันว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์เช่นเดียวกับปิฎกอื่น ๆ

มาถึงพวกประนีประนอมบ้าง พวกนี้เห็นว่า มัวเถียงกันว่า เป็นพุทธพจน์ หรือไม่ก็เสียประโยชน์เปล่าจึงประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระอภิธรรมไว้เลยว่า พระอภิธรรมปิฎกนั้นแบ่งเป็น ๔ สมัย คือ

๑. สมัยรวมอยู่ในพระสูตร คือมิได้แยกตัวเป็นเอกเทศ เช่น ในมหาสติปัฏฐานสูตร ก็มีการจำแนกถึงจิต ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานก็มีถึง ๑๖ อย่าง เช่น สราคจิต วิตราคจิต สโทสจิต วิตโทสจิต สโมหจิต วิตโมหจิต เป็นต้น หรืออย่างสังคีติสูตรที่ว่า “รูปสังคหะเป็น ๓ ประการเป็นไฉน ? คือ สนิทสนสัปปฏิหารูป ได้แก่รูปที่เห็นได้ กระทบได้ อนิทสนสัปปฏิหารูป รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้อนิทสนาปปฏิหารูป ได้แก่รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้” อย่างนี้เป็นต้น มีเค้าอภิธรรมชัด ๆ

สมัยที่ ๒ พระอภิธรรมเป็นนิเทศของพระสูตร คือมีคำว่า อภิธมฺเม และอภิวินเเย และขยายพุทธพจน์ออกไปเป็นข้อไขอรรถด้วยพระองค์เองบ้าง พระสาวกไขอรรถแห่งพุทธวจนะในรูปุจฉาวิสัชนากันบ้าง เพื่อความเข้าใจในอรรถธรรมสมัยนี้เกิดนิเทศพระสูตรเเยะอย่าง เช่นนั้น จูฬนิเทศ และมหานิเทศ เป็นต้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นนิเทศของพระสูตร เป็นสมัยอภิธรรมยุคที่ ๒

สมัยที่ ๓ เป็นการแยกตัวออกจากพระสูตรอย่างชัดแจ้ง เป็นปิฎกหนึ่งต่างหาก คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ พระสาวกได้รวบรวมข้ออภิปรายธรรมนิเทศต่าง ๆ จัดขึ้นเป็นปิฎกที่ ๓ เรียกว่าอภิธรรมปิฎก

สมัยที่ ๔ เป็นสมัยที่รวบรวมสารัตถะของพระอภิธรรมไว้ย่อ ๆ สะดวกแก่การจดจำ

เป็นร้อยกรองบ้าง ร้อยแก้วบ้าง อย่างอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์ วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆส อภิธัมมวาทารของพระพุทธทศตะ และอภิธรรมโกศของพระวสุพันธ์ ต่อมาเมื่อนักปราชญ์เห็นว่าย่อความเกินไปจึงแต่งคัมภีร์ ขยายอีกเช่น อภิธัมมัตถวิภาวินี ขยายอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

เมื่อแสดงพัฒนาการของพระอภิธรรมปิฎกสมัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วฝ่ายประนีประนอมยังให้ทัศนะว่า “ปัญหาธรรมในพระสูตรบางแห่งย่นย่อ ยากแก่การเข้าใจ ก็ได้ความอธิบายละเอียดในอภิธรรมและธรรมในอภิธรรมที่ละเอียดพิสดารจนยากที่จะรวบรัดความได้ เราก็ได้ความสรุปอย่างย่อจากพระสูตร...พระอภิธรรมต้องศึกษาด้วยการถ่ายทอดทำความเข้าใจเป็นพิเศษจากอาจารย์ ผู้จำทรงพระอภิธรรมได้ จะไม่เป็นมิจฉาทิฎฐิ จะทวิศรีทธาปสาทะในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น”

จากทัศนะทั้ง ๓ กลุ่มดังประมวลมานี้ เราจะเห็นเค้าแล้วกระมังว่า มีการขัดแย้งกันอย่างไรมิใช่ที่จะต้องกล่าวถึงยุคปัจจุบันที่ยังเถียงกันอยู่อย่างไม่ค้นคว้าหาความจริงจากหลักฐานที่มี เลยพาลเอาโทสะเข้าพุดกัน ธรรมสากัจฉาแทนจะเกิดอุตมมมงคล กลายเป็นอุปบมมงคลก็มี นานาถาอยู่ ถ้าเราเข้าใจความเป็นมาของพระอภิธรรมดีแล้ว ตั้งใจศึกษาแบบนิสรณปริยัติหรือคณหาการึกปริยัติคือศึกษาธรรมเพื่อทำตัวเองให้พ้นจากทุกข์ที่มีอยู่ในจิตใจ ทำตัวให้มีความสุขจากการปฏิบัติธรรมแล้วทรงจำไว้สั่งสอนอนุชนรุ่นหลังต่อไป อย่างนี้เป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญแม้จะเป็นพวกกถึกกถิ ก็ยังเป็นสัมมากถึกกถิ คือสงสัยดี สงสัยชอบ แต่ถ้าศึกษาแบบบอลคัทูปมาปริยัติ คือศึกษาเพื่อถกเถียงและเอาความรู้ข่มขู่ผู้อื่นอย่างเดียวยะก็ เห็นทำอะไรโดนงแวงกัดเอาแน่ ๆ

๗. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกับพระไตรปิฎก

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้มีความดำรงตั้งแต่ปี ๒๕๐๐ อันเป็นปีที่มีการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในฐานะเป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา หรือมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีเป้าหมายตามพระราชประสงค์ของพระปิยมหาราชเจ้า พระองค์ผู้ทรงสถาปนาว่าจะให้เป็นที่ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูง การศึกษาพระไตรปิฎกจะเป็นไปได้ดีต้องมีตำรา และหลักสูตรพร้อม ดังนั้น จึงได้ตั้งกองชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกขึ้น เรียกว่า กองวิชาธิการ ได้ทำงานติดต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ (๒๕๐๐-๒๕๓๘) เป็นเวลา ๓๘ ปี แม้จะมีอุปสรรคบ้างบางระยะ ปัจจุบันนี้พิมพ์ไปแล้ว ครบทั้ง ๔๕ เล่ม ที่เป็นภาษาบาลี พร้อมทั้งอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาฯ ซึ่งดำเนินการโดยอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ครบบริบูรณ์ และได้จัดการฉลอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕

ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โดยมี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาทรงเป็นประธาน ต่อมา ทางมหาวิทยาลัย ลงกรณ์ราชวิทยาลัย ได้จัดทำโครงการแปลพระไตรปิฎก ทั้ง ๔๕ เล่มนั้น เป็นไทยอย่างเดียวดังแต่ปี ๒๕๓๗ เป็นต้นมา

อย่างไรก็ตาม รายละเอียดของการจัดพิมพ์ และการดำเนินการได้ปรากฏในนิทานพจน์ของพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ ฉบับนี้

นิทานพจน์

คำว่า เติปิฎก หรือเรียกในภาษาไทยว่า พระไตรปิฎก นั้นนัย หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระพุทธพจน์

พระพุทธพจน์นั้น ท่านบันทึกเป็น ๓ ตอนคือ ปฐมพุทธพจน์ ๑ มัชฌิมพุทธพจน์ ๑ ปัจฉิมพุทธพจน์ ๑

พระอุทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเปล่งออกมาครั้งแรก ขณะที่พระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ณ มหาโพธิบัลลังก์ ว่า “ยทา เหว ปาตุภวนติ ธมฺมา ฯเปฯ สฺริโยว โอบาสยมนฺตลิกข” ดังนี้ จัดเป็นปฐมพุทธพจน์

คำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนครั้งสุดท้าย เมื่อทรงบรรทมอยู่ระหว่างต้นรังทั้งคู่สมัยจะเสด็จปรินิพพานว่า “หนุททา นิ ภิภุชเว ยามนฺตยา มิ วั วยธมฺมา สงฺขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” ดังนี้ จัดเป็น ปัจฉิมพุทธพจน์

พระพุทธพจน์ทั้งหมดนี้นั้น เมื่อว่าโดยปิฎก ท่านจัดเป็น ๓ ปิฎก คือ วินัยปิฎก ๑ สุตตันตปิฎก ๑ อภิธรรมปิฎก ๑ เมื่อว่าโดย นิกาย ท่านจัดเป็น ๕ นิกาย คือ ทิมนิกาย ๑ มัชฌิมนิกาย ๑ สังยุตตนิกาย ๑ อังคุตตรนิกาย ๑ ขุททกนิกาย ๑ เมื่อว่าโดยองค์ท่านจัดเป็น ๙ องค์ คือ สุตตะ ๑ เคยยะ ๑ เวทยากรณะ ๑ คาถา ๑ อุทานะ ๑ อิติวุตตกะ ๑ ชาดก ๑ อัปภูตธัมมะ ๑ เวทลละ ๑ เมื่อว่าโดยธรรมชั้น ๓ ท่านจัดเป็น ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น ๓

พระพุทธพจน์นั้น แม้จะได้บัญญัติให้มีชื่อต่าง ๆ เช่นนั้น ก็เป็นเพียงสมมติไปตามโลก โวหาร เพื่อประโยชน์และสะดวกในการเรียกขานตามความประสงค์ของชาวโลกเท่านั้น ส่วน อรรถสาระแห่งพระพุทธพจน์นั้น ยังคงความยืนยงประกาศอมตธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มิได้เปลี่ยนแปลงไปตามสมมติโวหารนั้น ๆ ในนามเหล่านั้น ที่นิยมใช้เรียกกันเป็นส่วนมาก จนรู้จักกันดีอย่างแพร่หลายในวงพุทธศาสนิกทั่วไปนั้นในนามว่า เติปิฎก หรือ พระไตรปิฎก ที่หมายความว่า ปิฎก ๓ คือ วินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก

วินัยปิฎก เป็นที่รวบรวมไว้ ซึ่งพระพุทธพจน์ที่ทรงบัญญัติแต่งตั้งขึ้นไว้ด้วยให้เป็นพุทธอาณา คือกฎข้อบังคับสำหรับเป็นเครื่องรักษาพุทธบริษัทให้ประพฤติเป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ทำตนและหมู่คณะให้เกิดความวิปริสารเดือดร้อน สุตตันตปิฎก เป็นที่รวบรวมไว้ ซึ่งพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้โดยโวหารเทศนาเป็นส่วนใหญ่ คือทรงแสดงธรรมอนุโลมตามสมมติบัญญัติของโลกอกิธรรมปิฎกเป็นที่รวบรวมไว้ซึ่งสภาวะ คือความจริงเป็นใหญ่ ใจความก็คือวินัยปิฎกได้ แก่พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีศีลสมบัติ สุตตันตปิฎก ได้แก่พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีสมาธิสมบัติ อภิธรรมปิฎก ได้แก่พระพุทธพจน์ที่ทรงสอนให้มีปัญญาสมบัติ บุคคลผู้มีศีลสมบัตีย่อมละความชั่วอย่างหยาบทางกายวาจาได้ เป็นตักขุปหาน บุคคลผู้มีสมาธิสมบัตีย่อมละความชั่วอย่างกลางที่กลุ่มรุ่มทำใจให้เศร้าหมองได้ เป็นวิกขัมภนปหาน บุคคลผู้มีปัญญาสมบัติ ย่อมละความชั่วอย่างละเอียด คือ อนุสัยกิเลสที่นอนนิ่งอยู่ในสันดานได้ เป็นสมุจเฉตปหาน

การเรียนรู้พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า ปริยัติธรรม การปฏิบัติตามที่รู้คือเจริญสมณภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเรียกว่า ปฏิบัติธรรม การได้บรรลุถึงผลแห่งการปฏิบัติคือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นที่พ้นจากทุกข์ทั้งปวง เรียกว่า ปฏิเวธธรรม

พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก มีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ด้วยเป็นเหตุปัจจัยให้ได้บรรลุถึงผลอันสุดยอด คือ พระนิพพานดังกล่าวนั้น ชาวพุทธจึงได้ช่วยกันเกิดทุนและรักษาไว้เป็นอย่างดี ด้วยการศึกษารู้ที่เรียกว่า คันถธุระ และการปฏิบัติตามให้ได้ผล ที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ เป็นมรดกตกทอดสืบ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน อันเป็นเวลาานานถึง ๒๕๐๐ ปีแล้ว

มรรค ผล นิพพาน จะปรากฏมีขึ้นได้ ก็ด้วยการปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบ การปฏิบัติถูกปฏิบัติชอบจะเป็นไปได้ ก็ด้วยอาศัยการเรียนรู้พระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้พระไตรปิฎกจึงเป็นสิ่งจำเป็นโดยแท้ ที่นักศึกษาพระพุทธศาสนาชั้นสูงจะพึงศึกษาเล่าเรียนให้รู้แจ้งชัดเจน เพื่อเป็นมูลฐานแห่งสัมมาปฏิบัติและมรรค ผล นิพพาน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ปรารภถึงเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้ให้เป็นสถานที่ศึกษาวิชาพุทธศาสนาชั้นสูงของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ดังมีรายละเอียดปรากฏอยู่ในพระราชปรารภเรื่องประกาศสร้างสังฆิกเสนาสน์ราชวิทยาลัย ลงวันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ถาวรและพัฒนามาโดยลำดับสมพระบรมราชประสงค์ ดังปรากฏเห็นเป็นประจักษ์ในปัจจุบัน ก็การศึกษาวิชาพุทธศาสนาชั้นสูงนั้น โดยตรงก็คือศึกษาพระไตรปิฎกภาษาบาลีอันเป็นพุทธวจนะจากพระโอษฐ์เป็นส่วนมาก แต่ขณะนั้นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ไม่มีพระไตรปิฎกภาษาบาลีสำหรับเป็นหลักสูตรของนักศึกษาเป็นส่วนของตนโดยเฉพาะ และถึงเวลาจำเป็นที่จะต้องใช้นั่งสือพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลักสูตรของนักศึกษาชั้นสูงของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว

๒. หนังสือพระไตรปิฎกภาษาบาลีของไทยเรานั้น ครั้นโบราณใช้จารลงในใบลานด้วยอักษรขอมบ้าง ด้วยอักษรไทยพม่าและไทยอีสานบ้าง ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดด้วยตัวอักษรไทย ๒ ครั้ง ครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์ในมณฑลสมัยทรงดำรงสิริราชสมบัติครบ ๒๕ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๑ ครั้งที่ ๒ พุทธศาสนิกชนชาวไทย มีพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระประมุข ได้พิมพ์พุทธศตวรรษพระราชากุศลแต่พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ซึ่งได้เริ่มทำตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๖๙ ปัจจุบัน พระไตรปิฎกเล่มสมุดอักษรไทยทั้ง ๒ สมัยนั้น สมัยแรกได้หมดสิ้นไปไม่มีจำหน่าย ที่เหลืออยู่กระดาษาก็เสื่อมคุณภาพ ไม่สามารถที่จะนำมาศึกษาเล่าเรียน สมัยที่ ๒ ยังเหลืออยู่ แต่มีจำนวนน้อยไม่พอที่จะจำหน่ายแจกและนำมาศึกษาเล่าเรียนในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้เพียงพอแก่ความประสงค์

๓. ประจวบมหามงคลสมัย ๒๕ แห่งพุทธศตวรรษ ซึ่งจะมาบรรจบครบปีโดยศาสนจักรนิยม ในเดือนพฤษภาคม (วันเพ็ญเดือน ๖) พ.ศ.๒๕๐๐ นี้ พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั้งมวล อันมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและคณะรัฐบาลเป็นประมุข ได้ร่วมกุศลฉันทพร้อมใจกันประกอบพิธีการเฉลิมฉลองเป็นการเอิกเกริกมหิพหาร ซึ่งยังไม่เคยมีมาในสวนอดีตกาลภาคไหนหลัง ดังที่ทางราชการประกาศให้ทราบและเชิญชวนให้ร่วมบำเพ็ญมหากุศลอยู่แล้วนั้น เนื่องในงานมหามงคลสมัยอันหาได้ยากยิ่งครั้งนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในฐานะเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนา มีกุศลเจตนาอันแรงกล้าในอันที่จะสร้างสิ่งอันเป็นมงคลไว้เป็นอนุสรณ์สำหรับอนุชนสักอย่างหนึ่ง และให้เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับเหตุการณ์อันสำคัญครั้งนี้ด้วย จึงเห็นว่าสิ่งอันเป็นมงคลและเหมาะสมที่สุดนั้นคือ หนังสือพระไตรปิฎกภาษาบาลี

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงตกลงให้ชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาบาลีขึ้นเป็นอนุสรณ์ในปีที่ ๒๕ แห่งพุทธศตวรรษ

โดยให้ชื่อว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือเรียกในภาษาไทยว่า พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จำนวน ๒๕๐๐ จบ เท่ากับจำนวนปีแห่งพุทธศักราช จบหนึ่งจัดเป็นเล่มสมุดจำนวน ๔๕ เล่ม เท่ากับระยะเวลาประกาศพระศาสนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม เมื่อพิมพ์ ๒๕๐๐ จบ จึงเป็นหนังสือทั้งสิ้น ๑๑๒,๕๐๐ เล่ม

การชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎกนั้นได้ตั้งศาสนบัณฑิตทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ เป็นกรรมการตรวจทานชำระอรรถพยานุชนะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ถูกต้องที่สุดโดยตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ประชุมแต่งวางรูปลักษณะอักษรงดงามและให้ดูง่ายที่สุด โดยพิจารณาย่อหน้าให้มาก และยกชื่อวรรคชื่อสูตร เป็นต้น ขึ้นตั้งให้ปรากฏชัด ตีพิมพ์และเย็บเล่มอย่างประณีตสวยงามตามแบบสากลนิยม โดยเลือกใช้กระดาษตีพิมพ์และกระดาษปกอย่างประณีตและถาวร ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับหนังสือที่มีคุณค่าและเป็นที่สักการบูชาของมวลพุทธบริษัท

ทุนในการชำระและการพิมพ์ ได้ตั้งคณะกรรมการจัดหาทุนสร้างพระไตรปิฎกขึ้น ประกอบด้วยบรรพชิตและคฤหัสถ์ตามสมควรประกาศแจ้งวัตถุประสงค์และเจริญศรัทธาไปยังพุทธศาสนิกชนนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์เอกอัครศาสนูปถัมภกพระบรมวงศานุวงศ์ และคณะรัฐบาล ข้าราชการ พ่อค้าคหบดี ตลอดจนประชาชนเป็นที่สุด ตามแต่จะเจริญศรัทธาบริจาคเงินสมทบทุนเป็นจำนวนเท่าไร

ส่วนการตีพิมพ์จะสำเร็จบริบูรณ์ครบทั้ง ๔๕ เล่ม เมื่อไรนั้น ขึ้นอยู่ที่กำลังทุนทรัพย์ ค่าตีพิมพ์เป็นประการสำคัญ ถือหลักค่อยทำค่อยไปตามควรแก่วิสัยสามารถ โดยมีความหวังอยู่ว่าจักสำเร็จลงในเวลาอันสมควร

นับว่าเป็นมหากุศลอันประเสริฐยิ่งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อโครงการสร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนี้ ได้ทราบถึงพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช องค์เอกอัครศาสนูปถัมภก สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ทั้ง ๓ พระองค์ ได้ทรงเจริญพระราชศรัทธา มีพระราชประสงค์จะทรงอุปถัมภ์การสร้างพระไตรปิฎก ให้สำเร็จตามความมุ่งหมายของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานการอุปถัมภ์เป็นมูลฐาน โดยทรงพระกรุณาโปรด พระราชทานทุนสำหรับพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระองค์ละ ๗๐,๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๒๑๐,๐๐๐ บาท มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยซาบซึ้งใน

พระมหากษัตริย์อันประเสริฐทั้งนี้อย่างหาสิ่งเปรียบมิได้ พร้อมทั้งเป็นที่หวังได้ว่าพระบรมราชูปถัมภ์ธรรมวิद्याทานทั้งนี้ จักสำเร็จเป็นมหาสิริมงคลดลบันดาลให้ประชาชนชาวพุทธเจริญศรัทธา โดยเสด็จตามพระราชจริยาวัตรส่วนธรรมวิद्याทานเป็นมูลฐานให้การสร้างพระไตรปิฎกฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ในเวลาอันสมควรโดยแท้

บัดนี้ พุทธศาสนิกชนจำนวนมากด้วยกัน โดยคำชักชวนของพระครูประกาศสมาธิคุณ (สังเวียน ญาณเสวี) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และโดยความร่วมมือของสถานีวิทยุกระจ่ายเสียง กรมการรักษาดินแดน มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์ เพื่อสมทบทุนสร้างพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรวมได้จำนวน ๖๒๕,๑๕๒ บาท นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายโดยเสด็จพระราชกุศลในการนี้ ทรงพระมหากษัตริย์พระราชนัดดาแห่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อดำเนินการให้เป็นไปตามความประสงค์ของผู้บริจาค มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จึงได้จัดเป็นทุนสร้างพระไตรปิฎก ๑๐ เล่ม คือ วินัยปิฎก ๗ เล่ม สุตตันตปิฎก ๒ เล่ม และอภิธรรมปิฎก ๑ เล่ม สุตตันตปิฎก นิทานวงศ์ นี้ เป็นเล่มหนึ่งในจำนวน ๑๐ เล่มนี้ ขอพระราชทานถวายพระราชกุศลอุทิศในสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นพิเศษ ต่อมา ได้มีผู้มีจิตศรัทธา ได้ร่วมบริจาคจัดพิมพ์จนครบ ๔๕ เล่ม

ขออานุภาพพระศรีรัตนตรัย และมหากุศลส่วนธรรมวิद्याทานทั้งนี้ จงสำเร็จเป็นพลวปัจจัยอำนวยการวิบากสมบัติ ดลบันดาลให้บรรดาพุทธศาสนิกชนที่มีส่วนในการสร้างพระไตรปิฎกนี้ ปราศจากสรรพภัยพิบัติอุบัตินานา มีความประสงค์จ้านงหมายสิ่งใดในทางที่ชอบขอให้สำเร็จสมมโนรทุกประการ และมีความเกษมสำราญขึ้นบานอยู่ภายใต้ร่มพระสัทธรรมในกาลทุกเมื่อ เทอญ

‘จิริ ติฏฐตุ สทุธมโม’

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ในพระบรมราชูปถัมภ์ วัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร

ความเป็นมาของตำนานชาดก*

พระอมรเมธาจารย์ (นคร เขมปาลี)

ชาดกในคัมภีร์พระไตรปิฎก

คัมภีร์บาลีแบ่งออกเป็น ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

พระสุตตันตปิฎกประกอบด้วย ๕ นิกาย คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกายและขุททกนิกาย ชาดกรวมอยู่ในคัมภีร์ที่ ๕ ซึ่งเป็นคัมภีร์สุดท้าย ประกอบด้วย ๑๕ คัมภีร์ย่อย คือ ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตันตปิฎก วิจารณ์วัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก นิเทศ ปฏิสัมภิทามัคคะ อปทาน พุทธวงศ์ และจริยาปิฎก^๑ คัมภีร์ชาดกจัดเป็นเล่มที่ ๑๐

ในยุคดั้งเดิมนั้น คัมภีร์บาลีแบ่งออกเป็น ๑๐ อังคะ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม และเวทลสะ^๒ การแบ่งดังกล่าวนี้ถือเป็นการแบ่งอย่างเป็นทางการในยุคแรก ในการแบ่งด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ คัมภีร์ชาดกจัดเป็นอังคะที่ ๗ ในที่นี้อาจสังเกตได้ว่า ในวรรณคดีพระพุทธศาสนานิกายฝ่ายเหนือ มี ๑๒ อังคะที่เรียกว่า ธรรมประวณะ คือ สุตตะ เคยยะ ไวยาकरणะ คาถา อุทาน นิเทศะ อวทานะ อิตยูกตะ ชาดก ไร่ปลุสะ อัพภูตธรรม และอุปเทศะ^๓ ด้วยวิธีการแบ่งประเภทดังกล่าวนี้ คัมภีร์ชาดกเป็นธรรมประวณะที่ ๙ ดังนั้น คัมภีร์ชาดกจึงเป็นส่วนประกอบแห่งวรรณคดีศาสนาของพระพุทธศาสนาทั้งนิกายฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้

พระบาลีชาดกที่รวมอยู่ในวรรณคดีศาสนา เป็นงานที่ประพันธ์อยู่ในรูปคาถา ในคาถาเหล่านี้ ได้กล่าวถึงเฉพาะเหตุการณ์สำคัญของเรื่องเท่านั้น สำหรับรายละเอียด ต้องศึกษาเอาจากคัมภีร์ชาดกกฎวณณนา

* จากบทนำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก "THE CRITICAL EDITION OF THE VESSANTARADĪPANI" โดย พระอมรเมธาจารย์ แปลเป็นภาษาไทยโดย พระมหาสมจินต์ สมมาปัญโญ ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D.

จำนวนชาดกที่ปรากฏมาแต่เดิม มี ๕๕๐ เรื่อง แต่จำนวนที่แท้จริงที่ฟอสโบลกล่าวไว้ นั้น มีเพียง ๕๔๗ เรื่อง นักปราชญ์ทั้งหลายต่างมีความเห็นว่า จำนวนชาดกที่มีมาแต่เดิมนั้น เป็นเพียงจำนวนโดยประมาณ

จึงอาจกล่าวได้ในที่นี้ว่า ตามชาดกมาลาของ บี.ฮอดสัน ที่ค้นพบในเนปาลและปะพันธ์ เป็นภาษาสันสกฤตผสม มีชาดกถึง ๕๖๕ เรื่อง ๖๐๐ ตามที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้ตั้งข้อสังเกตไว้ the recensions ของพระบาลีชาดกอรรถกถา ในส่วนที่เกี่ยวกับจำนวนที่แน่นอนนี้ ไม่มีความสอดคล้องกันเช่นเดียวกัน

จูพินเทศ^๗ กล่าวถึงชาดก ๕๐๐ เรื่อง ข้อความนี้ดูเหมือนจะกล่าวถึงจำนวนชาดกแห่ง คัมภีร์ที่รวมอยู่ในขุททกนิกาย เมื่อท่านพาเหียน^๘ ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวจีนผู้จาริกแสวงบุญยัง ประเทศอินเดีย ในศตวรรษที่ ๕ ได้มาเยี่ยมมอญคีรีวิหารในศรีลังกา ท่านได้เห็นนิทานชาดก ๕๐๐ เรื่องที่บรรยายเป็นภาพสีน้ำมันตามกำแพงวัด จำนวนชาดกนี้ตรงกันกับจำนวนที่ให้ไว้ในจูพินเทศ สำหรับการบรรยายชาดก ๕๐๐ เรื่องไว้บนกำแพงวัดแห่งหนึ่งในจำนวนวัดทั้งหลายที่มีชื่อเสียงแห่งยุคนั้น จะต้องมีเหตุผลดี ๆ สักอย่างไม่มากนักน้อย สำหรับชาดกจำนวน ๕๐๐ เรื่องตามที่มีมาแต่เดิมนั้น ดร.บี.เอ็ม.บาร์ว^๙ ได้ชี้ให้เห็นถึงวิธีการที่ได้มีการเพิ่มจำนวนขึ้น ซึ่งจำนวนที่เพิ่มขึ้นนั้น ได้เป็นที่ยอมรับในกาลต่อมา

อีกอย่างหนึ่ง นอกจากชาดกทั้งหลายที่รวมอยู่ในคัมภีร์ชาดกแล้ว ยังมีชาดกอีกหลายเรื่องปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และคัมภีร์พระวินัย นักปราชญ์ทั้งหลายได้จัดแบ่งประเภทชาดกเหล่านั้นไว้ในฐานะเป็นสุดตันตชาดก บรรดาชาดกเหล่านั้น ชาดกหลายเรื่องปรากฏอยู่ในพระสุดตันตปิฎก และมีเพียงจำนวนน้อยที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ในเรื่องนี้ อาจสังเกตได้ว่า ทั้งพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก รวมอยู่ในขุททกนิกาย^{๑๐} ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกชาดกเหล่านั้นว่า สุดตันตชาดก ดร.รีส เดวิดส์ และ อี.ดับบลิว. เบอร์ลิงแฮม ได้นำเสนอรายชื่อของชาดกเหล่านี้^{๑๑} ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งเกี่ยวกับสุดตันตชาดกก็คือว่า พระพุทธเจ้าขณะที่บำเพ็ญบารมีในอดีตชาตินั้น มักจะเป็นพระองค์เดียวกันกับฤาษีหรือเจ้าสำนักบางคนในยุคปัจจุบัน และพระองค์ไม่เคยเกิดเป็นสัตว์เหมือนกับที่ปรากฏในเรื่องนิทานชาดกดังกล่าวมานั้น

ความสำคัญของอรรถกถาชาดก

คัมภีร์ชาดกที่รวมอยู่ในคัมภีร์บาลีนั้น เป็นข้อความอยู่ในรูปคาถา เป็นเพียงข้อความที่กล่าวถึงจุดที่สำคัญของนิทานชาดก คาถาเหล่านี้เป็นคาถาที่ชวนให้ระลึกถึงที่อำนวยการประโยชน์

แก่การจดจำตอนที่สำคัญแห่งนิทานชาดก และพระอรรถกถาจารย์ได้นำเสนอรายละเอียดก่อนที่อรรถกถาชาดกฉบับที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจะเกิดขึ้นนั้น จะเห็นได้ว่า ยุคนั้นเป็นยุคที่พระอรรถกถาจารย์แต่ละท่านมีเสรีภาพที่จะพรรณานิทานชาดกไปตามแนวทางของตัวเอง เพื่อให้เหมาะกับกาลเทศะและผู้ฟัง เราสามารถทราบได้โดยการศึกษาเปรียบเทียบชาดกบางเรื่องที่พรรณนาไว้เป็นรูปคาถาภาษาบาลีในอรรถกถาชาดก และเป็นรูปคาถาภาษาสันสกฤตในชาดกมลา ในที่นี้ จะกล่าวถึงมหาโพธิชาดก:-

มหาโพธิชาดกภาคภาษาบาลี

แนวคิดสำคัญที่ปรากฏในคาถาภาษาบาลี มีดังต่อไปนี้ พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล(พราหมณ์ผู้มั่งคั่ง) ได้รับการศึกษาสูง ณ สำนักตักกสิลา สละโลกียวิสัย ออกบวชเป็นฤาษี อยู่ที่ภูเขาหิมาลัย ในช่วงฤดูฝน พระโพธิสัตว์นั้นมาสู่เมืองพาราณสี สมัยหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็น และเกิดความเลื่อมใสเพราะกิริยาท่าทางที่สงบเยือกเย็นของพระโพธิสัตว์นั้น ดังนั้น พระราชาจึงนิมนต์พระโพธิสัตว์นั้นให้อยู่กับพระองค์ และรับสั่งให้สร้างอาศรมสำหรับพระโพธิสัตว์นั้นไว้ในพระราชอุทยาน

พระเจ้ากรุงพาราณสีมีอำมาตย์ ๕ คน อำมาตย์เหล่านั้นมีทรศนะเชิงปรัชญาที่แตกต่างกันออกไป ๕ ประการ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นทรศนะที่นอกกริตตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ในการตัดสินคดีความ อำมาตย์เหล่านั้นต่างรับสินบน เพราะเหตุนั้น ความไม่ยุติธรรมจึงเกิดขึ้นแก่ประชาชน พระราชาไม่ทรงรู้เรื่องนี้เลย

วันหนึ่ง บุรุษคนหนึ่งได้บอกพระโพธิสัตว์เกี่ยวกับความไม่ยุติธรรมที่พวกอำมาตย์ทำแก่เขา พระโพธิสัตว์รู้สึกสงสารเขา จึงจัดการให้เกิดความเป็นธรรม ประชาชนต่างแซ่ซ้องสรรเสริญเรื่องนี้ ได้มีการถวายรายงานเรื่องแด่พระราชา เพราะเห็นแก่ความยุติธรรมและได้ทราบถึงภูมิปัญญาของพระโพธิสัตว์ พระราชาจึงขอร้องให้ท่านช่วยตัดสินคดีความบางเรื่อง ในตอนแรกพระโพธิสัตว์นั้นไม่พร้อมที่จะรับหน้าที่ แต่ต่อมาภายหลัง ก็ยินดีที่จะทำหน้าที่ตัดสินคดีความให้ท่านได้เริ่มตัดสินคดีความทั้งในตอนเช้าและตอนเย็น ทำให้อำมาตย์ ๕ คนสูญเสียรายได้จากการตัดสินบน เพราะเหตุนั้น อำมาตย์เหล่านั้นจึงรวมหัวคิดหาอุบายที่จะกำจัดพระโพธิสัตว์ พวกกันกราบทูลยุยงพระราชาว่า ฤาษีคนนี้เป็นศัตรูที่ปลอมตัวมาพยายามที่จะแย่งชิงราชสมบัติ พระราชานั้นทรงเชื่อคำยุยงของอำมาตย์เหล่านั้น ท้าวเธอจึงคิดหาอุบายที่จะกำจัดพระโพธิสัตว์นั้น พฤติกรรมของท้าวเธอได้เปลี่ยนไปทันที สุนัขของพระราชาซึ่งเป็นมิตรที่ดีต่อพระโพธิสัตว์มาเป็นเวลานาน ได้แสดงอาการบางอย่างที่บ่งบอกว่าอันตรายกำลังจะมาถึง ดังนั้น พระโพธิสัตว์

เผ่าสังเกตุเหตุการณ์นี้ตลอดเวลา และตัดสินใจละทิ้งพระราชา กลับไปสู่อาศรมของตน

เมื่อพระโพธิสัตว์หลีกไปแล้ว พระราชารู้สึกไม่สบายพระทัย เพราะเหตุนี้ ท้าวเธอจึงไม่สามารถบรรทม กระสับกระส่ายอยู่บนแท่นบรรทม พระอัศรมเหสีสังเกตเห็นความไม่สบายพระทัยนี้ จึงทูลถามว่า เพราะเหตุไร พระองค์จึงกระสับกระส่าย ? เมื่อพระราชาพรรณนาเหตุการณ์ที่ทำให้ฤาษีหลีกหนีกลับไปสู่อาศรม พระนางจึงปลอบใจท้าวเธอ

เมื่อพระโพธิสัตว์ออกจากราชสำนักแล้ว อำมาตย์ ๕ คนต่างมีความสุข แต่พวกเขาก็ยังหวั่นเกรงว่า พระโพธิสัตว์นั้นอาจจะกลับมาอีกหลังจากเวลาผ่านไปชั่วระยะหนึ่ง เนื่องจากพระมเหสีทรงเห็นว่าท่านนั้นเป็นคนดี อำมาตย์เหล่านั้นคิดว่า การที่จะไม่ให้พระโพธิสัตว์กลับมาอีก ต้องกำจัดพระมเหสีเสีย ดังนั้น พวกเขาจึงกราบทูลพระราชาสั่งร้ายพระมเหสี ทำให้พระนางถูกฆ่าในที่สุด เมื่อพระราชโอรส ๔ พระองค์ทรงทราบเรื่องการที่อำมาตย์เหล่านั้นปลงพระชนม์พระมารดาผู้บริสุทธิ์จึงวางแผนที่จะปลงพระชนม์พระราชาผู้เป็นพระราชบิดา

ในขณะนั้น พระโพธิสัตว์ผู้กลับมาสู่อาศรม ณ ภูเขาหิมาลัย บำเพ็ญฌานได้อภิญญาด้วยพลังจิตนั้น ท่านได้ทราบว่าจะไรกำลังจะเกิดขึ้นแก่พระราชา ดังนั้น พระโพธิสัตว์นั้นจึงตัดสินใจที่จะกลับไปสู่เมืองพาราณสี เพราะความสงสารพระราชา เพื่อขจัดความทุกข์โศก ออกจากอาศรม ในระหว่างทาง พระโพธิสัตว์นั้นได้หนึ่งลิงจากชาวบ้านกลุ่มหนึ่งผู้ฆ่าลิง กำลังกินเลี้ยงกันอยู่ พระโพธิสัตว์นั้นเดินทางสู่เมืองพาราณสี และอยู่ในพระราชอุทยาน พระราชาทรงโสมนัสที่ได้ทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์กลับมา ดังนั้น ท้าวเธอจึงเสด็จไปต้อนรับ และนิมนต์พระโพธิสัตว์ให้อยู่ต่อไป

เมื่อจะมาเยี่ยมพระราชสำนัก พระโพธิสัตว์ได้สวมหนังลิงเป็นการแสร้งทำเพียงเพื่อเปิดโอกาสให้มีการหยิบยกขึ้นมากับปรายกันกับพวกอำมาตย์ ๕ คนผู้มีทรศนะนกริดที่แตกต่างกันออกไปเมื่อได้โอกาส พระโพธิสัตว์นั้นได้โต้แย้งทรศนะเหล่านั้นกับพวกเขาทีละคน พระราชาทรงเข้าใจทรศนะถูกต้องที่พระโพธิสัตว์นำเสนอ ยิ่งไปกว่านั้น อุบายที่อำมาตย์ทั้ง ๕ คิดไว้ถูกพระโพธิสัตว์เปิดเผยสู่สาธารณะเช่นกัน เพราะเหตุนี้ จึงก่อให้เกิดความเหินห่างระหว่างพระราชากับพระโอรสของพระองค์ เมื่อได้ทราบความจริงดังนี้ พระราชาทรงพระประสงค์ที่จะลงโทษพวกอำมาตย์ผู้ทรยศโดยการตัดสินใจตัดสินศึระหรือทรมานให้พิการ แต่เพราะคำแนะนำของพระโพธิสัตว์ อำมาตย์พวกนั้นจึงถูกขับไล่ออกจากแว่นแคว้น

พระโพธิสัตว์ถวายคำแนะนำให้พระราชาดำรงอยู่ในหนทางที่ถูกต้องให้ปกครองประชาชนด้วยความยุติธรรมและดำเนินชีวิตที่ดีงาม

มหาโพธิชาตกภาคภาษาสันสกฤต

แนวคิดสำคัญที่ปรากฏในคาถาภาษาสันสกฤต มีดังต่อไปนี้:-

พระโพธิสัตว์เป็นฤาษี ชื่อว่า มหาโพธิ ในขณะที่เป็นคฤหบดี ท่านได้ทำการศึกษาหลักวิชาการชั้นนำที่ปรากฏอยู่ในโลก หลังจากสละโลกียวิสัย ในขณะที่บำเพ็ญเพียรเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก พระโพธิสัตว์นั้นได้เอาใจใส่ต่อการศึกษาตำรากฎหมาย และมีความเชี่ยวชาญในวิชากฎหมาย พระโพธิสัตว์ผู้เป็นมหาสัตว์ได้ท่องเที่ยวไป ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะทำความดีต่อมวลมนุษย ทุกอย่างก้าวจนกว่าจะบรรลุถึงเขตเมืองพาราณสี เพราะได้ทราบถึงคุณความดีของพระโพธิสัตว์นั้น พระราชาทรงโสมนัสเมื่อมีคนถวายรายงานว่าพระโพธิสัตว์นั้นเดินทางมาถึง(และเสด็จไปต้อนรับท่าน) ท้าวเธอรับสั่งให้สร้างอาคารหลังหนึ่งไว้ในพระราชอุทยาน และนิมนต์พระโพธิสัตว์ให้อยู่ในพระราชอุทยานนั้น

ส่วนพระโพธิสัตว์ทำให้พระราชาบันเทิงด้วยพระธรรมเทศนาประจำวันที่ว่าด้วยเรื่องคุณความดี เป็นที่สบายพระกรรมและพระหฤทัย พระราชานั้นมีอำมาตย์อยู่กลุ่มหนึ่งที่คอยรับสนองงานให้คำปรึกษา อำมาตย์เหล่านั้นทนไม่ได้ที่เห็นพระราชาให้เกียรติพระโพธิสัตว์มากขึ้นทุกวัน ความริษยาทำให้จิตของอำมาตย์เหล่านั้นเศร้าหมอง แต่พวกเขาไม่สามารถกำจัดพระโพธิสัตว์นั้นในใจได้ จึงถวายรายงานแด่พระราชาว่า พระโพธิสัตว์เป็นสายลับที่พระราชาผู้เป็นปรปักษ์ส่งมาเพื่อทำร้ายพระองค์ พระราชาได้ฟังคำถวายรายงานนี้หลายครั้ง จึงทรงเชื่อ เพราะเหตุนั้น ความเคารพที่พระองค์มีต่อพระโพธิสัตว์จึงลดลง พระโพธิสัตว์เองก็ทรงสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลง แต่ในตอนแรก ท่านไม่ได้ใส่ใจนัก เพราะความที่ตนมีจิตบริสุทธิ์ คิดว่าอาจจะเป็นเพราะภาระหน้าที่ที่พระราชาต้องปฏิบัติมีมาก ต่อมา พระโพธิสัตว์นั้นสังเกตเห็นว่าตนเองได้ทำความไม่พอใจให้เกิดขึ้นแก่พระราชาจริง ๆ จึงตัดสินใจหลีกหนีจากเมืองพาราณสี ถือเอาไม้เท้าสามแฉก หม้อน้ำ และบริวารอื่น ๆ ที่จำเป็นแก่ฤาษี เมื่อพระราชาทรงสดับข่าวการตัดสินใจนี้ พระองค์ถูกกระตุ้นด้วยความประทับใจเก่า ๆ จึงเสด็จไปหาฤาษี และตรัสถามว่าเพราะเหตุไร ท่านฤาษีจึงหลีกหนีไปเร็วนัก

สุนัขตัวโปรดได้ไปพร้อมกับพระราชา และเริ่มเห่าด้วยท่าที่เป็นศัตรู พระโพธิสัตว์ชี้ไปที่สุนัข พร้อมให้ข้อสังเกตเป็นเชิงตอบคำถามว่า การที่ตัวท่านเองจะหลีกไปนั้น มีเหตุผลเพียงพอทีเดียวแม้แต่สัตว์ดิรัจฉานยังเป็นพยานในเรื่องนี้ได้ และกล่าวต่อไปว่า “เมื่อก่อน สุนัขนี้เคยเคลียร์คลอเราโดยเลียนแบบพระองค์ แต่มาบัดนี้ สุนัขนี้กลับทรยศพระองค์โดยการเห่า เพราะมันไม่มีมารยา”

ข้อนี้ทำให้พระราชาเต็มไปด้วยความละอาย ท้าวเธอจึงตรัสว่า “ถ้าท่านผู้เจริญประสงค์

ที่จะไปจริง ๆ ก็ไม่สามารถจะห้ามได้ แต่โปรดทำให้พวกข้าพเจ้าบ้านเทิงโดยการกลับมาที่นี้อีก” พระโพธิสัตว์ตอบว่า “มหาบพิตร การอยู่ในโลก (โลกสันนิวาส) ต้องประสบกับอุปสรรคมาก ดังนั้น อาตมภาพจึงไม่สามารถให้สัญญาได้ว่า อาตมภาพจะกลับมาอีก บอกได้แต่เพียงว่า จะมาเยี่ยมมหาบพิตรอีกในโอกาสต่อไป เมื่อมีเหตุผลเพียงพอที่จะกลับมาอีก” เมื่อปโลบโยนพระราชผู้เสด็จมาส่งด้วยท่าทีที่ให้เกียรติอย่างยิ่งแล้ว พระโพธิสัตว์จึงเดินทางออกจากเขตแดนของพระองค์ และรู้สึกไม่สบายใจที่ประชาชนในโลกเข้ามายุ่งเกี่ยวกับตัวท่าน จึงพำนักอยู่ในอาศรมในป่าแห่งหนึ่ง เมื่ออยู่ในที่นั้น ท่านได้เอาใจใส่ปฏิบัติกัมมัฏฐาน และก่อนหน้านั้น ท่านบรรลุนิพพานขั้นสูงและอภิญฺญามาแล้ว

ในขณะที่เสวยสุขอันเกิดจากความสงบ พระโพธิสัตว์นึกถึงพระราชา จึงส่งกระแสจิตไปหาพระองค์ มองเห็นว่า อำมาตย์ของพระองค์กำลังครอบงำพระองค์ด้วยหลักการที่ผิดที่พวกเขาับถืออยู่ในอำมาตย์เหล่านั้น แต่ละคนต่างต้องการที่จะนำพระราชาให้ปฏิบัติตามลัทธิของตน

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์รู้ว่า พระราชา เพราะทรงคบกับคนชั่วและพร้อมที่จะยอมให้ตัวเองถูกชี้นำโดยบุคคลอื่นที่พระองค์เชื่อถือ กำลังตกไปสู่เหวคือหลักการที่ผิด (มิจฉาทิฏฐิ) พระโพธิสัตว์ถูกความสงสารกระตุ้นเตือน และพิจารณาเห็นอุบายวิธีบางอย่างที่จะช่วยเหลือพระราชานั้นได้

เมื่อได้เลือกวิธีการที่เหมาะสมแก่กรณีที่ดินคิดขึ้นในอาศรมแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นได้แปลงร่างโดยใช้หนังของลิงใหญ่ปกคลุมร่างของตนไว้ พระโพธิสัตว์นั้น สวมหนังลิงที่ดินสร้างขึ้น มาปรากฏตัวอยู่ที่ประตูเข้าพระราชวัง และได้รับอนุญาตให้เข้าไปปรากฏตัวต่อหน้าพระราชาราชานั้นเสด็จไปต้อนรับ แสดงความเคารพอย่างยิ่งต่อพระโพธิสัตว์เนื่องจากเป็นแขกผู้มีเกียรติ หลังจากที่ทักทายกันตามธรรมเนียมแล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์นั่งบนอาสนะที่เขาจัดเตรียมไว้แล้ว พระราชาผู้ใคร่จะทราบเกี่ยวกับหนังลิง จึงตรัสถามวิธีการที่พระโพธิสัตว์ได้หนังลิงนั้นมา พระโพธิสัตว์ตอบว่า “อาตมภาพได้มันมาด้วยตัวอาตมภาพเอง ไม่ได้รับมาจากบุคคลอื่น ในขณะที่นั่งหรือนอนบนพื้นที่แข็งซึ่งเพียงแต่ปูด้วยฟางหนา ร่างกายย่อมได้รับความลำบาก และไม่สามารถปฏิบัติศาสนกิจโดยสะดวกได้ เมื่ออาตมภาพเห็นลิงใหญ่ตัวหนึ่งใกล้อาศรม คิดว่า “โอหนอ นี่คือนี่ที่เราจำเป็นต้องใช้ในการปฏิบัติศาสนกิจ ถ้าเราเพียงใช้หนังลิงนี้เพื่อรองนั่งหรือนอน เราก็จะสามารถปฏิบัติศาสนกิจให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยไม่ต้องสนใจแทนบรรทมที่ปกคลุมด้วยผ้ามีราคาสูง” ลำดับนั้น “จึงฆ่าสัตว์นั้นแล้วถลกเอาหนัง” เมื่อได้สดับดังนี้ พระราชานุอบน้อมและได้รับการศึกษามาดี ไม่ได้ตรัสคำอะไร แต่พวกอำมาตย์ผู้ประสงค์ร้ายต่อ

พระโพธิสัตว์ ได้ถือโอกาสตำหนิและทำการโต้แย้งกับพระโพธิสัตว์นั้น ในการโต้แย้งนี้ พระโพธิสัตว์ปราบอำมาตย์พวกนั้นจนราบคาบทั้งหมด และสามารถนำพระราชจากทางผิดไปสู่ทางที่ถูกต้องได้ หลังจากนั้น ท่านได้เหาะขึ้นไปในอากาศ ประชาชนในที่นั้นต่างเคารพบูชาด้วยเศียรเกล้าประนมมือ พระโพธิสัตว์นั้นได้กลับไปสู่อาศรมในป่า

เปรียบเทียบมหาโพธิชาดกภาคภาษาบาลีกับภาคภาษาสันสกฤต

ชาดกภาคภาษาสันสกฤตให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะการศึกษาของพระโพธิสัตว์วิชาที่พระโพธิสัตว์ศึกษานั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นหลักวิชาทั้งเชิงศาสนาและโลกียะ อย่างไรก็ดี ชาดกภาคภาษาสันสกฤตนั้น ไม่ได้กล่าวถึงตักสิลาว่าเป็นแหล่งการศึกษาชั้นสูง

นอกจากนั้น ชาดกภาคภาษาสันสกฤตกล่าวว่า พระโพธิสัตว์ ในเบื้องต้น ได้ดำเนินเป็นฆราวาส ต่อมาภายหลัง ท่านสละโลกียวิสัย เทียวจาริกสั่งสอนประชาชน ข้อความในภาคสันสกฤตไม่ได้กล่าวว่า พระโพธิสัตว์เข้าไปอยู่ที่ภูเขามาลัยในทันทีที่ถือบวชเป็นบรรพชิต

ตามข้อความที่ปรากฏทั้งในภาคบาลีและสันสกฤต พระราชาแห่งเมืองพาราณสี ทรงเลื่อมใสในภูมิปัญญาและบุคลิกลักษณะของพระโพธิสัตว์ ได้เชื้อเชิญพระโพธิสัตว์ให้เป็นที่ปรึกษาเมื่อเวลาผ่านไป พระราชาเชื้อพระโพธิสัตว์มากจนกระทั่งพวกอำมาตย์สูญเสียอำนาจเหนือพระองค์ ชื่อนี้นำไปสู่การคิดทรยศต่อพระองค์

ในภาคสันสกฤต ไม่มีข้อความที่กล่าวหาว่าพวกอำมาตย์รับสินบน และไม่มีฉากที่ว่าด้วยพระมเหสีและพระราชโอรส ทั้งในภาคบาลีและสันสกฤต สุนัขของพระราชามิบบาทาและพฤติกรรมในลักษณะเดียวกัน

ตามข้อความที่ปรากฏในภาคบาลี พระโพธิสัตว์ได้ถือหนังสือติดตัวไปด้วย หนังสือนั้นเป็นของจริง ๆ ที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งฆ่า แต่ตามข้อความที่ปรากฏในภาคสันสกฤต หนังสือนั้นเป็นเพียงภาพมายา ไม่ใช่หนังสือจริง ๆ อย่างไรก็ดี ตามข้อความที่ปรากฏทั้งในภาคบาลีและสันสกฤต วัตถุประสงค์ของการถือเอาหนังสือ เป็นวัตถุประสงค์เดียวกัน คือเพื่อเปิดโอกาสให้พวกอำมาตย์หยิบยกขึ้นมาอภิปรายโต้แย้ง ข้อความที่ปรากฏในภาคทั้ง ๒ การโต้แย้งพรรณานอกريتทั้ง ๕ ดูเหมือนจะเป็นใจความสำคัญของเรื่อง ในภาคบาลี ใจความหลักของเรื่องดูเหมือนจะเป็นข้อความตอนอื่น ส่วนในภาคสันสกฤต ใจความสำคัญของเรื่อง ปรากฏอยู่ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ ในภาคบาลี พรรคนะนอกريت เป็นไปในลักษณะผิวเผิน ส่วนในภาคสันสกฤต การโต้แย้งพรรณานอกريت มีท่าทางเอาจริงเอาจังมาก

ทั้งในภาคบาลีและสันสกฤต การโต้แย้งพรรณานอกกวีต ปรากฏขึ้นในฐานะเป็นใจความสำคัญของเรื่อง นอกจากนี้ พระอรรถกถาจารย์แห่งชาตคบาลี ยังกล่าวถึงสินบนที่มีการรับกันอย่างแพร่หลายในหมู่อำมาตย์ในยุคนั้น นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงว่า ประชาชนผู้บริสุทธิ์ตกเป็นเหยื่อการฉ้อราษฎร์บังหลวงของพวกราชอำมาตย์อย่างไร

ทั้งในภาคบาลีและสันสกฤต ได้มีการเน้นว่า ประชาชนในแว่นแคว้นจะอยู่เป็นสุขได้ก็ต่อเมื่อผู้ปกครองเป็นผู้มีคุณธรรมเท่านั้น

ในบทสรุป อาจกล่าวได้ว่า ความต่างกันในทุกทั้ง ๒ แห่งเรื่องเดียวกัน ต่างขึ้นอยู่กับความสนใจและท่าทีของพระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์ จุดนี้เกิดขึ้นได้ง่ายในพระอรรถกถาจารย์แต่ละคนเมื่อท่านเหล่านั้นมีเสรีภาพที่จะพรรณนาเรื่องทั้งหลายไปในแนวทางของตนเอง ต่อมาภายหลัง ชาตคเหล่านี้ที่ท่านภาณกาจารย์^{๑๒} พรรณนาไว้ มีรูปแบบเป็นอรรถกถาชาตค (ชาตคกัฏฐกถา) ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน นอกจากรายละเอียดที่ให้ไว้ในคัมภีร์อรรถกถาแล้ว ชาตคบางเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น ไม่สามารถเข้าใจได้ คำโครงของเรื่องที่กล่าวไว้ในคาถาแห่งชาตค เป็นเรื่องที่สมบูรณ์เต็มที่แล้วในคัมภีร์อรรถกถา อาจกล่าวได้ว่า มีทั้งเนื้อหาสาระและบทพรรณนาทั่วไป ในคัมภีร์อรรถกถาชาตคได้รับการจัดเป็นระบบตามรูปแบบที่แน่นอน อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ละชาตคประกอบด้วย ๓ ส่วน คืออดีตมานวัตถุหรือเรื่องปัจจุบัน อดีตวัตถุหรือเรื่องอดีต และสโมธานหรือบทสรุป(ประชุมชาตค)ที่บอกให้รู้ว่ตัวละครทั้งหลายในอดีตนั้นเป็นคนเดียวกันกับตัวละครในปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงชาตค โดยทั่วไปประชาชนมักจะเข้าใจว่าเป็นชาตคที่สมบูรณ์แล้วตามที่ให้รายละเอียดไว้ในคัมภีร์อรรถกถา

รูปแบบการประพันธ์และเนื้อหาแห่งชาตคที่นักปราชญ์ทั้งหลายศึกษากัน เช่น วิน-เตอร์นิทซ์, โฮลเดนเบิร์ก, ริส เดวิดส์, ลูเดอร์ส, ฟิสเซล, คีท, วอร์เรน, เบอร์ลิงกาเม, ลันมาน และท่านอื่น ๆ ท่านเหล่านั้นต่างพรรณนาลักษณะชาตคต่าง ๆ เช่น เป็นเรื่องตื่นเต้น เป็นบทละคร เป็นเชิงบรรยายโวหาร เป็นเกล็ดพงศาวดาร เป็นนิทานเปรียบเทียบ เป็นต้นาน และเป็นเทพนิยาย ตามแต่กรณี

มีเหตุผลพอให้เชื่อได้ว่า ชาตคทั้งหลายมีบทบาทสำคัญในการศึกษาศาสนาของสังคมอินเดียและมีใจความสำคัญเชิงศีลธรรม ชาตคเหล่านี้ได้ทิ้งร่องรอยไว้ในงานวรรณกรรมอินเดียอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก ดังนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายจึงค้นพบชาตคบางเรื่องในมหาภารตะ, ปัญจตันตระ, กถัสตริตสคระ, ดันดราชายาถิกา และวรรณกรรมอื่น ๆ ชาตคไม่ได้มีอยู่เฉพาะในอินเดียเท่านั้น แต่ยังแพร่หลายออกไปต่างประเทศ และมีอิทธิพลเหนือวรรณคดีของประเทศอื่น ๆ ด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้น ชาตคบางเรื่องจึงสามารถสืบค้นได้กลุ่มวรรณกรรมอาหรับ

ราตรี (Arabian Nights) ในนิทานอีสป และแม้กระทั่งในเรื่องต่าง ๆ เช่น บะลาม(Balamm)

หลังจากได้ศึกษาค้นคว้ากันอย่างยาวนานใหญ่แล้ว นักปราชญ์บางท่านได้สรุปว่า เรื่องชาดก มีอยู่ในนิทานพื้นบ้านของแอฟริกาและอเมริกา ดังนั้น อิทธิพลของชาดกทำให้เกิดส่วนประกอบ แห่งวรรณคดีโลกทั้งในด้านรูปแบบและด้านอื่น ๆ

นักเขียนบางท่านกล่าวถึงอรรถกถาชาดกว่า เกิดขึ้นในคริสต์วรรษที่ ๕ ดังนั้น นักเขียน เหล่านั้นจึงมักกำหนดว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ประพันธ์อรรถกถาชาดก ในกรณีของ อรรถกถาชาดกเล่มอื่น ๆ นักเขียนเหล่านั้นก็มักจะถือว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ประพันธ์ เช่นกัน ดังนั้น โดยทั่วไป จึงกล่าวถึงอรรถกถาเหล่านี้ทั้งหมดว่าเป็นอรรถกถาของพระพุทธ-โฆษาจารย์

โดยนัยดังกล่าวมานี้ พึงเข้าใจว่า อรรถกถาเหล่านี้มีอยู่เรียบร้อยแล้วในภาษาสิงหล (สีหลัฏฐกถา) พระพุทธโฆษาจารย์ทำการแปลชาดกเหล่านั้นจากภาษาสิงหลสู่ภาษามคธหรือ ภาษาบาลี เพราะเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ทำหน้าที่แปลอรรถกถาภาษา สิงหลเป็นภาษาบาลี เพราะเหตุนี้ อรรถกถาชาดกเหล่านั้น จึงเป็นงานแปลของพระพุทธ-โฆษาจารย์ ไม่ใช่งานเขียนตามที่เข้าใจกัน

ศาสตราจารย์ รีส เดวิดส์ และเบอร์ลิงกาเม ได้ทำการศึกษารูปแบบการประพันธ์และ ภาษาแห่งอรรถกถาชาดก และหลังได้เปรียบเทียบอรรถกถาชาดกเหล่านั้นกับอรรถกถาบาลี อื่น ๆ แล้ว ได้แสดงความเห็นไว้ว่า อรรถกถาชาดกไม่ใช่งานเขียนของพระพุทธโฆษาจารย์

ในข้อนี้ มีทรรศนะของนักปราชญ์ทั้งหลาย ดังต่อไปนี้ :-

ตามที่เชื่อถือกันมา พระพุทธโฆษาจารย์ได้เดินทางไปยังศรีลังกาพร้อมด้วยภารกิจพิเศษ คือการแปลอรรถกถาสิงหลเป็นภาษามาคธี กล่าวกันว่า เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์นั้นเขียน วิสุทธิมรรคสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระสงฆ์แห่งมหาวิหารมีความพอใจในความเป็นนักปราชญ์ ของท่าน และกำหนดให้ท่านแปลคัมภีร์ของตน จึงมีการแปลอรรถกถาสิงหลสู่ภาษาบาลีอย่าง ขนานใหญ่ เป็นไปได้ว่า ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการแปล โดยมีพระพุทธโฆษาจารย์เป็น หัวหน้า จึงเป็นหน้าที่ของหัวหน้าคณะที่จะต้องทำงานในส่วนของตน และให้คำปรึกษาแก่ คณะผู้ร่วมงาน คาถาบทนำและข้อความตอนท้ายของอรรถกถาหลายเล่ม อาจเป็นหลักฐาน สนับสนุนการคาดเดานี้ได้ ในคาถาบทนำแห่งอัฐสาสนี ผู้ประพันธ์กล่าวว่า ตัวท่านเองรับ ทำงานตามคำขอร้องของภิกษุพุทธโฆสที่ว่า “อันภิกษุพุทธโฆสอันวอนแล้วโดยเคารพ (ภิกษุนา พุทธโฆเสน สกุกจํ อภียาจิโต)” ด้วยข้อความประโยคนี้นี้ ดร. พาปัติให้ข้อสังเกตว่า

“จุดสำคัญที่ควรสังเกตก็คือ คำแสดงลักษณะเกี่ยวกับพระพุทโธสนั้น ใช้เพียงคำว่า “ภิกษุ” (ภิกษุณา พุทธโธเสน) ไม่ใช่คำว่า “เถระ หรืออาจารย์”

ในข้อนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นประเพณีสำหรับพระภิกษุที่แก่พรรษากว่าในสงฆ์ที่ต้องกล่าวถึงภิกษุที่อ่อนพรรษากว่าว่า “ภิกษุ” แม้เธอจะมีวุฒิทางการศึกษาสูงก็ตาม ดังนั้น ตามที่เราทั้งหลายคาดคะเน อาจกล่าวได้ว่า งานเขียนนั้นเป็นงานที่พระภิกษุผู้อาวุโส (แก่กว่า) ในสงฆ์ทำตามคำขอร้องและภายใต้คำแนะนำของพระพุทโธมาจารย์

ในข้อนี้ อาจมีคำถามว่า ถ้าคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้เป็นงานของนักประพันธ์คนอื่น เพราะเหตุไร จึงกำหนดว่างานประพันธ์เหล่านี้เป็นงานของท่านพระพุทโธมาจารย์ ? ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทโธมาจารย์เป็นนักปราชญ์ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติพิเศษ ท่านได้รับการยอมรับมากในช่วงที่ท่านมีชีวิตอยู่ เมื่อเวลาผ่านไป ความน่าเชื่อถือของท่านเกือบจะกลายเป็นตำนาน เพราะเหตุนี้ ชื่อของท่านจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับงานเขียนอื่น ๆ เหมือนกันจากคาถาบทนำของอัฐสาลินีและข้อความตอนท้ายแห่งลัมโมหวิโนทนี เป็นที่ชัดเจนว่า นักปราชญ์อื่น ๆ เป็นผู้ประพันธ์คาถาเหล่านี้ แต่ในส่วนท้ายของงานเขียนทั้ง ๒ นั้น มีข้อความที่กล่าวด้วยคำเดียวกันว่า งานเขียนเหล่านี้เป็นงานของท่านพระพุทโธมาจารย์ เห็นได้ชัดว่างานเขียนเหล่านี้ได้รับการแก้ไขปรับปรุงในภายหลัง นี่คือเรื่องทั้งหมดที่เราทั้งหลายพูดกันในปัจจุบันเกี่ยวกับพระพุทโธมาจารย์ผู้มีชีวิตเต็มไปด้วยตำนานและความลึกลับ”^{๑๓}

ความสำคัญแห่งชาดกในเชิงประวัติศาสตร์

ความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์แห่งชาดกนั้น นับว่ายิ่งใหญ่มากเพื่อการศึกษาสภาพด้านการเมือง สังคม ศาสนาการศึกษา และวัฒนธรรมทั่วไปของอินเดียยุคก่อนพระพุทธศาสนา นักปราชญ์หลายท่าน เช่น รัส เดวิดส์, พิค, ชันดาเร, อาร์.ซี.ไร เจาธรี, อาร์.ซี.มาจุมดาร์, เมหทะ และนักปราชญ์อื่น ๆ อีกหลายท่านต่างกล่าวถึงนัยทั้งหลายแห่งชาดกเหล่านี้ไว้ในงานเขียนของพวกเขา เพราะเหตุนี้ ต่อไปนี้ จะกล่าวถึงสาระสำคัญทั่วไปแห่งเรื่องทั้งหลายดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

สภาพด้านการเมือง

แผนที่ด้านการเมืองที่ชาดกนำเสนอ คือส่วนของอินเดียเหนือ แบ่งออกเป็นหลายรัฐมากทั้งเล็กและใหญ่ เข้มแข็งและอ่อนแอ ในรัฐเหล่านั้น มีข้อความที่กล่าวถึงเป็นพิเศษ คือ รัฐกุรุ^{๑๔} ปัญจาละ^{๑๕} วิเทหะ^{๑๖} กาสี^{๑๗} โกศล^{๑๘} อัสสกะ^{๑๙} กาลิงคะ^{๒๐} และรัฐในกลุ่มมหาชนบท^{๒๑} ในรัฐอื่น ๆ พระราชาแห่งยุคพระเวทและยุคมหากาเวตะ มีบทบาทเด่นในเรื่อง พระราชาเหล่านั้น

ต่อสู้ทำศึกสงครามกันอยู่เป็นประจำ ผู้ที่เข้มแข็งกว่าก็พยายามที่จะปกครองผู้ที่อ่อนแอกว่า เมื่อได้รับชัยชนะพระราชาเหล่านั้นก็มักจะขึ้นชมนกับอธิปไตยที่ผู้ถูกกำจัดหยิบยื่นให้ พวกเขา รักษากองทัพไว้ทั้งเพื่อวัตถุประสงค์ด้านป้องกันประเทศตนและรุกรานประเทศอื่น กองทัพนั้น ประกอบด้วย ๔ หน่วยรบ คือ กองทหารม้า(อัสนะ) กองทหารช้าง(หัตถิ) กองทหารรถ(รถะ หมายถึงรถม้า) และกองทหารราบ(ปัตติ) และหน่วยรบนี้เรียกว่า “จตุรงค์นี้ เสนา”^{๒๒} แม้ว่า จะมีเสนาบดี(จอมทัพ) แต่ส่วนมากแล้ว พระราชาจะเป็นผู้นำทัพเข้าสู่ศึกสงคราม

อำนาจอธิปไตยรวมอยู่ที่พระราชามีอำมาตย์สภาคอยให้ความช่วยเหลือ ทำหน้าที่ เป็นคณะกรรมการให้คำปรึกษา คณะกรรมการนี้ประกอบด้วยสมาชิกหลายฝ่าย เช่น บุโรหิต^{๒๓} เสนาบดี^{๒๔} วินิจฉยมหาอำมาตย์(อำมาตย์ผู้ทำหน้าที่ตัดสิน)^{๒๕} และเศรษฐีเป็นต้น^{๒๖}

ตำแหน่งของบุโรหิต เป็นตำแหน่งที่สำคัญยิ่ง บุโรหิตนั้นมีความใกล้ชิดกับพระราชามาก ความจริง บุโรหิตนั้นดำรง ๒ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งครูสอนและที่ปรึกษา ให้คำปรึกษาแก่ พระราชาในเรื่องต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม ส่วนเสนาบดีมีหน้าที่ด้านกองทัพ กองทัพ นั้นนำไปใช้เพื่อรักษากฎหมายและรักษาความสงบเรียบร้อยในแว่นแคว้น และคุ้มครองชายแดน เมื่อบริเวณชายแดนอยู่ในภาวะจลาจล เสนาบดีจะถูกส่งไปเพื่อปราบ ทำให้ชายแดนสงบ แต่ ในการปราบแว่นแคว้นอื่น ๆ เป็นหน้าที่ของพระราชานำกองทัพเข้าต่อสู้ เศรษฐีหรือนายธนาครผู้มีประสบการณ์ อาจจะทำให้ความช่วยเหลือพระราชาด้านการค้าขาย

แม้จะมีพวกอำมาตย์ทำหน้าที่ทางด้านยุติธรรม แต่ส่วนมาก พระราชาจะทำหน้าที่ เป็นผู้ดูแลความยุติธรรม^{๒๗} เป็นไปได้เช่นกันว่า พระราชานำหน้าที่ตัดสินคดีความสำคัญ ส่วนคดีความอื่น ๆ ปล่อยให้พวกอำมาตย์ทำหน้าที่ตัดสิน

การลงโทษนั้น จะดำเนินการตามความหนักเบาของความผิด ตั้งแต่เสียค่าปรับ ยึด ทรัพย์สิน จำคุก เนรเทศ และทรมานจนถึงความตาย มีเจ้าหน้าที่ที่มีชื่อว่า “ยุดตกะ(คนเก็บ ส่วน)” ทำหน้าที่บริหารงานประจำวัน หมู่บ้านเป็นหน่วยแห่งการบริหารและอยู่ในอำนาจของ หัวหน้าที่เรียกว่า “คามณี”^{๒๘} หรือคามโภชกะ^{๒๙} เป็นตัวแทนของพระราชานในระดับหมู่บ้าน มีคณะกรรมการหมู่บ้าน^{๓๐} คอยให้ความช่วยเหลือ

อนึ่ง มีเจ้าหน้าที่พิเศษทำหน้าที่เก็บภาษี ชาดกหลายเรื่องกล่าวถึงการวางอำนาจเหนือ และประพฤติดุจจริต

ดังนั้น การบริหารงานจึงดำเนินไปโดยผ่านเจ้าหน้าที่ภายใต้คำปรึกษาของพระราชานำ เจ้าหน้าที่เหล่านี้ได้รับค่าจ้างเป็นเงินสดหรือเป็นสิ่งของ มีอยู่เป็นประจำที่พระราชาลอมนพระองค์ เสด็จออกตรวจตราในอาณาจักร เพื่อให้ได้ความรู้ที่เที่ยงตรงเกี่ยวกับคนและงาน

พระราชดำริต้องปฏิบัติตามหลักแห่งราชธรรม นักปกครองในอุดมคติต้องปฏิบัติตามคุณธรรมชั้นสูง(ทศราชธรรม)^{๓๑} ราโฆวาทชาดก^{๓๒} อธิบายว่าวิธีที่พระราชาควรจะวางตัวเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ในประเทศ ถือกันว่า พระราชานั้นต้องรับผิดชอบด้านสวัสดิภาพและความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ ตราบใดที่พระราชายังดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง ธรรมชาติคือฝนย่อมตกต้องตามฤดูกาล เมื่อพระราชทั้งหลายดำเนินไปในแนวทางที่ผิด ถือกันว่าเป็นความล้มเหลวของนักปกครอง

อัคคัณฐสูตร^{๓๓} กล่าวถึงกำเนิดของความเป็นพระราชาซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีลักษณะเป็นการเลือกตั้งขาดหลายเรื่องก็พรรณนาความในลักษณะเดียวกันนี้ เช่น เตสกุณชาดก^{๓๔} และอุลลุกชาดก^{๓๕} เป็นความจริงที่ว่า พระราชาเป็นทุกอย่าง และมีอำนาจตัดสินในทุกเรื่องแต่กระนั้น พระองค์สามารถดำรงสถานะนี้ไว้ได้ก็ต่อเมื่อพระองค์ปฏิบัติตามหลักแห่งราชธรรม ๑๐ ประการเท่านั้น

เมื่อใดก็ตามที่พระองค์ปฏิบัติผิดไปจากราชธรรม ประชาชนก็มีสิทธิ์ที่จะต่อต้านพระองค์ ขาดกหลายเรื่องมีความเนื้อหาหลักเช่นนี้ ในบางกรณี พระราชาผู้เป็นทรราช ถูกปลงพระชนม์ ในบางกรณี ทั้งพระราชาและบุโรहितถูกฆ่าในข้อหาฉ้อราษฎร์บังหลวง ในบางกรณี พระราชาถูกแย่งชิงราชบัลลังก์ และถูกขับไล่ออกจากแว่นแคว้น นักปกครองทุกประเภทดังกล่าวมานั้น ในเบื้องต้นต้องได้รับเลือกและแต่งตั้งโดยประชาชน^{๓๖}

สภาพด้านสังคม

ปัจจัยด้านสังคมแห่งสังคมอินเดียที่พรรณนาไว้ในนิทานชาดก มีระบบวรรณะเป็นพื้นฐาน ขาดกหลายเรื่องกล่าวถึงการแบ่งชั้นสังคมออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ พราหมณ์, กษัตริย์, แพศย์ และศูทร^{๓๗} โดยกำหนดว่าเป็นการสร้างสรรค์ของพระพรหม ตามทฤษฎีนี้ พราหมณ์มีหน้าที่ทางการศึกษาและสั่งสอน กษัตริย์มีหน้าที่ปกครอง แพศย์มีหน้าที่ทำการเกษตร ศูทรมีหน้าที่ทำงานรับใช้ ข้อนี้อาจเป็นการแบ่งแรงงานออกเป็น ๔ ระดับที่กำหนดไว้ในยุคต้นหลังจากที่พวกอารยันรุกลงเข้ามาในอินเดีย แต่จากขาดกหลายเรื่อง เห็นได้ชัดว่า นโยบายเกี่ยวกับแรงงานนี้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร อย่างน้อยก็ในกรณีของคณวรรณะสูงกว่า

เล่ากันว่า พวกพราหมณ์เป็นพวกที่อุทิศตนเรียน สั่งสอน และประกอบพิธีกรรม และกิจวัตรทางศาสนา ซึ่งเป็นความจริงที่ว่า คนส่วนน้อยของสังคมก็มักจะเป็นอย่างนี้ สมาชิกที่เหลือของสังคมต้องปฏิบัติตามสิ่งที่พวกเขายอมรับเพื่อให้ตนเองดำรงอยู่ได้ ทศพราหมณ-ชาดก^{๓๘} กล่าวถึงอาชีพบางอย่างในบรรดาอาชีพเหล่านี้ ในส่วนอื่น ๆ มีการกล่าวถึงการ

เพาะปลูก การค้าขาย การเลี้ยงสัตว์ และการล่าสัตว์เป็นต้น

ฟิค (Fick) กล่าวถึงสภาพแห่งสังคม ด้วยข้อความดังต่อไปนี้

“ในตอนนี้ เราเห็นเขา(พราหมณ์)อยู่ในฐานะเป็นครูสอนที่ตามนักศึกษาใหม่เกี่ยวกับเครื่องบูชาสักการะ(สัมมานทักษิณา)ที่เขานำมา ต่อจากนั้น เราเห็นเขาเดินตามหลังแอกไถ เราเห็นเขาอยู่ในราชสำนักกำลังทนายนิมิต ทำนายฝัน หรือพยากรณ์จากการพิจารณาดูหมู่ดาว ทำนายอนาคตของพระราชกุมารที่ประสูติใหม่ ต่อจากนั้น เราเห็นเขาอยู่ในฐานะเป็นพ่อผู้มั่งคั่งในท่ามกลางแห่งทรัพย์สินสมบัติที่สั่งสมไว้ เราเห็นเขาอยู่ในฐานะเป็นหัวหน้ากองเกวียนหมู่ใหญ่”^{๓๙}

เมื่อพิจารณาเหตุผลข้างต้นนั้นแล้ว ดร.เมหะกล่าวว่า สังคมของพราหมณ์มีอยู่ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่อุทิศตนปฏิบัติหน้าที่ของนักบวช อีกส่วนหนึ่งใช้ชีวิตเป็นฆราวาส”^{๔๐}

ส่วนพวกกษัตริย์ ตามข้อความในคัมภีร์ชาดกและในวรรณคดีพระพุทธศาสนาอื่น ๆ พวกกษัตริย์นั้น มีฐานะสูงส่งในสังคม^{๔๑} พราหมณ์ก็เหมือนกัน พวกเขาประกอบอาชีพหลากหลาย^{๔๒}

พวกแพทย์หรือสมาชิกส่วนที่ ๓ ของสังคม ทำการเกษตร การค้าขาย และธุรกิจอื่น ๆ พวกเศรษฐี คหบดี และกฏุมพีจัดอยู่ในกลุ่มที่ ๓ นี้เช่นเดียวกัน พวกเศรษฐีเป็นนายธนาคารใหญ่ที่มีตำแหน่งในราชสำนักเหมือนกับพวกอำมาตย์(รัฐมนตรี) พวกคหบดีเป็นสมาชิกที่โดดเด่นแห่งประชุมชน อยู่ในฐานะเป็นบริวารของพระราชินี เหมือนกับพวกกษัตริย์และพราหมณ์ พวกกฏุมพีเป็นนายทุนเจ้าของที่ดินผู้มั่งคั่ง พวกพ่อค้า เจ้าของโรงงาน ช่างฝีมือ และพวกช่างศิลป์ต่างก็มีชีวิตที่รุ่งเรือง^{๔๓} ฟิค(Fick)ได้ชี้ให้เห็นว่า สมาคมทางเศรษฐกิจเหล่านี้ มีอยู่แล้วตั้งแต่ยุคพระเวท^{๔๔}

พวกที่ทำงานรับใช้ รับจ้างทุกประเภท จัดอยู่ในกลุ่มที่ ๔ ของสังคม เช่น พวกศูทร กลุ่มนี้ประกอบด้วยพวกจัณฑาล, ปุถุสะ, โสปากะ^{๔๕} เป็นต้น พวกเขาทำงานขนขยะ เผาศพ และงานที่น่ารังเกียจอื่น ๆ เพราะเหตุนี้ สังคมกลุ่มอื่นจึงถือว่า สมาชิกกลุ่มที่ ๔ แห่งสังคมนี้เป็นพวกที่ไม่นำร่วมสังสรรค์ด้วย เมื่อเวลาผ่านไป ได้มีการแบ่งกลุ่มของสังคมออกเป็นวรรณะย่อยอีกเป็นจำนวนมากภายในวรรณะ ๔ เหล่านี้

ระบบวรรณะได้สร้างความซับซ้อนเกี่ยวกับความสูงเด่นและความด้อยในหมู่สมาชิกต่าง ๆ ของสังคม สมาชิกของวรรณะต่ำได้สูญเสียสิทธิ์เป็นอันมากที่สมาชิกของวรรณะสูงเขา มีกัน

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธระบบวรรณะดังกล่าวมานั้น พระองค์ทรงสอนว่า ไม่ใช่ชาติกำเนิด แต่เป็นลักษณะนิสัยที่ควรจะเป็นเกณฑ์มาตรฐานตัดสินความสูงเด่นหรือความด้อย

ดังนั้น บุคคลที่มีลักษณะนิสัยดี ควรได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้สูงเด่น และบุคคลผู้ที่มีลักษณะนิสัยเลว สังคมควรประณามเขาว่าเป็นคนเลว พราหมณวรรคแห่งธรรมบท^{๕๖} และพระสูตรทั้งหลาย เช่น วสสูตร^{๕๗} และวาเสฏฐสูตร^{๕๘} เป็นต้น มีข้อความหลากหลายเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงแนวคิดนี้ ทำที่แห่งพระพุทธรูปศาสนาได้ปรากฏอยู่ในนิทานชาดกด้วยเช่นกัน สีสวีมังสชาดก^{๕๙} อัมพชาดก^{๖๐} และพรหมทัตตชาดก^{๖๑} เป็นต้น ต่างยืนยันแนวคิดนี้ อุททาลชาดก^{๖๒} ก็มีเนื้อหาที่ว่าด้วยความสำคัญของเรื่องนี้อย่างชัดเจน อุททาลชาดกกล่าวว่าสมาชิกของทุกวรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร จัณฑาล และปุกกุสะเป็นต้น สามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุจุดหมายสูงสุดคือนิพพานได้

สตรีในนิทานชาดก

เรามองภาพของสตรีในยุคนี้ได้จากนิทานชาดกเช่นเดียวกัน ในระหว่างเยาว์วัย โดยปกติเด็กหญิงจะอยู่ภายใต้การดูแลของมารดาบิดา และหลังจากแต่งงานแล้ว เธอจะอยู่ภายใต้การปกครองของสามี สตรีมีอายุ ๑๖ ปี จึงสามารถแต่งงานได้^{๖๓} ไม่มีข้อความที่กล่าวถึงการแต่งงานในวัยเด็ก การแต่งงาน โดยทั่วไป มารดาบิดาจะเป็นผู้จัดการให้ แต่ในสมัยนั้น รูปแบบอื่น ๆ ของการแต่งงานก็เป็นที่ยอมรับเช่นเดียวกัน เช่น การแต่งงานสวयัมวระและคันธัพพะกุณฑลชาดก^{๖๔} และกุลาชาดก^{๖๕} แสดงให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่า สตรีมีสิทธิที่จะเลือกสามีได้ (สวयัมวรวีวาทะ) อนึ่ง กัฏฐหาริชาดก^{๖๖} ญาณชาดก^{๖๗} และมหาอุมม์คชาดก^{๖๘} ชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงว่า หญิงสาวและชายหนุ่ม แต่งงานกันด้วยความรัก(คันธัพพวิวาทะ)โดยไม่มีผู้ใหญ่เข้ามาแทรกแซง มีชาดกบางเรื่องที่แสดงถึงการเกิดขึ้นแห่งระบบดวารี(ทนายชชะ=สตรีเสียเงินให้บุรุษเพื่อขอแต่งงาน)^{๖๙} ในบางกรณี หญิงสาวเป็นผู้ที่เจ้าบวมนำมาสู่เรือนตนเพื่อเป็นภรรยา(ธนกีกิตา)^{๗๐} ในกรณีเกิดการหย่าร้าง สตรีสามารถแต่งงานอีกได้ รุทกชาดก^{๗๑} และดักกลชาดก^{๗๒} กล่าวถึงแนวคิดนี้ พิจารณาจากบางกรณี เห็นได้ชัดเช่นกันว่า หญิงหม้ายสามารถแต่งงานใหม่ได้

ในหมู่ประชาชนทั่วไป การมีคู่สมรสคนเดียวถือเป็นกฎ ส่วนคนที่ร่ำรวย เช่น พวกคนชั้นสูงและเจ้าชายต่างมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ส่วนพระราชนั้น เป็นพระราชาंनाจที่จะมีพระราชวังไว้สำหรับพวกนางสนมเป็นจำนวนหลายพันคน กล่าวกันว่า วังของนางสนมส่วนมากจะมีนางสนมอยู่ถึง ๑๖,๐๐๐ คน^{๗๓} แม้ประเพณีมีภรรยาหลายคนจะแพร่หลายอยู่ในหมู่คนรวยบางกลุ่ม แต่ประเพณีมีสามีหลายคนก็ไม่ค่อยปรากฏนัก กัณหาชาดก^{๗๔} กล่าวถึงกรณีดังกล่าวมานี้

ในชาดกบางเรื่อง มีเนื้อหาเป็นการสรรเสริญคุณความดีของสตรี ในชาดกอื่น ๆ มีการพรรณนาส่วนชั่วของสตรี^{๖๕} ส่วนที่เป็นความชั่วของสตรีนี้ มีลักษณะเป็นคำบรรยาย^{๖๖} ที่มุ่งสอนบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์

จากเรื่องที่แสดงไว้ในชาดกหลายเรื่อง เป็นที่ชัดเจนว่า มีสตรีที่ไม่มีพันธะอยู่เป็นจำนวนมาก โสเภณีเป็นสถาบันที่ได้รับการยอมรับ ได้รับการสนับสนุนจากพวกคนรวย^{๖๗} หญิงบางกลุ่มที่มีอาชีพโสเภณีนี้อาจมีงานที่สร้างผลกำไรดีทีเดียว^{๖๘} แต่ในครั้งนั้น อาชีพโสเภณีถือว่าเป็นบาป

หนึ่งในบรรดาลักษณะที่ทดแทนส่วนไม่ดีของสตรี คือ พวกเธอมีอิสระที่จะสละโลก ดำเนินชีวิตเป็นนักบวชได้ บางครั้ง ทั้งสามีและภรรยาพากันสละบ้านเรือน ออกบวชอยู่ในป่า^{๖๙} ชื่อนี้ชวนให้นึกถึงขั้นตอนที่ ๓ แห่งชีวิต(วนปรสตะ=อาศรมที่ ๓ ในอาศรม ๔ ของพวกพราหมณ์ตามที่กำหนดไว้ในคัมภีร์พราหมณะ

สภาพด้านศาสนา

ภาพเกี่ยวกับศาสนาที่ปรากฏในนิทานชาดก เป็นสิ่งที่น่าสนใจมากที่สุด ความเชื่อและหลักปฏิบัติทางศาสนาในระดับต่าง ๆ แห่งการพัฒนาได้รับการนำเสนอไว้ในนิทานชาดกเหล่านั้น ตั้งแต่วิญญานนิยมของคนพื้นเมืองเดิมถึงเจตนิยมของประชาชนผู้มีความก้าวหน้าทางวัฒนธรรม

วิญญานนิยมเกิดขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ เชื่อกันว่า วิญญานบางชนิดสิ่งอยู่ตามต้นไม้^{๗๐} และวิญญานอื่น ๆ อาศัยอยู่ตามสระ ทะเลสาบ แม่น้ำ และมหาสมุทร^{๗๑} ประชาชนพากันบูชาหมู่ดาว เช่น พระอาทิตย์และพระจันทร์^{๗๒} พวกเขาแสดงความเคารพต่อทิศทั้งหลาย

คนเหล่านั้นเชื่อในความมีอยู่แห่งวิญญาน ๒ ประเภท คือ วิญญานฝ่ายดีและวิญญานฝ่ายชั่ว การอ่อนน้อมวิญญานฝ่ายดี ทำให้เกิดสุขภาพที่ดี ความเจริญรุ่งเรือง ทำให้ได้บุตรและความสุขทั่วไป พวกเขาบูชาวิญญานเหล่านั้นด้วยเครื่องสักการะชนิดต่าง ๆ และด้วยการสวดอ่อนน้อม วิญญานฝ่ายชั่ว หมายถึงพวกอสูร พวกยักษ์^{๗๓} รากษส ทานวะ^{๗๔} และพวกปีศาจ^{๗๕} และภรวะเป็นต้น^{๗๖} วิญญานชั่วเหล่านั้นสามารถทำอันตรายแก่ประชาชนทั่วไป ดังนั้น ประชาชนเหล่านั้นจึงพยายามที่จะจัดปัดเป่าอันตรายทุกอย่างโดยการอ่อนน้อมวิญญานชั่วด้วยวิธีการต่าง ๆ มีการเซ่นสรวงเครื่องสักการะนานาชนิด มีการใช้เวทมนตร์คาถา มนต์เสน่ห์ และการเสกเป่า^{๗๗}

มีข้อความหลายแห่งที่กล่าวถึงพระเวทและข้อปฏิบัติแห่งศาสนาพระเวท ในชาดก

หลายเรื่องมีการกล่าวถึงเพียง ๓ เวทเท่านั้น^{๗๘} พระเวทที่ ๔ ซึ่งเป็นอันสุดท้าย(อาถรรพเวท) ไม่ได้มีการกล่าวถึงแต่อย่างใด เทวดาแห่งพระเวท เช่น พระวรุณ^{๗๙} พระมารุตะ^{๘๐} สักกะหรืออินทร์^{๘๑} เป็นต้น ปรากฏอยู่ในนิทานชาดกเหล่านี้ มีข้อความที่กล่าวถึงทิสปาละหรือเทวดาผู้รักษาทิศทั้ง ๔ เช่นเดียวกัน^{๘๒} ในขณะที่เทวดาอื่น ๆ มีบทบาทไปตามฐานะของตน ๆ นั้น ก็มีสิ่งที่น่าสนใจเกิดขึ้นในบทบาทของพระอินทร์บทบาทของพระอินทร์นั้นถูกเปลี่ยนจากการเป็นเทพแห่งสงครามเป็นเทพแห่งสันติภาพ เมื่อใดก็ตามที่บางสิ่งบางอย่างที่ไม่ดีกำลังจะเกิดขึ้น พระอินทร์จะปรากฏตัวในที่นั้น ช่วยขจัดความชั่วร้ายนั้น^{๘๓}

ในหมูชนกลุ่มอื่น ๆ การใช้สัตว์เป็นเครื่องสังเวยในการบูชาัญญเป็นส่วนหนึ่งแห่งการประกอบพิธีกรรม^{๘๔} ตามข้อความแห่งชาดกหลายเรื่อง แม้แต่มนุษย์ก็ยังถูกใช้เป็นเครื่องสังเวยในการบูชาัญญโดยคนบางกลุ่ม^{๘๕}

การบูชาไฟถือเป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญที่สุด^{๘๖} ในวันนี้ อาจกล่าวได้ว่า บุคคลบางกลุ่ม แม้จะสละโลกออกไปอยู่ในป่า ก็ยังประกอบพิธีบูชาไฟ^{๘๗}

คนบางกลุ่มเชื่อว่าน้ำศักดิ์สิทธิ์จะทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลภายใน ดังนั้นแม้กระทั่งในปัจจุบัน การอาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ในโอกาสอันถือว่าเป็นมงคล ยังเป็นที่นิยมกันอยู่ มีข้อความที่กล่าวถึงแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว เช่น แม่น้ำยมุนา โทณะ ดิมพร เป็นต้น^{๘๘}

จากศาสนาประเภทวิญญานนิยมและพิธีกรรมนิยมที่ประกอบด้วยข้อปฏิบัติภายนอก เราก้าวมาถึงรูปแบบใหม่แห่งศาสนา เป็นศาสนาที่ว่าด้วยการบำเพ็ญเพียรภายใน มีการพรรณนาไว้ในนิทานชาดกในศาสนารูปแบบใหม่นี้ แนวคิดเกี่ยวกับการออกบวชมีความโดดเด่นมาก เป็นที่นิยมในหมู่คนชั้นสูงของสังคม เมื่อพวกเขาแก่ตัวลง หลังจากสร้างรากฐานแห่งชีวิตเชิงโลกิยะเป็นปึกแผ่นแล้ว พวกเขาทั้งหลายก็ออกไปสู่ป่า ดำเนินชีวิตเป็นฤาษี(ดาบส) บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดแห่งชีวิต ภูเขาหิมาลัยเป็นสถานที่อยู่อาศัยที่พวกเขาเหล่านั้นชอบใจมาก^{๘๙} แม้แต่พระราชา เจ้าชาย และพวกคนชั้นสูง ต่างก็ปฏิบัติแนวคิดนี้^{๙๐} ในระหว่างฤดูแล้ง พวกฤาษีนั้นจะอยู่ในอาศรมที่ตั้งอยู่ในป่า และเมื่อฤดูฝนจนจะมาถึง ฤาษีเหล่านั้นก็จะมาสู่สถานที่ที่ประชาชนอาศัยอยู่กัน^{๙๑}

มีวิธีการหลายอย่างที่ฤาษีเหล่านั้นนำมาใช้ในการบำเพ็ญเพียร บางพวกก็ทุ่มเทในการบำเพ็ญญานและกัมมัฏฐาน บางพวกก็ทรมานร่างกายเพื่อให้บรรลุจุดหมายทางศาสนา^{๙๒}

มีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่สละโลกิยะวิสัยออกบวช คือพวกปริพาชกหรือพวกโยคีที่ท่องเที่ยวไปในป่า ดาบสมีสลักษณะที่แตกต่างออกไป พวกเขาใช้ชีวิตอยู่ในหมู่ประชาชน อาศัยอาหารที่ประชาชนถวายดำรงชีพอยู่ ดาบสเหล่านั้นท่องเที่ยวไปทุกทิศในประเทศเป็นเวลา ๘ เดือนใน

หนึ่งปี และใช้เวลา ๔ เดือนแห่งฤดูฝนเพื่ออยู่จำพรรษา^{๙๓} นอกจากดำเนินตามรูปแบบของตนแล้ว ดาบสเหล่านั้นยังสั่งสอนประชาชนในเรื่องเกี่ยวกับความดีงาม^{๙๔} นักบวชเหล่านี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปโดยชื่อว่า “สมณะ”

ชาดกหลายเรื่องกล่าวถึงระบบปรัชญาที่แพร่หลายอยู่ในยุคนั้น ปรัชญาเหล่านั้นอยู่ในกลุ่มปรัชญาที่มีการกล่าวถึงในวรรณคดีบาลีที่เหลือ ในกลุ่มสำนักปรัชญาเหล่านั้น มีพวกอิสสรนิมมานวาทิหรือพวกที่เชื่อในพระเจ้าผู้สร้าง พวกอเหตุกวาทิหรือพวกที่เชื่อว่า ทุกสิ่งเป็นเพียงเหตุบังเอิญ^{๙๕} พวกปุพพกตเหตุวาทิหรือพวกที่ถือว่าทุกสิ่งขึ้นอยู่กับการกระทำในอดีต^{๙๖} พวกกาลวาทิหรือพวกที่เชื่อว่าเวลาเป็นหลักการพื้นฐาน และพวกอจุเณหวาทิหรือพวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ^{๙๗}

คำบรรยายที่ให้ไว้ในนิทานชาดกเกี่ยวกับข้อปฏิบัติทางศาสนาและทรรศนะเชิงปรัชญาเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นอันเดียวกันโดยลักษณะ จุดประสงค์หลักของนิทานชาดกเหล่านี้ก็คือการแสดงบารมีที่กำหนดไว้ในหลักการแห่งพระโพธิสัตว์ คือ ทาน ศีล เมตตา กรุณา อุตตปริจาค เป็นต้น เพราะเหตุนี้ ในขณะที่ย่านนิทานชาดก ต้องคำนึงถึงแนวคิดนี้

สภาพด้านการศึกษา

นิทานชาดกหลายเรื่อง ทำให้เรารู้เรื่องการศึกษาบางแง่มุมที่จัดกันอยู่ในประเทศในยุคนั้น การประณตศึกษาจัดกันที่บ้านหรือที่โรงเรียนในหมู่บ้าน นังคีสลสาชดก^{๙๘} โกสิยชาดก^{๙๙} และสัณฐิชาดก^{๑๐๐} บอกให้เราทราบถึงวิธีการที่นักเรียนเดินไปโรงเรียน ถือแผ่นกระดานไปด้วย(ผลกะ)^{๑๐๑} หลังจากจบชั้นประณตศึกษาแล้ว ก็เรียนต่อในชั้นสูงขึ้นไป ผู้ที่จะเข้ารับการศึกษาระดับสูง ต้องมีอายุ ๑๖ ปี^{๑๐๒} ในบรรดาศูนย์แห่งการศึกษาระดับสูงนั้น ดักกสิลาเป็นสถานศึกษาที่มีชื่อเสียง เมื่อเวลาผ่านไป ได้พัฒนาเป็นเมืองมหาวิทยาลัย^{๑๐๓} นิทานชาดกเป็นจำนวนมาก กล่าวถึงศูนย์กลางแห่งการศึกษานี้ และอาจารย์ที่สาปโมกข์ผู้ทำการสอนในดักกสิลานั้น^{๑๐๔}

จากเรื่องเหล่านี้ ทำให้มีภาพได้ว่า มีนักศึกษาอยู่ ๓ ประเภท นักศึกษาประเภทที่ ๑ คือผู้ที่จ่ายค่าเรียนให้แก่อาจารย์ล่วงหน้า(อาจริยภาค)แล้วจึงทำการศึกษา^{๑๐๕} นักศึกษาประเภทที่ ๒ คือนักศึกษายากจน ทำงานรับใช้อาจารย์แทนการจ่ายค่าเรียน ได้รับการศึกษา^{๑๐๖} นักศึกษาประเภทที่ ๓ คือนักศึกษายากจนผู้อุทิศตนเรียนหนังสือเต็มเวลา และจ่ายค่าเรียนหลังจากที่สำเร็จการศึกษาและเป็นสมาชิกของสังคมที่มีรายได้เป็นของตนเอง^{๑๐๗}

ส่วนวิชาที่สอนกันในดักกสิลานั้น นิทานชาดกกล่าวถึงพระเวท ๓ และศีลปะ ๑๘

ประการ^{๑๐๘} แต่ศิลปะ ๑๘ ประการนั้น ไม่ได้มีการแจกแจงรายละเอียด อย่างไรก็ตาม จากชาดกหลาย ๆ เรื่อง เห็นได้ชัดว่า หลักสูตรมีความกว้างขวางครอบคลุมวิชาทั้งหลายทั้งศาสตร์และศิลป์

ในกลุ่มวิชาที่เป็นศาสตร์ มีการกล่าวถึงเป็นกรณีพิเศษหลายวิชา คือ เลขคณิต โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์^{๑๐๙} และวิชาการแพทย์^{๑๑๐}

ในกลุ่มวิชาศิลป์ ภาษาและวรรณคดีเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ วิชาอิงธน^{๑๑๑} ดำนาคคล้องช้าง การฝึกหัดช้าง^{๑๑๒} ชาดกบางเรื่องกล่าวถึงวิจิตรศิลป์ เช่น ดนตรี นาฏศิลป์^{๑๑๓} และภาพเขียน^{๑๑๔} มีข้อความหลายตอนเช่นกันที่กล่าวถึงสถาปัตยกรรมและประติมากรรม^{๑๑๕}

สมัยต่อมา เมืองพาราณสีได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งการศึกษาเช่นเดียวกัน^{๑๑๖} อาจมีศูนย์กลางแห่งการศึกษาอื่น ๆ อีกหลายแห่งที่ไม่ได้กล่าวไว้ในชาดก มีอาศรมในป่าซึ่งเป็นที่ที่คนที่หลีกออกจากโลก อุทิศตนบำเพ็ญธรรม ให้การศึกษา(แก่บุคคลอื่น) ดังนั้น โดยการอ่านชาดก ทำให้เราได้แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับระบบการศึกษาที่แพร่หลายอยู่ในยุคนั้น

ความสำคัญเชิงศาสนาแห่งชาดก

นิทานชาดกเป็นเรื่องการเกิดในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า พระมหาสัตว์ที่ชื่อว่าโพธิสัตว์ คือ ผู้ปรารถนาโพธิญาณนั้น ต้องบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ^{๑๑๗} เป็นเวลาหลายล้านชาติในสังสารวัฏ อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าคือพระมหาสัตว์ผู้ทรงบรรลุสัมโพธิญาณ (การตรัสรู้พร้อม) เมื่อได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการบริบูรณ์แล้ว

คำว่า “พุทธะ” เป็นชื่อเรียกพระมหาสัตว์ผู้บรรลุความสมบูรณ์ด้านจิตใจสูงสุด เป็นสิ่งที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งผู้บำเพ็ญคุณธรรมอันประเสริฐที่ชื่อว่าบารมี ๑๐ สามารถบรรลุได้ พระโคตมพุทธเจ้าเป็นเพียงบุคคลหนึ่งในจำนวนบุคคลผู้บังเกิดในโลกนี้ มีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ในอดีตกาลยาวนานที่ผ่านมา ความจริง การบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ของพระโคตมพุทธเจ้ามีส่วนสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ กล่าวกันว่า พระองค์ได้ปฏิญาณดำเนินการกิจเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร^{๑๑๘} ซึ่งพระพุทธเจ้าพระองค์แรกในจำนวน ๒๔ พระองค์

ตามความเชื่อแบบฮินดูเดีย มีวัฏจักรแห่งโลกที่เรียกกันว่า“กัลป์”อยู่แตกต่างกันหลายกัลป์ บางกัลป์มีระยะเวลายาวนาน และบางกัลป์มีระยะเวลาสั้น ตามความเชื่อถือนี้ กัลป์ปัจจุบันชื่อว่า “มหากัลป์” หรือวัฏจักรแห่งโลกที่ระยะเวลายาวนาน ตามหลักพระพุทธศาสนา ในกัลป์นี้(คือมหากัลป์)มีพระพุทธเจ้าอยู่ ๕ พระองค์ พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์เสด็จอุบัติ

ในโลกเรียบร้อยแล้ว รวมทั้งพระโคตมพุทธเจ้า พระไมตรียพุทธเจ้า (เมตเตยพุทธะ) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปองค์สุดท้ายในกัลป์นี้ยังไม่เสด็จอุบัติ ดังนั้น จึงมีพระพุทธรูปเป็นจำนวนที่เสด็จอุบัติแล้วในอดีต บางองค์เสด็จอุบัติในปัจจุบัน และอีกหลายองค์จะเสด็จอุบัติในอนาคต

การที่จะบรรลุความสมบูรณ์สูงสุดแห่งความเป็นพระพุทธรูปนั้น บุคคลต้องใช้เวลานาน นักวิทยาศาสตร์กล่าวว่า แร่ธาตุที่จะวิวัฒนาการมาเป็นต้นพีชนั้น ต้องใช้เวลา ๑,๐๐๐,๐๐๐ ปีทีเดียว หลักแห่งวิวัฒนาการนี้นับว่าเป็นจริงทีเดียวในกรณีของการพัฒนาจิตใจ ไม่ใช่เพียงหินเดียวที่เจ้าชายสิทธัตถะประทับนั่งภายใต้ต้นโพธิ์ ณ ที่โพธิคยา และบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น เบื้องหลังการบรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น ได้มีการบำเพ็ญเพียรทางใจเป็นเวลาหลายล้านปี ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ภายใต้ต้นโพธิ์ เป็นเพียงชี้ให้เห็นจุดสุดท้ายในกระบวนการอันยาวไกลแห่งการฝึกอบรมจิต มินิทานชาดกจำนวน ๕๕๐ เรื่องที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเป็นพระโพธิสัตว์ของพระโคตมพุทธเจ้า ชาดกเหล่านั้นถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่ออธิบายและแสดงให้เห็นวิธีการที่พระองค์บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการในระดับต่าง ๆ แห่งชีวิต โดยไม่มีการขาดตอนเลยตลอดชีวิตแห่งความเป็นพระโพธิสัตว์ชาดกเหล่านั้นเป็นเพียงเกล็ดพงศาวดารที่สะท้อนให้เห็นชีวิตของพระองค์ในขณะที่บำเพ็ญบารมี^{๑๑๙}

หลักแห่งวิวัฒนาการด้านจิตใจ นับว่าเป็นจริงทีเดียวในกรณีของสรรพสัตว์ พุทธทรรศนะที่มีต่อโลกหลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว ตามที่กล่าวไว้ในมหาวัคค^{๑๒๐} นับเป็นข้อเท็จจริงที่สำคัญ กล่าวกันว่า เมื่อสัทัมบดีพรหมกราบทูลอาราธนาพระพุทธรูปให้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐแก่ชาวโลก เพื่อเห็นแก่ชาวโลกนั้น พระพุทธรูปก็ได้ตรัสสอบดูโลกด้วยทิพยจักขุ กล่าวกันว่าโลกตามที่ปรากฏแก่พระองค์นั้น เหมือนกับสระบัวที่กำลังเบ่งบานอยู่ในระดับต่าง ๆ คือ บัวบางเหล่าจมอยู่ใต้พื้นผิวน้ำ บางเหล่าขึ้นมาถึงกึ่งกลางผิวน้ำ บางเหล่าขึ้นมาอยู่เหนือผิวน้ำแล้วแต่ยังรอแสงอาทิตย์เพื่อที่เบ่งบานต่อไป สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในชั้นต่าง ๆ แห่งการพัฒนาจิตใจก็เหมือนกัน ในสัตว์เหล่านั้น ยังมีสัตว์ผู้ประกอบด้วยธาตุสี่คือกิเลสน้อยที่ติดอยู่ในดวงตา (อัปปรชัคชชาติกา) รอแสงสว่างแห่งสัทธรรมเพื่อที่จะเปิดดวงตา คือจิตของพวกเขายืนอยู่ เมื่อพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ พระพุทธรูปจึงตัดสินใจที่จะแสดงธรรมเทศนาแก่ชาวโลก^{๑๒๑} แนวคิดเรื่องเวไนยชนหรือชนผู้พร้อมที่จะรับคำสั่งสอนหรือตอบสนองต่อพระธรรม เกิดขึ้นในจุดนี้เช่นกัน ได้ทราบมาว่า ทุกวันในตอนใกล้รุ่ง พระพุทธรูปผู้ทรงมหากรุณาธิคุณ ได้ตรัสสอบดูโลกด้วยทิพยจักขุ เพื่อที่จะกำหนดคัดเลือกผู้เป็นเวไนยชน^{๑๒๒} ผู้พร้อมที่จะรับคำสั่งสอนของพระองค์ทันที

จากข้อความนี้และข้อความตอนอื่น ๆ ซึ่งมีไม่มากและไม่ปรากฏบ่อยนัก เป็นที่ชัดเจน

ว่า หลักแห่งวิวัฒนาการด้านจิตใจของสรรพสัตว์ เหมือนกันทั้งหมด นิทานชาดกเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการด้านจิตใจของพระพุทธเจ้า คำว่า “ชาดก” ที่เราใช้กันอยู่นี้ ใช้เพื่อเรียกกำเนิดต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า(ในอดีตชาติ) นิทานชาดกที่ว่าด้วยเรื่องของสาวกและสาวิกา พรรณนาไว้ในอปทาน^{๑๒๓} ชาดกในอปทานเหล่านั้น บางเรื่องปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดก^{๑๒๔} แต่เนื้อหาไม่มีการกล่าวว่าพระพุทธเจ้าเป็นตัวละครที่สำคัญของ สาวกและสาวิกาเท่านั้นเป็นตัวละครที่สำคัญ

ในเรื่องนี้ อาจสังเกตได้ว่า ตามคัมภีร์แห่งเถรวาท หลักแห่งวิวัฒนาการด้านจิตใจ ถูกกำหนดไว้เป็น ๓ โภธิ คือ สัมมาสัมโพธิหรือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ ปัจเจกโพธิหรือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าผู้ไม่นิยมอยู่อย่างเสียบ ๑ สาวกโพธิหรือการตรัสรู้ของพระสาวก ๑ ในนัยนี้ ได้มีคำอธิบายไว้ว่า สัตว์ผู้ปรารถนาสัมมาสัมโพธิ ต้องบำเพ็ญบารมีอย่างน้อย ๔ อสงัยย ยิ่งด้วยตัวแสนกัลป์^{๑๒๕} สัตว์ผู้ปรารถนาปัจเจกโพธิ ต้องบำเพ็ญบารมีเหล่านั้นเป็นเวลา ๒ อสงัยย ยิ่งด้วยแสนกัลป์^{๑๒๖} และสัตว์ผู้ปรารถนาสาวกโพธิ ต้องบำเพ็ญบารมีเหล่านั้นเป็นเวลา ๑ อสงัยย ยิ่งด้วยแสนกัลป์^{๑๒๗} ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการด้านจิตใจจึงได้รับการจัดระบบโดยยึดหลักโพธิ ๓ ประการ

นิทานชาดกทั้งหลายชี้ให้เห็นภาพของพระโพธิสัตว์ในขณะเวียนว่ายตายเกิด ดำเนินชีวิตอยู่ในสถานการณ์ต่าง ๆ บำเพ็ญบารมีธรรมและพัฒนาลักษณะของพระโพธิสัตว์ ปรากฏอยู่ในบทบาทต่าง ๆ ในภูมิชั้นแห่งชีวิต บางครั้ง เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานอยู่ในภูมิต่ำสุด บางครั้งเกิดเป็นพรหมอยู่ในภูมิสูงสุด

นักเขียนตะวันตกรู้สึกสงสัยว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานได้อย่างไร มีเหตุผลอยู่ ๒ ประการ สำหรับทำที่(ของนักเขียนตะวันตก)นี้ ประการที่ ๑ พระโพธิสัตว์เหล่านั้นได้รับการเลี้ยงดู ในวัฒนธรรมประเพณีศาสนาตามแบบสัตว์ดิรัจฉาน ไม่เหมือนมนุษย์ ความจริงตามหลักศาสนาเชมิติก คือ ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และอิสลาม พระเจ้าสร้างเฉพาะมนุษย์เท่านั้นพร้อมด้วยวิญญาณ ส่วนสัตว์ดิรัจฉานชั้นต่ำ พระเจ้าสร้างขึ้นโดยไม่มีความรู้วิญญาณ ดังนั้น สัตว์ดิรัจฉานจึงไม่มีศีลธรรม ตามหลักแห่งศาสนาเหล่านั้น ประการที่ ๒ มีทฤษฎีว่าด้วยวิวัฒนาการเชิงชีววิทยาที่ดาร์วินอธิบายไว้ ภายใต้อิทธิพลของทฤษฎีเหล่านี้ทั้งใหม่และเก่า กำเนิดของพระโพธิสัตว์ในภูมิดิรัจฉานนั้น ไม่เพียงแต่ยอมรับไม่ได้เท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องที่น่ารังเกียจอีกด้วย

ในที่นี้ ต้องสังเกตไว้ด้วยว่า กฎแห่งกรรมไม่ได้ยอมรับว่ามนุษย์มีความเลอเลิศดั่งงามไปเสียทั้งหมด นี่เป็นหลักการพื้นฐานทั้งในศาสนาแบบอินเดียนับถือและในพระพุทธศาสนา ศาสนาเหล่านั้นถือว่า ตำแหน่งฐานะของสรรพสัตว์มีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย พวกเขาถูก

กำหนดโดยกฎแห่งศีลธรรมสากลนี้ ดังนั้น สรรพสัตว์อาจขึ้นสูงและลงต่ำ เจริญและเสื่อมในขณะที่เวียนเกิดเวียนตายตามกำลังแห่งกรรม แม้พระโพธิสัตว์ก็ตกอยู่ในฐานะเดียวกัน วิวัฒนาการด้านจิตใจที่สูงขึ้นไปนั้น เป็นที่มั่นใจได้ก็ต่อเมื่อบรรลุถึงขั้นใดขั้นหนึ่งเท่านั้น

ในวรรณคดีเถรวาท คือ คัมภีร์พุทธวงศ์และจรียาปิฎก ว่าด้วยเรื่องพระโพธิสัตว์ มีข้อความที่กล่าวถึงความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระโคตมพุทธเจ้า ชาดกอธิบายให้เห็นการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ในหลายชาติ พระองค์ทรงเริ่มบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ในสมัยแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปังกร ในระยะที่เวียนว่ายตายเกิด พระองค์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจำนวน ๒๔ พระองค์ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์^{๑๒๘} คัมภีร์จรียาปิฎกมุ่งที่จะอธิบายบารมีทั้งหมดและมีชาดกที่สำคัญบางเรื่อง แต่ผู้ประพันธ์คัมภีร์จรียาปิฎก ได้เน้นเฉพาะจรียา ๖ ประการ^{๑๒๙} ส่วนจรียาที่เหลือ ๔ ประการถูกละไว้ พวกสรวาสติวาทินและมหาสังฆิกะ ได้พัฒนาอุดมการณ์แห่งโพธิสัตว์ต่อไปอีกในวรรณคดีอวตาร อย่างไรก็ตาม หายานนั้นเองที่สร้างหลักแห่งโพธิสัตว์ที่สมบูรณ์ขึ้น โดยมีพื้นฐานอยู่ปรัชญาของพวกเขาตามที่ปรากฏในวรรณคดีปรัชญาปารมิตา โพธิสัตว์ภูมิ ลังกาวดารสูตร และโพธิจรียาวดาระเป็นต้น

ชาดกกับพระพุทธศาสนาที่ได้รับความนิยม

มีเหตุผลที่ทำให้เชื่อได้ว่า ในยุคต้นแห่งพระพุทธศาสนานั้น ชาดกเป็นสื่อการสอนศาสนาที่ได้รับความนิยมมาก การแบ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทออกเป็นอังคะ ๙ เป็นการแบ่งในยุคต้นจริง ๆ

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ชาดกก็เป็น ๑ ในอังคะ ๙ นั้น เรื่องในอดีตบางเรื่องแห่งนิทานชาดก ที่ปรากฏพระสูตรเป็นจำนวนมาก ถือกันว่าเป็นของพระบรมศาสดา ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าเองได้ทรงหยิบยกเอานิทานเหล่านี้ มาใช้ประโยชน์ในการแสดงธรรมแก่ประชาชน ลัทธิธรรมปุณฑริกสูตร กล่าวถึงเรื่องเดียวกันว่า พระบรมศาสดาทรงใช้ชาดกในการสั่งสอนประชาชน^{๑๓๐} ดังนั้น จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่พระสาวกในยุคแรกจะใช้ชาดกในการอธิบายหลักศีลธรรมแก่ประชาชน มีลิลิตปัญหามีข้อความนี้เช่นเดียวกันว่า^{๑๓๑} มีพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาหลายรูปที่เชี่ยวชาญในการเล่าเรื่องที่เป็นคติธรรมเหล่านี้ นิทานชาดกได้รับความนิยมมากจนกระทั่งถึงช่วง ๓๐๐ ปีก่อน ค.ศ. นิทานชาดกเหล่านั้นจึงถูกนำมาแสดงไว้ในประติมากรรมและภาพเขียนต่าง ๆ ความจริง ความนิยมของนิทานชาดกได้ดำเนินเรื่อยมาถึงยุคปัจจุบัน แม้ทุกวันนี้ ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา ประชาชนต่างฟังนิทานชาดกเหล่านี้ด้วยความสนใจและเลื่อมใสอย่างยิ่ง

มีเหตุผลหลายประการที่ทำให้ความสนใจในนิทานชาดกดำเนินเรื่อยมา หลักศีลธรรมที่แสดงไว้ในเรื่องของพระโพธิสัตว์นั้น เป็นที่สนใจของมหาชนมาก บารมีธรรมที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญใส่ชาติต่าง ๆ ในอิริยาบถต่าง ๆ ให้บทเรียนที่น่าสนใจแก่พวกเขา นิทานชาดกเหล่านี้บอกว่า พระโพธิสัตว์นั้นเกิดมาอย่างไร คือเกิดเป็นจันทาล เป็นชวานา พอค้า คนชั้นสูง เป็นพระราช หรือเป็นบัณฑิตในโลกมนุษย์ หรือเกิดเป็นสัตว์อื่น ๆ ในภพที่ต่ำหรือสูงในขณะที่ท่านเวียนเกิดเวียนตาย ไม่ว่าพระโพธิสัตว์นั้นจะเกิดในสถานการณ์ใด ๆ ก็ตาม ท่านก็ยังบำเพ็ญบารมีหนึ่งข้อหรือธรรมอื่น ๆ เสมอ เป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่พระโพธิสัตว์นั้นจะบำเพ็ญบารมีในขณะที่ออกบวช ส่วนมากท่านจะบำเพ็ญบารมีธรรมในขณะที่ใช้ชีวิตอยู่ในโลกียวิสัย ความจริงพระโพธิสัตว์นั้น ได้บำเพ็ญคุณธรรมสำคัญที่จะนำไปสู่การบรรลุโพธิ์ในขณะที่เป็นคนธรรมดา บุคลิกลักษณะอันยอดเยี่ยมนี้ของพระโพธิสัตว์ในกำเนิดต่าง ๆ และในบทบาทต่าง ๆ เป็นตัวอย่างให้คนเหล่านี้ปฏิบัติตาม ตัวอย่างนั้นสอนคนทั้งหลายให้รู้วิธีเป็นคนซื่อสัตย์สุจริตจริงใจ อดทน มีเมตตากรุณา และเสียสละ เรื่องที่มีคติธรรมเหล่านี้เป็นการชี้ให้เห็นกฎแห่งกรรมที่เป็นพื้นฐานแห่งชีวิตที่ดีงาม บอกให้ทราบทั่ว สัตว์ทั้งหลายมีบทบาทดีงามอย่างไรในช่วงแห่งชีวิต ตามผลแห่งกรรมที่ดีและไม่ดีของพวกเขา มีเหตุผลบางอย่างที่อยู่เบื้องความนิยมของนิทานชาดกเหล่านั้น

ในอวทาน พวกสรวาสติวาทินและมหาสังฆิกะได้พัฒนานิทานชาดกเหล่านี้ต่อไปอีกและทำให้มีชีวิตชีวา น่าสนใจและมีเสน่ห์มากขึ้น ในยุคมหายาน ความสำคัญทั้งหมดได้มารวมศูนย์อยู่ที่อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ เพราะเหตุนี้ หลักแห่งโพธิสัตว์จึงกลายเป็นเรื่องน่าสนใจครอบคลุมทุกอย่าง

ชาดกที่ปรากฏออกมาทางงานศิลป์

ในประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนายุคดั้งเดิม ประติมากรรมและภาพเขียน ถูกนำมาใช้เพื่อแสดงให้เห็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตในปัจจุบันและเรื่องอดีตชาติหรือชาดกของพระพุทธเจ้า มีเหตุผลที่ทำให้เชื่อได้ว่า ประติมากรรมถูกนำมาใช้ในขั้นต้น และภาพเขียนถูกนำมาใช้ในขั้นต่อมา ในยุคต้นจริง ๆ นั้น การนำเสนอพระรูปของพระบรมศาสดาในรูปแบบต่าง ๆ ถือว่าเป็นการดูหมิ่นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับชีวประวัติของพระองค์ ได้รับการถ่ายทอดออกมาโดยใช้สิ่งเหล่านี้แทน คือ ต้นโพธิ์ ธรรมจักรพร้อมด้วยรูปกวาง รอยพระบาท อาสนะเปล้า เป็นต้น นักประวัติศาสตร์หลายท่านเห็นว่า ในช่วงยุคคันธาระนั้นเองที่พระพุทธรูปเกิดขึ้น พุทธลักษณะและเหตุการณ์เกี่ยวกับชีวิตในปัจจุบันของพระบรมศาสดาเท่านั้น ที่ได้รับความสนใจจากผู้

เลื่อมใสศรัทธาเป็นอันดับที่หนึ่ง ชาดกหรือเรื่องอดีตชาติ (ของพระบรมศาสดา) ได้รับความสนใจเป็นอันดับที่สอง

ได้กล่าวมาแล้วว่า ในสมัยพุทธกาลนั้น นิทานชาดกถูกนำมาใช้เพื่อประกาศธรรม นิทานชาดกเหล่านี้ประกอบด้วยใจความเชิงศีลธรรม เป็นที่น่าสยดสะพรึงกลัว มีเหตุผลที่ทำให้เชื่อได้ว่า เมื่อเวลาผ่านไป พระภิกษุสงฆ์เริ่มที่จะเชี่ยวชาญในการพรรณานิทานชาดกเหล่านี้ ท่านเหล่านั้นจึงได้รับการขนานนามว่า “ชาดกภาณกะ”^{๑๓๒} จำนวนของพระอรธกัจจายน์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาเฉพาะ อาจมีจำนวนจำกัด ศิลปะการแต่งหนังสือชาดกนั้น ยังไม่เป็นที่รู้จักเลย ภายใต้โอกาสต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น ประติมากรรมได้ถูกนำมาใช้เพื่อการเผยแพร่ชาดก ตามความเห็นของนักโบราณคดี การนำเสนอนิทานชาดกในประติมากรรม สามารถสืบค้นย้อนกลับไปถึงสมัยพระเจ้าอโศก

คัมภีร์มหาวงศ์^{๑๓๓} ซึ่งเป็นจดหมายเหตุสำคัญ(Great Chronicle)ของศรีลังกากล่าวว่า พระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้างเจดีย์จำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ เป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระธรรมวินัยจำนวน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ทั่วอาณาจักรของพระองค์ และทรงจัดเตรียมวิธีการทุกอย่างที่พอจะหาได้เพื่อการประกาศศาสนา ความเป็นจริงเกี่ยวกับจำนวนเจดีย์ที่ถือกันว่าเป็นของพระเจ้าอโศกนั้น อาจหมายถึงอะไรก็ตาม แต่มีหลักฐานเพียงพอที่แสดงว่า พระองค์ได้สร้างวิหารเป็นจำนวนมากไว้ ณ ศูนย์กลางสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา การขุดค้นของนักโบราณคดี ได้หลักฐานจำนวนมากเกี่ยวกับเรื่องนี้

เกี่ยวกับการนำเสนอนิทานชาดกไว้ในประติมากรรมตั้งแต่ถึงปัจจุบันนั้น ต้องกล่าวถึงประติมากรรมที่การุฬ, สาณจิ, โพธคยา, อมรวดี และคันธาระ

สถูปมีชื่อเสียงที่การุฬ มีอายุอยู่ในช่วง ๓๐๐ ปีก่อน ค.ศ. นิทานชาดกถูกแสดงไว้เป็นลวดลายวงกลมที่เสาและบริเวณสันขอบรั้ว

ส่วนที่สาณจินั้น มีประวัติความเป็นมาอยู่ในยุคของพระเจ้าอโศกด้วยเช่นกัน มีประตู ๔ ด้านรอบ ๆ สถูปที่ประดับประดาด้วยภาพแกะสลัก มีการแสดงภาพชาดกหลายเรื่องไว้ที่ประตูเหล่านั้น ส่วนมากจะอยู่ที่ส่วนล่างสุดของประตูที่มีเสาค้ำและที่เสา

ที่โพธคยา มีการแสดงภาพชาดกหลายเรื่องไว้ที่รั้วล้อมรอบพระเจดีย์มหาโพธิวิหาร (พระเจดีย์มหาโพธิ์) มีการบันทึกไว้ว่า พระเจ้าอโศกได้เสด็จจาริกแสวงบุญไปที่โพธคยา เพื่อนมัสการต้นโพธิ์อันศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธเจ้าประทับนั่งภายใต้ต้นโพธิ์นี้ ทรงบรรลุโพธิญาณ มีหลักฐานพอที่จะแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าอโศกทรงบริจาคทรัพย์เพื่ออารังรักษาส่วนที่ทรุดลงไปและซากปรักหักพังของรั้วกำแพง เป็นหลักฐานในเรื่องนี้

อมรวิทีเป็นศูนย์กลางสำคัญของการประกาศศาสนา โดยมีท่านมหาเทวเถระและเพื่อนสหธรรมิกของท่านเป็นผู้ดำเนินงาน มหาเจดีย์ที่ได้รับการพัฒนาให้ศูนย์กลางที่น่าสนใจที่อมรวิทีนั้น เดิมทีเดียว พระเจ้าอโศกเป็นผู้สร้างขึ้น มหาเจดีย์นั้นประดับประดาด้วยประติมากรรมสวยงาม บริเวณช่องต่าง ๆ นั้นมีภาพแกะสลักที่แสดงเรื่องชาดก

ประติมากรรมคันธาระ มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ธรรมเกี่ยวกับนิทานชาดก คันธาระเป็น ๑ ในจำนวนมหาชนบท ๑๖ แคว้น นับตั้งแต่ยุคก่อนพระพุทธศาสนา คันธาระมีความสำคัญในประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรมของประเทศ ความจริงแล้ว คันธาระนั้นเป็นศูนย์รวมแห่งวัฒนธรรมหลายอย่าง เช่น กรีก โรมัน เปอร์เซีย เป็นต้น การรวมเข้าด้วยกันแห่งวัฒนธรรมหลายแหล่ง ทำให้เกิดวัฒนธรรมแบบผสม นี่เป็นหลักความจริงเกี่ยวกับศิลปะและสถาปัตยกรรม

คันธาระเป็นส่วนหนึ่งแห่งอาณาจักรของพระเจ้าอโศก ฐานะของคันธาระที่อยู่ในระดับนานาชาติ อาจทำให้พระองค์หันมาสนใจ คันธาระจัดอยู่ในบรรดาสถานที่ที่ได้ต้อนรับคณะผู้ประกาศศาสนาที่พระเจ้าอโศกทรงส่งไป คันธาระนั้นได้พัฒนาเป็นหนึ่งในบรรดาที่มั่นแห่งพระพุทธศาสนา ในเวลาอันรวดเร็วชาวปาร์ทิกแห่งอนุสรณ์สถานทางพระพุทธศาสนาที่ดักกิลีลาอันเป็นเมืองหลวงของคันธาระ เป็นหลักฐานได้ดีในเรื่องนี้ ธรรมราชิกสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เป็นศูนย์กลางที่ได้รับความสนใจจากคณะผู้ศรัทธา ประติมากรรมรอบ ๆ สถูป แสดงให้เห็นเรื่องชาดกเป็นจำนวนมาก นอกจากเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับชีวิตในปัจจุบันของพระผู้มีพระภาคเจ้า

การนำเสนอชาดกไว้ในประติมากรรม ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะที่ประเทศอินเดีย ประเพณีนี้ได้ถูกนำไปสู่ประเทศอื่น ๆ พร้อมกับพระพุทธศาสนา ศิลปะและสถาปัตยกรรมที่น่าอัศจรรย์ชื่อ “บูโรบูโด” ณ ที่ชวา ถือเป็นตัวอย่างที่ดีเด่นที่สุด ส่วนมาก จะเป็นประติมากรรมที่แสดงเรื่องชาดก เป็นส่วนประกอบโดยรอบอนุสรณ์สถานทางพระพุทธศาสนาอันยิ่งใหญ่ นอกจากนั้นเรายังได้พบตัวอย่างแห่งประเพณีนิยมแบบนี้ที่อนุราธปุระในศรีลังกา, ปากันในพม่า, สุโขทัยในประเทศไทย เป็นต้น

ในขั้นต่อมา ภาพศิลป์ได้ถูกนำมาใช้เพื่อการพรรณนาเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตในปัจจุบันและอดีตชาติของพระตถาคตเจ้า ส่วนประเทศอินเดียนั้น ถ้าอชันดาเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด^{๓๔} ถ้าที่เป็นแนวยาวเป็นถ้ำที่มีการขุดเจาะในสมัยต่าง ๆ มีลักษณะเหมือนกับที่แสดงศิลปะ นับเป็นประติมากรรมที่น่าอัศจรรย์ในประวัติศาสตร์เชิงวัฒนธรรมของประเทศ และเป็นงานที่ยอด

เยี่ยมในโลกแห่งโบราณคดี ในบรรดาถ้ำเหล่านี้มีอยู่หลายถ้ำที่ประดับประดาด้วยภาพเขียนที่สวยงาม เป็นภาพที่พรรณานานาชาติ

ประเพณีการทำภาพเขียนพรรณนาชาดกนี้ แผล่อกไปนอกประเทศพร้อมกับพระสังฆธรรมเช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่อย่างเป็นทางการในศรีลังกา โดยอรหันต์มหินทะผู้เป็นพระราชโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าอโศก พระพุทธศาสนาประดิษฐานมั่นคงในศรีลังกา รวมตัวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นทุกอย่าง เมื่อท่านฟาเหียน^{๓๕} ได้เดินทางมาเยี่ยมศรีลังกาในคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ท่านได้เห็นชาดกเป็นจำนวน ๕๐๐ เรื่องปรากฏอยู่บนภาพสีน้ำบนผนังของอภัยคีรีวิหารที่อนูราธปุระ

ประเพณีการทำภาพเขียนพรรณนาชาดกนี้แหละ ไม่ได้จำอยู่เฉพาะศรีลังกาซึ่งเป็นเพื่อนบ้านของอินเดีย มันได้แพร่ขยายออกไปในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาในทิศใต้ ตะวันออกเฉียงใต้ และทิศเหนือถ้าดูในหอสมุดของจีน เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเกี่ยวกับศิลปะนี้ ภาพเขียนศิลปะกลายเป็นที่นิยมมากกว่าประติมากรรม พร้อมกับการพัฒนาวิธีการเมื่อเวลาผ่านไป ภาพเขียนศิลปะมีความสำคัญเข้ามาแทนที่ประติมากรรมเกือบจะทั้งหมด อาจเป็นเพราะข้อดีหลายอย่างที่ภาพเขียนศิลปะมีมากกว่าประติมากรรม ประติมากรรมเป็นงานที่แพงกว่า ใช้แรงงานมากกว่า ใช้ความอดทนและความพิถีพิถันมากกว่าเมื่อแกะสลักลายเส้นลงบนหินแล้ว ก็เป็นการยากที่จะเปลี่ยนแปลงมันอีก ข้อดีเพียงอย่างเดียวที่ประติมากรรมมีมากกว่าภาพเขียนก็คือ ความคงทน ในทางตรงกันข้าม ภาพเขียนแพงน้อยกว่า ทำได้ง่ายกว่า และไม่ละเอียดมากนัก ภาพที่วาดลงไปแล้ว สามารถเปลี่ยนรูปแบบใหม่ได้ และแม้กระทั่งจะลบเสียก็ได้ เหนืออื่นใดคือ ความมีสีสันของภาพเขียน ทำให้มันได้รับความนิยมมากกว่าประติมากรรม ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา การนำเสนอชีวประวัติในปัจจุบันและอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเชิงศิลปะ ได้ดำเนินต่อมาถึงปัจจุบัน

นักปราชญ์หลายท่านได้ศึกษาการนำเสนอชาดกเชิงศิลปะที่ปรากฏตามสถูป ถ้ำ และวิหาร และในบรรดางานศิลปะ(ในที่ต่างกัน)เหล่านั้น หลายชิ้นได้รับการพิสูจน์แล้วเป็นอันเดียวกัน ชาดกที่ถูกคัดเลือกมาเพื่อนำเสนอ ไม่ได้เป็นเรื่องเดียวกันในถ้ำทั้งหมด ในขณะที่มีความสอดคล้องกันในบางกรณีนั้นก็มีความแตกต่างกันในกรณีอื่น ๆ หลายกรณีอยู่ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ในที่นี้ว่า ชาดกที่คัดเลือกมาเพื่อนำเสนอ จัดอยู่ในกลุ่มชาดกที่ได้รับความนิยม ส่วนความแตกต่างกันในการคัดเลือกเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น อาจขึ้นอยู่กับความที่ชาดกเหล่านั้นเป็นที่น่าสนใจของประชาชนในแต่ละถิ่นที่ หรือขึ้นอยู่กับทางเลือกสรรของผู้บริจาค(ทรัพย์ในการจัดทำ) หรือขึ้นอยู่กับทางเลือกของผู้ให้คำปรึกษาในเรื่องการจัดสร้าง

ความสำคัญแห่งเวสสันดรชาดก

ตามที่เชื่อถือกันมา พระโคตมโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการเป็นเวลา ๔ อสงไขย และ ๘๔,๐๐๐ ปี ในขณะที่พระองค์เวียนว่ายตายเกิด เวสสันดรชาดกแสดงให้เห็นความสมบูรณ์แห่งการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ นับเป็นชาติสุดท้ายและมีความสำคัญยิ่งในการเกิดในโลกนี้ เจ้าชายเวสสันดรได้ละทุกสิ่งอันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์ เพราะเหตุนั้น ชาดกนี้จึงแสดงให้เห็นจุดสุดท้ายแห่งทานบารมีตาของพระองค์ แม้ทานบารมีตาจะมีสาระที่สำคัญที่สุด แต่บารมีอื่นก็มีความสำคัญอยู่เช่นเดียวกัน และร้อยรวมเข้าด้วยกันเป็นใจความสำคัญในรูปแบบแห่งฉากหลายตอนเมื่อพิจารณาเรื่องดังกล่าวมา ความสำคัญอย่างยิ่งจะรวมอยู่ที่เวสสันดรชาดกนี้ เพราะเหตุนี้ ชาดกนี้จึงได้รับการบันทึกไว้ในทุกภาษาภาษาคือ ในอรรถกถาชาดกบาลี ชาดกมาลาสักกถุ และอวทานกัลปลดา

ความโดยสรุปแห่งเวสสันดรชาดกตามที่ปรากฏในอรรถกถาชาดก(บาลี) มีดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระเจ้าสญชัยครองราชย์อยู่พระนครสิริ(สีพี) พระโพธิสัตว์เป็นพระราชโอรสของพระองค์ ทรงพระนามว่า เวสสันดร พระโพธิสัตว์นั้นเป็นตัวอย่างยอดเยี่ยมด้านคุณธรรม และทรงมีน้ำใจเอื้อเฟื้อ เมื่อถึงกาลอันสมควร พระองค์อภิเษกสมรสกับพระนางมัทรีแห่งมัททราช มีโอรสและธิดารวม ๒ พระองค์ พระโอรสนามว่าชาลี พระธิดานามว่ากัณหาชันทา พระเจ้าสญชัยทรงมีช้างเผือกที่ถือกันว่าเป็นเหตุให้ราชอาณาจักรประสบโชคดี(เป็นช้างมงคล)

สมัยหนึ่ง เกิดสภาวะฝนแล้งอย่างหนักขึ้นในอาณาจักรเพื่อนบ้าน คือเมืองกาฬิงคะ ดังนั้น พระราชาแห่งกาฬิงคะซึ่งได้สดับข่าวเกี่ยวกับความมีใจเอื้อเฟื้อของเจ้าชายเวสสันดร จึงส่งคณะผู้แทนคือพราหมณ์ ๘ คนมาถือทูลขอช้างมงคล เจ้าชายเวสสันดรได้พระราชทานช้างนั้น ประชาชนแห่งกรุงสิริ มีความโกรธเจ้าชายในการที่พระองค์มีความเอื้อเฟื้อต่อบุคคลภายนอกและเห็นแก่สวัสดิภาพของพวกเขามากเกินไป พวกเขาร้องว่า เจ้าชายเวสสันดรต้องถูกลงโทษเพื่อชดใช้การกระทำที่ปราศจากการใคร่ครวญของพระองค์ พระเจ้าสญชัยจึงนรเทศเจ้าชายออกจากแคว้นแคว้น ตามคำร้องเรียนของประชาชน

ก่อนที่จะถูกขับไล่ เจ้าชายทรงบริจาคสิ่งที่เรียกว่า"สัตตสตกมมหาทาน"แก่ประชาชน พระองค์เสด็จออกจากเขตดุรโดยรถม้า พร้อมกับพระนางมัทรีผู้เป็นชายา และพระโอรสธิดาทั้ง ๒ ในระหว่างทางพราหมณ์คนหนึ่งทูลขอม้า พระโพธิสัตว์พระราชทานให้ด้วยความเต็มใจ ทราบมาว่า ต่อจากนั้น พวกเทวดาได้แปลงร่างเป็นกวาง ลากรถม้าไป หลังจากที่เดินทางไปได้ระยะหนึ่ง มีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถม้า พระเวสสันดรได้พระราชทานรถม้านั้นเช่นกัน และเสด็จดำเนินไปเรื่อย ได้บรรลุมฤเขาวังกะ(เขาวงกต) ประทับอยู่ในกระท่อม ณ ที่เขาวังกะนั้น

ณ ที่นั้น พระเวสสันดรพร้อมพระมเหสี ไอรสธิดาดำเนินชีวิตเป็นฤาษี อาศัยผลไม้และรากไม้ เป็นเครื่องยังชีพ

วันหนึ่ง ในขณะที่พระนางมัทรีเสด็จออกไปหาผลไม้ พราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า “ชูชก” เข้าไปหาพระเวสสันดร ทูลขอพระไอรสธิดาทั้ง ๒ เจ้าชายบอกให้ชูชกรออยู่ก่อนจนกว่าพระนางมัทรีจะกลับมา พราหมณ์ชูชกก็อดทนรอ และพระเวสสันดรได้พระราชทานพระไอรสธิดาทั้ง ๒ ชูชกพาเอาไอรสธิดาทั้ง ๒ ผู้ไม่เต็มใจจะไปด้วย หลีกไป เหยียนตีทั้ง ๒ อย่างไม่ปราณี แม้จะทอดพระเนตรการปฏิบัติอย่างทารุณนี้ พระเวสสันดรก็ยังคงไม่หวั่นไหว และทรงสงบนิ่งอยู่ เมื่อพระนางมัทรีกลับมา ไม่เห็นพระไอรสธิดาทั้ง ๒ จึงเกิดความสงสัย ความสงบนิ่งของพระราชา ทำให้พระนางเกิดความหวาดกลัว พระนางเศร้าโศกสิ้นสติไป เมื่อฟื้นคืนสติ พระเวสสันดรได้พรรณนาเหตุการณ์ทั้งหมดให้ฟัง พระนางแสดงความเห็นดีด้วย

ในตอนี้ เพื่อทดสอบพระเวสสันดรเป็นครั้งสุดท้าย พระอินทร์ได้ปรากฏต่อพระพักตร์ของพระองค์และทูลขอพระนางมัทรี พระโพธิสัตว์เวสสันดรได้พระราชทานพระนางมัทรีเช่นเดียวกัน พระอินทร์ยินดีกับพระเวสสันดร กลายกลับเป็นร่างเดิมของตน ถวายพระนางมัทรีคืน ถวายพระพรหลายอย่างแก่พระเวสสันดร และทูลว่า ไอรสธิดาทั้ง ๒ ของพระเวสสันดร และอาณาจักรจะกลับคืนมาสู่พระองค์ในเวลาไม่นาน ในลำดับต่อมา พระไอรสธิดาทั้ง ๒ พ้นจากมือของพราหมณ์ชูชก ในขณะเดียวกัน ประชาชนแห่งกรุงสิริ ต่างระลึกถึงคุณความดีของพระเวสสันดร ดังนั้น จึงกราบทูลเชิญพระองค์ให้กลับสู่กรุงและสถาปนาให้เป็นกษัตริย์ของตน พระราชาเวสสันดรทรงปกครองประชาชนด้วยความยุติธรรมและด้วยความรัก

ต่อไปนี้เป็นจุดที่แตกต่างกันซึ่งอาจสังเกตได้ระหว่างอรรถกถาชาดก(ชาตกัฎฐกถา) กับชาดกมาลาที่ว่าด้วยเวสสันดรชาดก

(๑) ตามข้อความในอรรถกถาภาคภาษาบาลี พระเจ้าสุทนต์ทรงเป็นกษัตริย์แห่งกรุงสิริวิภาคสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงพระนามของพระราชา

(๒) ตามข้อความในภาคภาษาบาลี พระเวสสันดรทรงได้รับการขนานพระนามตามถนนที่เป็นตรอกซึ่งเป็นสถานที่ที่พระองค์ประสูติ แต่ภาคสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้

(๓) ภาคภาษาบาลีกล่าวว่า พระเจ้ากรุงกาลิงคะเป็นผู้ส่งพราหมณ์ ๘ คนมาทูลขอช้างมงคลแห่งกรุงสิริ ส่วนภาคสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงชื่อของอาณาจักร และไม่ได้กล่าวถึงจำนวนของพราหมณ์

(๔) ตามข้อความในภาคภาษาบาลี พระเวสสันดรหยุดพักที่อาณาเขตของพราหมณ์เจตะ ในระหว่างไปสู่ภูเขาวังกะ แต่ภาคสันสกฤตไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้

(๕) อรรถกถาชาดกบาลี กล่าวถึงพราหมณ์ผู้มาขอพระโอรสธิดาทั้ง ๒ ไป โดยระบุชื่อว่าชุก แต่ชาดกมาลาไม่ได้กล่าวถึงชื่อนี้

นอกจากความแตกต่างกันเหล่านี้แล้ว คัมภีร์ทั้ง ๒ ทั้งภาคบาลีและสันสกฤต ต่างสอดคล้องกันในเรื่องสำคัญ และรายละเอียดอื่น ๆ ของเรื่อง

วิสวันตราวทาน เป็นงานที่ประพันธ์โดยกวีเกษมเมเนทระแห่งแคชเมียร์ ในช่วงต้นแห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๑ มีชาดกภาคภาษาสันสกฤตเป็นพื้นฐาน เพราะเหตุนี้ นอกจากคำพรรณนาเชิงกวีนิพนธ์ที่ปรากฏอยู่ในที่นี้บ้างที่นั่นบ้าง วรรณกรรมเชิงร้อยแก้วและร้อยกรองภาคสันสกฤตทั้ง ๒ ต่างมีรายละเอียดที่สอดคล้องกัน

การนำเสนอเวสสันดรชาดกเชิงศิลป์

ตามหลักฐานทางโบราณคดีที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน การนำเสนอชาดกเชิงศิลปะสามารถสืบย้อนยุคไปถึง ๓๐๐ ปีก่อน ค.ศ. ในยุคต้น ๆ วัตถุศิลปะที่พวกเขาสร้างได้ ไม่ได้สะดวกสบายเหมาะการใช้งาน ดังนั้น เฉพาะชาดกที่ได้รับความนิยมมากที่สุดเท่านั้น จึงจะได้รับการคัดเลือกมาใช้นำเสนอและเวสสันดรชาดกก็อยู่ในบรรดาชาดกเหล่านั้น มีการนำเสนอเวสสันดรชาดกนี้ไว้ในที่ต่าง ๆ พวกเขาจะกล่าวถึงคำบรรยายที่นักปราชญ์ทั้งหลายให้ไว้ ดังต่อไปนี้

การหลุด

เรื่องที่ถูกลำเสนอ ปรากฏเด่นชัดที่สุด มีดังต่อไปนี้

มีภาพที่เป็นฉากเกี่ยวกับพระราชอุทยาน โดยมีต้นไม้เป็นเครื่องบังชี มีช้างยืนอยู่ใต้ต้นไม้บุคคลสำคัญ บางทีอาจเป็นเจ้าชาย กำลังมอบช้างให้แก่ฤาษีคนหนึ่งผู้ยืนอยู่ โดยมีบริวารยืนอยู่ด้านหลังของฤาษีนั้น เจ้าชายกำลังรินน้ำจากภาชนะลงบนฝ่ามือของบุคคลที่มีลักษณะเหมือนฤาษี ข้อนี้บ่งถึงประเพณีนิยมที่ถือปฏิบัติกันในอินเดียโบราณ ในขณะที่มีการมอบสิ่งของให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง

สาธูจิ

ณ ที่สาธูจินี้ มีการนำเสนอชาดกไว้ในตอนกลางของชั้นต่ำสุดนับจากชั้นประตูระดับที่ ๓ ของประตูด้านทิศเหนือของสถูป เรื่องได้รับการพรรณนาไว้โดยละเอียด และมีลักษณะยอดเยี่ยมเด่นชัดครอบคลุมชั้นประตูเกือบจะทั้งหมดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ศาสตราจารย์จอห์น มาร์แชล^(๓๖) ให้ข้อสังเกตว่า “ณ ที่สาธูจินี้ เราเห็นเจ้าชายกำลังประทานช้าง หลังจากนั้นก็ถูกเนรเทศจากออกจากแวนแคว้น ด้านนอกประตูเมือง พระองค์กำลังกราบทูลอามลา

พระราชมารดาและพระราชบิดา ต่อจากนั้น เราเห็นพระองค์กำลังขับรถม้าออกไปพร้อมครอบครัว ต่อจากนั้นก็พระราชทานม้าและรถแก่พราหมณ์ ณ ด้านซ้ายสุดของซุ้มประตู มีภาพเจ้าชายกำลังเสด็จดำเนินไปพร้อมกับชายาและพระโอรสธิดาทั้ง ๒ พระองค์ มีบุรุษและสตรียืนเรียงรายรอบ ๆ ส่วนด้านบน(ซุ้มประตู) มีภาพเจ้าชายพร้อมด้วยครอบครัวกำลังประทับอยู่ที่อาศรมภายนอกเมือง(มีซุ้มสองภาพ)ที่เจ้าชายเจตจะจัดเตรียมไว้ให้ เนื้อเรื่องได้มีการพรรณนาไว้ที่ด้านหลัง(ซุ้มประตู) ณ ที่นี้ ด้านซ้าย มีภาพเจ้าชายพร้อมกับชายาและพระโอรสธิดาอาศัยอยู่ในป่าเปลี่ยวบางที่ อาจเป็นช่วงที่ทั้งหมดกำลังเดินทางไปภูเขาวังกะ ตรงกลางของช่องที่แกะสลัก มีภาพเจ้าชายกำลังพระราชทานพระโอรสธิดา โดยผืนพระพักตร์เข้าหาต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่คู่กันในป่า ณ ที่ตรงนี้มีภาพฤาษีกำลังโน้มตัวลงเพื่อรับการคำนับจากมือของคน ๒ คน ที่ยื่นออกมาจากต้นไม้ฝาแฝด ๒ ต้น ด้านขวามือ มีภาพเหยือกน้ำกำลังถูกใช้ตักน้ำล้างมือของฤาษี ณ ที่ด้านซ้ายมือ มีงานที่บรรจุของกินบางอย่างวางอยู่ ไม่มีการให้รายละเอียดอื่น ๆ

อชันดา

ที่ถ้ำอชันดา เวสสันดรชาดกได้รับการพรรณนาไว้ที่ด้านซ้าย บริเวณด้านหลังกำแพงเฉลี่ยของถ้ำอันดับที่ ๑๗ ในด้านซ้าย มีภาพเจ้าชายเวสสันดรกำลังถวายทานพราหมณ์หมู่ใหญ่ที่มาประชุมกัน บริเวณใกล้ ๆ มีนักดนตรีอยู่จำนวนหนึ่ง ในภาพถัดไป เจ้าชายเวสสันดรกำลังอยู่ในอารมณ์เสนาหา พระองค์กำลังพระราชทานเครื่องดื่มแก่พระนางมัทรีผู้เป็นชายาซึ่งประทับอยู่บนพระเพลา(ตก) พระนางมัทรีกำลังจ้องดูเจ้าชายด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรัก ภาพต่อไปเป็นภาพวาดท้าวสักกะกำลังเหาะลงมายังพื้นดินเพื่อทดสอบพระเวสสันดร ติดตามด้วยนางอัปสร(นางฟ้า)ซึ่งเป็นนางรำแห่งสวรรค์

อิทธิพลของเวสสันดรชาดกที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

เวสสันดรชาดกยังคงความน่าสนใจมาได้เรื่อยมาถึงปัจจุบัน ข้อนี้นับว่าเป็นความจริงที่เดียวโดยเฉพาะในกลุ่มประเทศเอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พระพุทธศาสนาเถรวาทแพร่หลายอยู่มีกวีและบทละครหลายเรื่องที่ประพันธ์โดยมีใจความสำคัญว่าด้วยเรื่องชาดกนี้ได้รับการสืบทอดกันเรื่อยมา

ในศรีลังกา เมื่อประชาชนมาประชุมกันที่วัดในหมู่บ้าน ในวันแรมและขึ้น ๑๕ ค่ำ เพื่อรักษาศิลจนกระทั่งพระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา หรือเมื่อพระสงฆ์นั้นลงจากธรรมาสน์หลังจากที่แสดงธรรมจบแล้ว ชาดกที่ได้รับความนิยมบางเรื่องจะถูกคนเหล่านั้นหยิบยกขึ้นมาอ่าน และเวสสันดรชาดกที่ได้รับความนิยมมากกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ มักจะถูกหยิบยกขึ้นมาอ่านอยู่

เป็นประจำ นอกจากนั้น ในโอกาสที่มีคนตายหลังจากที่ประกอบพิธีกรรมครั้งสุดท้ายและถวายความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์แล้ว เวสสันดรชาดกก็จะถูกหยิบยกขึ้นมาอ่านที่บ้านของผู้วายชนม์เป็นเวลาหลายวัน เพื่อเป็นคติสอนใจบุคคลผู้เป็นที่รัก การปฏิบัติดังกล่าวนี้ แพร่หลายอยู่ไม่มากนักในหมู่ประเทศอื่น ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกัน

ส่วนประเทศซึ่งเป็นที่ประพันธ์เวสสันดรที่ปณี เวสสันดรชาดกนี้มีความสำคัญเป็นพิเศษในหมู่ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ในหนึ่งปี จะมีพิธีการเทศนาที่เรียกว่า “มหาชาติเทศนา” เป็นงานบุญประเพณีที่มีการจัดกันทั่วประเทศ เพื่อเฉลิมฉลองเหตุการณ์อันยิ่งใหญ่ที่พรรณนาไว้ในชาดก ในขณะที่ประชาชนประกอบพิธีกรรมนี้เพียงหนึ่งในวัดราษฎร์ทั่วไป ในวัดหลวงคือวัดพระแก้ว(วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) มีการเฉลิมฉลองพิธีกรรมนี้ติดต่อกัน ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ฯ รัชสมัยแห่งประเทศไทย เสด็จมาร่วมพิธีเฉลิมฉลองนี้ด้วย ถือเป็นส่วนหนึ่งแห่งประเพณีนิยมเช่นกันสำหรับพระราชโอรสของรัชสมัยต้องอุปสมบทเป็นสามเณรในบางโอกาส เพื่อว่า พระองค์จะสามารถเทศนาเวสสันดรชาดกถวายพระราชบิดาด้วยสำนวนโวหารพิเศษ ความสำคัญอย่างยิ่งของเวสสันดรชาดก อาจเป็นหนึ่งในบรรดาเหตุผลหลายข้อที่ดลใจท่านผู้ประพันธ์เวสสันดรที่ปณีประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นมา

ผู้ประพันธ์เวสสันดรที่ปณี

พระสิริมงคลอาจารย์แห่งประเทศไทย เป็นผู้ประพันธ์เวสสันดรที่ปณี มีชีวิตอยู่ในช่วงต้นศตวรรษที่ ๑๕ พื้นเพเป็นคนเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรไทยล้านนาในยุคนั้น ปัจจุบันคือจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือของประเทศไทย

พระสิริมงคลอาจารย์เป็นชื่อหรือน่าจะเป็นชื่อตำแหน่งที่พระเจ้าเมืองแก้วพระราชทานแก่ท่านชื่อเดิมของท่านคือ “ศรีปิงเมือง” ชื่อนี้มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนที่ท่านเกิด ทราบมาว่าในวันที่ท่านเกิด มีพายุพัดกระหน่ำรุนแรง ทำให้ต้นไม้ล้มเป็นจำนวนมาก และพัดพาบ้านเรือนไปหลายหลังมารดาของท่านต้องหนีออกจากบ้านไปหลบอยู่ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ ณ ที่ภายใต้ต้นโพธิ์นี้ นางได้ให้กำเนิดบุตรชายผู้ซึ่งบุญกรรมกำหนดว่าจะต้องเป็นผู้มีชื่อเสียงนี้คือความเป็นมาของชื่อเดิม

พระสิริมงคลอาจารย์บวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ช่วงปฐมวัย มีเหตุผลทำให้เชื่อได้ว่าแม้ในช่วงปฐมวัย ประชาชนต่างก็ยอมรับคุณลักษณะพิเศษของท่าน และได้สร้างวัดชื่อว่า “เวฬุวนาราม” ไว้สำหรับท่านวัดนี้ได้กลายเป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงเพราะมีความเกี่ยวข้องกับท่าน ประชาชนในท้องถิ่นเรียกวัดนี้ว่า “วัดดำนก” เพราะวัดนี้ตั้งอยู่ในหมู่บ้านดำนก พระสิริม-

และแนวคิดนี้ได้ติดอยู่กับประเพณีนิยมที่ ปรากฏอยู่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท

เวสสันดรที่ปณี มีจำนวน ๑๓ บท(กัณฑ์) จัดลำดับตามหัวข้อแห่งเวสสันดรชาดก เป็นงานใหญ่มีเนื้อหาพิมพ์เป็นอักษรโรมัน จำนวน ๗๐๐ หน้ากระดาษฟูลสแก๊ป ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระสิริมั่งคณาจารย์ มั่นใจในความสมบูรณ์ของงานทั้งหมด ไม่ใช่งานที่ใช้วิธีการตัดตอน

สำนวนโวหารและวิธีการอธิบายความ

พระสิริมั่งคณาจารย์ไม่ได้เป็นเพียงนักปราชญ์ผู้ยอดเยี่ยมในด้านพระธรรมวินัยเท่านั้น แต่ท่านเชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีอีกด้วย ท่านมีความเก่งกาจในด้านภาษาบาลีจนกระทั่งสามารถที่จะแต่งภาษานั้นขึ้นมาในรูปแบบที่ดีที่สุด สำนวนโวหารเชิงวรรณกรรมของท่าน สละสลวย การดำเนินเรื่องเรียบง่ายเป็นธรรมชาติ และมีความหนักแน่น ความจริง พระสิริมั่งคณาจารย์นั้นเป็นนักวรรณศิลป์ ข้อนี้เห็นได้จากงานประพันธ์ของท่านทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง

ในวิธีการอธิบายความนั้น ท่านพระสิริมั่งคณาจารย์อ้างข้อความจากคัมภีร์บาลีอรรถกถาแห่งคัมภีร์บาลีเหล่านั้น และฎีกา ที่ครอบคลุมเนื้อหาแห่งวรรณคดีชั้นบาลีและอรรถกถา ที่ใดก็ตามที่มีคำอธิบายจุดใดจุดหนึ่ง ปรากฏอยู่ในอรรถกถาชาดกหรือในฎีกาแห่งอรรถกถานั้น ท่านก็จะกล่าวถึงข้อความเหล่านั้นก่อน ต่อจากนั้น จึงกล่าวถึงคำอธิบายส่วนอื่น ๆ พระสิริมั่งคณาจารย์กล่าวถึงอรรถกถาชาดกโดยใช้คำว่า “ตัทฐกถา” และกล่าวถึงฎีกาโดยใช้คำว่า “ตัญญูฎีกา” ท่านกล่าวถึงไวยากรณ์บาลีเกือบจะทั้งหมด และงานว่าด้วยฉันทลักษณ์เช่นเดียวกัน รายชื่อผลงานประพันธ์เหล่านี้ทั้งหมด จะมีรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในการอธิบายความ พระสิริมั่งคณาจารย์ดำเนินตามวิธีการดั้งเดิมแห่งอรรถกถาและฎีกา เพราะเหตุนั้น ท่านจะอ้างข้อความทั้งหมดที่ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแหล่งข้อมูลอื่น ๆ และชี้ให้เห็นว่า ข้อมูลไหนเหมาะสมในเนื้อหาวิชาที่กำลังอธิบายอยู่ เช่น ในขณะที่อธิบายความในเรื่อง “ผนโปกขรพรรช(โปกขรวรสฺส)”^{๑๓๙} ท่านก็อ้างข้อความที่แพร่หลายอยู่แล้วตามที่ปรากฏอยู่ในฉกัชัตติยปัปพวณณนา จริยาปิฎกัฏฐกถา อปฺปนณกชาดกฎีกา นิทานวณณนา สารัตถทีปนี มหาชนธกะ วิมตฺติวินทนี สุมังคลควิลาสินี สุตตนิปาตัฏฐกถาเป็นต้น และกล่าวถึงเนื้อหาส่วนที่เหมาะสมที่สุดในงานที่ท่านนำเสนอ

พระสิริมั่งคณาจารย์เชื่อมั่นในความสมบูรณ์และความเที่ยงตรงในเนื้อหาที่ท่านอธิบาย ข้อความที่ท่านอธิบายเรื่อง “กัมมชวาท”(ลมอันเกิดแต่กรรม)^{๑๔๐} อาจหยิบยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ได้ ในขณะที่อธิบายความเรื่องนี้ ท่านก็กล่าวถึงข้อความที่ท่านอนิมทัสสีเถระ

อธิบายไว้ ท่านอโนมทสสีเถระกล่าวว่า ข้อความกล่าวถึงกรรมของทั้งของเด็กและมารดา แล้วก็ละข้อความไว้ พระสิริมังคลาจารย์ไม่พอใจกับข้อความที่อธิบายเพียงเท่านี้ ในนัยนี้ ท่านชี้ให้เห็นว่า กรรมของเด็กหลักสำคัญ ส่วนกรรมของมารดาเป็นกรรมรอง ท่านอธิบายเรื่องนี้พร้อมด้วยการกล่าวถึงเตโชธาตุ(ธาตุไฟ)ทั้งภายในและภายนอก นอกจากนั้น ท่านสนับสนุนคำอธิบายความของตนด้วยข้อความที่สอดคล้องกันและข้อความที่นักประพันธ์ชอบใช้กัน ในตอนจบ ท่านจะให้ข้อสังเกตว่า ท่านอโนมทสสีเถระไม่ได้ให้คำอธิบายเชิงวิเคราะห์ เนื่องจากว่าตัวท่านเองนั้นไม่ชอบการโต้แย้ง

พระสิริมังคลาจารย์เป็นผู้ที่เชื่อมั่นต่อประเพณีที่ถือปฏิบัติกันมา เพราะเหตุนี้ ส่วนมากไม่ว่าเมื่อใดก็ตาม ท่านก็จะอธิบายตามรูปแบบดั้งเดิม ส่วนที่ท่านเสริมเข้าไปก็คือ การให้คำอธิบายเชิงวิเคราะห์ทั้งด้านภาษาและไวยากรณ์ในที่ที่จำเป็น และทำแนวคิดให้ชัดเจนขึ้น เพราะเหตุนี้ ที่ใดก็ตามที่ท่านเห็นว่าข้อความไม่ได้สอดคล้องกับรูปแบบดั้งเดิม ท่านก็จะกล่าวถึงข้อความนั้นว่า เป็นความเห็นส่วนตัว ดังนั้น ในขณะที่อธิบายความเรื่อง “เรื่องทั้ง ๒ (เทว ถา)”^{๑๔๑} ท่านก็จะอ้างข้อความที่ให้ไว้ในสัมโมหวิโนทนีและมีฉิมมิกายอรรถกถา และชี้ให้เห็นความสอดคล้องกันแห่งคัมภีร์เหล่านั้น ในงานที่ท่านนำเสนออยู่เช่นเดียวกัน เมื่อท่านอ้างข้อความที่รัตนบัณฑิตให้ไว้ซึ่งไม่สอดคล้องกับรูปแบบดั้งเดิมท่านก็จะกล่าวถึงข้อความนั้นว่าเป็นความเห็นส่วนตัว(ตนุเตส มติมตฺต)”^{๑๔๒} ซึ่งหมายถึงว่า ข้อความนั้นไม่จำเป็นต้องถือเป็นจริงนัก

ในหลายครั้งที่พระเถระกล่าวถึงความเห็นของท่านเองที่แตกต่างจากข้อความดั้งเดิมเช่น คัมภีร์ฎีกาอธิบายความของ “ปัญจมาลินิกาตัง”^{๑๔๓} ว่า “เมื่อกวางผู้เป็นหัวหน้าของกลุ่มกวาง ๕ กลุ่มมาถึง” ในข้อความตอนนี้ พระเถระนำเสนอข้อความอีกอย่างหนึ่ง พระเถระเห็นว่าคำว่า “ปัญจมาลินิกา” เป็นชื่อของแม่น้ำด้วยเหมือนกัน ดังนั้น ความหมายอาจเป็นได้ว่า “เมื่อกวางมาถึงริมฝั่งแม่น้ำปัญจมาลินิกาเพื่อจะดื่มดื่มน้ำ” หลังจากที่ได้ให้คำอธิบายดังนี้แทนคำอธิบายข้างต้นนั้นแล้ว ท่านก็กล่าวถึงข้อความใหม่นี้ว่าเป็นความเห็นส่วนตัวของท่านเอง(สกาภิเมเต)

บางครั้ง เมื่อมีข้อความ ๒ ตอนที่แตกต่างกัน แต่ว่าด้วยเรื่องเดียวกัน ซึ่งอาจไม่มีความสัมพันธ์กับข้อความดั้งเดิม แต่มีความใกล้ชิดกับจุดที่น่าสงสัย พระสิริมังคลาจารย์ก็จะนำเสนอข้อความทั้ง ๒ และปล่อยให้ผู้อ่านตัดสินใจเอง โดยไม่มีการให้ความเห็นส่วนตัวของท่าน เช่น อาจารย์ ๒ ท่าน อธิบายความเลือนลางแห่งประสบการณ์ในความฝัน ในวิธีการ ๒ อย่างแตกต่างกัน อาจารย์ท่านหนึ่งเห็นว่าความฝันนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากลักษณะแห่งกระบวนการทางจิตที่อ่อนซึ่งเกิดขึ้นในตอนนั้น โดยนัยนี้ ต้องสังเกตด้วยว่า เมื่อกระบวนการแห่งการรับรู้ ดำเนิน

ไปอย่างสมบูรณ์ การรับรู้ทางจิตย่อมชัดเจน ในกรณีแห่งความฝัน มีเพียงสิ่งที่เรียกว่า “มโนทวาราวาสนะ” หรือการหันหาอารมณ์ที่มโนทวาร ต่อจากนั้น จิตก็ตกง่วงค์ โดยไม่ถึงขั้นแห่งชวันะ เพราะเหตุนี้ ประสบการณ์ในความฝันจึงเลื่อนกลาง อาจารย์อีกท่านหนึ่งกลับเห็นว่า ความเลื่อนกลาง(แห่งประสบการณ์ในความฝัน)นี้ เป็นเพราะธรรมชาติแห่งทวารัตถุหรือพื้นฐานแห่งดวงฤทัยอยู่ในภาวะหลับ อนึ่ง ในข้อนี้ ต้องสังเกตไว้ด้วยว่า ตามหลักอภิธรรมแห่งเถรวาท หัวใจเป็นพื้นฐานแห่งจิต ฉะนั้น ในสภาวะแห่งความหลับ ร่างกายรวมทั้งหัวใจด้วย อยู่ในภาวะถูกกระทำ(Passive=ไม่แสดงกิริยาอะไร) เพราะเหตุนี้ จิตจึงไม่ได้แสดงกิริยาอะไรด้วย เพราะเหตุนี้ ประสบการณ์ในความฝันจึงเลื่อนกลาง ข้อนี้อธิบายให้เห็นภาพชัดเจนได้โดยอาศัยตัวอย่าง เช่น เมื่อน้ำมันและไส้ตะเกียงไม่สะอาด เปลวตะเกียง(หรือประทีปอย่างอื่น)ก็มัวตามไปด้วย กรณีของจิตที่อยู่ในสภาวะแห่งความหลับ หรือค่อนข้างจะหุดหู่เชื่อมซึมในเวลาที่ยปรากฏการณ์ในความฝันเกิดขึ้นก็เช่นเดียวกัน

ข้อความทั้ง ๒ ต่างมีเหตุผลน่าเชื่อถือ ในจุดนี้ พระสิริมังคลาจารย์เพียงแต่นำเสนอ ทรรศนะและปล่อยให้ผู้อ่านตัดสินใจเอง พร้อมกับให้ข้อสังเกตว่า ข้อความไหนมีเหตุผลมากกว่า ก็ควรจะได้รับการยอมรับ(วิมลิตวา ยุตตตฺร คเหตุพฺพ)^{๑๔๔}

พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้เชี่ยวชาญหลักไวยากรณ์เช่นเดียวกัน ท่านเชี่ยวชาญในหลักไวยากรณ์ทุกสำนัก เมื่อใดก็ตามที่มีคำสำหรับการอธิบายความเชิงไวยากรณ์ จะได้รับความสนใจจากท่านอย่างเต็มที่ ท่านจะวิเคราะห์คำนั้นอย่างทะลุปรุโปร่ง และแสดงให้เห็นโครงสร้างของคำนั้นพร้อมกับกล่าวถึงกฎที่ใช้ในตำราไวยากรณ์เล่มต่าง ๆ

มีเหตุผลทำให้เชื่อได้ว่า พระสิริมังคลาจารย์ เป็นผู้เชี่ยวชาญในภาษาสันสกฤตเช่นเดียวกัน ข้อนี้ยืนยันได้โดยข้อความบางตอนที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของท่าน เช่น ในการอธิบาย ความ ในเรื่อง “อุจฉังคะ(ห่อหรือพก)” ท่านก็กล่าวถึงคัมภีร์ “อมรโกส”^{๑๔๕} และในการอธิบาย ความของคำว่า “อักษิณี”^{๑๔๖} ท่านก็กล่าวถึงอมรโกส ในการอธิบายความของคำว่า “อนิภฏฐ” ท่านก็กล่าวถึงคำว่าคัมภีร์ “อมรมาลา”^{๑๔๗}

พระสิริมังคลาจารย์ได้อธิบายความแห่งคำที่สำคัญเกือบจะทั้งหมดที่ปรากฏในชาดกอย่างละเอียด เป็นคำที่มีนัยสำคัญเชิงหลักธรรม ประเพณี สังคม และจิตวิทยา ในส่วนอื่น ๆ (แห่งคัมภีร์ชาดกอาจกล่าวถึงคำดังต่อไปนี้

อัสสมะ หน้า ๓๐๕, ๔๙๔, ๕๕๐

คันธมาทนะ หน้า ๓๕๓, ๓๕๒, ๖๖๖

ชาตเวทะ หน้า ๓๕๕

ดาปสะ หน้า ๓๓๔

ทายกะ หน้า ๒๐๘

นิกษะ หน้า ๔๗๘-๔๘๐, ๖๓๙-๖๔๐

โปกขรวัสสะ หน้า ๗๙-๘๐, ๗๐๘-๗๐๘

พราหมณะ หน้า ๑๔๗-๑๔๘

ลีปะ หน้า ๒๐๗, ๒๒๙

สุปิณา หน้า ๔๓๘-๔๔๒, ๖๓๒, ๖๓๗

สาระพิเศษอย่างหนึ่งแห่งข้อความที่พระสิริมงคลจารย์นั้นอธิบายไว้ก็คือ ท่านไม่เพียงกล่าวถึงข้อความที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์บาลี อรรถกถา ฎีกา และแหล่งข้อมูลอื่น ๆ แล้วผ่านเลยไปเท่านั้น แต่ยังคัดเอาข้อความทั้งหมดที่ว่าด้วยเรื่องนั้น ๆ มาอ้างไว้ด้วย เพราะเหตุนี้ นักศึกษาจึงไม่ต้องเสียเวลาไปอ้างอิงงานประพันธ์อื่น ๆ และนักศึกษานั้นก็สามารถค้นคว้างานประพันธ์(ของท่านสิริมงคลจารย์) อย่างราบรื่นโดยไม่มีอุปสรรคเลย เมื่อนักศึกษาได้ข้อมูลอย่างเต็มที่เกี่ยวกับข้อความที่ขยายความแห่งคำและวลีที่เขาพบเข้าในงานประพันธ์นี้ เขาก็สามารถวิเคราะห์คำและวลีนั้นได้โดยง่ายในเวลาที่เขาพบในที่อื่น ในข้อนี้ อาจกล่าวได้ว่า พระสิริมงคลจารย์ได้จัดรูปแบบใหม่สำหรับงานอื่น ๆ ด้วย

ในงานเขียน พระสิริมงคลจารย์อ้างถึงคัมภีร์ ๙๓ เล่ม งานเกือบจะทั้งหมดได้รับการพิมพ์เผยแพร่ มีปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่ไม่ปรากฏ ในบรรดาคัมภีร์เหล่านั้นที่ต้องกล่าวถึงเป็นกรณีพิเศษ คือ สัจจสังเขปฎีกา, ครันถโปตถกะ, คาถาที่ปกะ และคันถิปทะ สัจจสังเขปฎีกานั้นยังมีในรูปต้นฉบับ ส่วนต้นฉบับของงานเขียนอีก ๓ เล่มที่เหลือ ยังคงสืบค้นไม่ได้

นักประพันธ์ ๓ ท่านที่ถูกระบุนาม คือ พระอโนมทัสสีเถระ พระมหาปุสสเทวะหรือ ปุสสเทวะและพระรัตนบัณฺฑิต นักปราชญ์หลายท่านเห็นว่า พระเถระทั้ง ๓ เป็นนักปราชญ์อยู่ในยุคเดียวกันทั้งหมดไม่มีงานเขียนของท่านอโนมทัสสีเถระปรากฏให้เห็นเลยกระทั่งในปัจจุบันนี้มีเพียงตำราไวยากรณ์ที่เขียนโดยท่านมหาปุสสเทวะเถระ คือสัททพินทุ-อภิณวฎีกาเท่านั้นที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ส่วนพระรัตนบัณฺฑิต งานเขียนของท่านหลายเล่มยังปรากฏอยู่ คือ ชินกาลมาลี วชิรสามรตถสังคหะ และมาติกัตถสรูปัธมมสังคณิพระเถระนี้เป็นที่รู้จักกันในอีกนามหนึ่งว่า “รัตนปัญญา” อย่างไรก็ดี ข้อความที่พระสิริมงคลจารย์กำหนดว่าเป็นของพระเถระทั้ง ๓ รูปนี้ ไม่ได้มีการกล่าวถึงในงานเขียนเหล่านี้ เพราะเหตุนี้ จึงเห็นได้ชัดว่า ท่านเองได้คัดข้อความเหล่านั้นมาจากงานเขียนอื่น ๆ บางเล่มที่ยังไม่มีใครค้นพบ

ต่อไปนี้เป็นรายชื่อคัมภีร์ที่พระสิริมังคลาจารย์อ้างอิงไว้ในเวสสันดรที่ปนี :-

๑. มหาวัคค์	๒๙. นิเทศ-อวัฐกถา
๒. ปริวารวัคค์	๓๐. อุทาน-อวัฐกถา
๓. ที่มณิกาย	๓๑. อิติวุตตก-อวัฐกถา
๔. มัชฌิมนิกาย	๓๒. เถรคาถา-อวัฐกถา
๕. สังยุตตนิกาย	๓๓. เถรี-อวัฐกถา
๖. อังคุตตรนิกาย	๓๔. ชาตกัฏฐกถา
๗. สุตตนิบาต	๓๕. ชาตัตตกัฏฐกถา
๘. อปทาน	๓๖. วิมานวัตถุ-อวัฐกถา
๙. เถรคาถา	๓๗. เปตวัตถุ-อวัฐกถา
๑๐. นิเทศ	๓๘. พุทธวงศ์อวัฐกถา
๑๑. อุทาน	๓๙. จริยาปิฎก-อวัฐกถา
๑๒. วิมานวัตถุ	๔๐. ธัมมสังคณี-อวัฐกถา
๑๓. เปตวัตถุ	๔๑. วิภังค-อวัฐกถา
๑๔. อิติวุตตกะ	๔๒. ยมก-อวัฐกถา
๑๕. ปฎิสัมภิทามัคค์	๔๓. ปุคคัลปญญัตติ-อวัฐกถา
๑๖. ชาตก	๔๔. กถาวัตถุ-อวัฐกถา
๑๗. พุทธวงศ์	๔๕. ธาตุกถา-อวัฐกถา
๑๘. จริยาปิฎก	๔๖. มหาปฏฐาน-อวัฐกถา
๑๙. สมันตปาสาทิกา	๔๗. สัพพปโตก (ชาตกัฏฐกถา)
๒๐. กังขาวิตรณี	๔๘. ครันถปโตก
๒๑. ที่มณิกาย-อวัฐกถา	๔๙. สารัตถทีปนี
๒๒. มัชฌิมนิกาย-อวัฐกถา	๕๐. กังขาวิตรณีฎีกา
๒๓. สังยุตตนิกาย-อวัฐกถา	๕๑. วิมตติวินทนี
๒๔. อังคุตตรนิกาย-อวัฐกถา	๕๒. วินยวินิจจยฎีกา
๒๕. ขุททกนิกาย-อวัฐกถา	๕๓. ที่มณิกายฎีกา
๒๖. ธัมมปัทฐกถา	๕๔. มัชฌิมนิกายฎีกา
๒๗. สุตตนิบาต-อวัฐกถา	๕๕. สังยุตตนิกายฎีกา
๒๘. อปทาน-อวัฐกถา	๕๖. อังคุตตรนิกายฎีกา

๕๗. ชาตกฏีกา	๗๒. รัตนบัณฑิต
๕๘. ธรรมสังคณีฎีกา	๗๓. อภิธานัปทิตีฎีกา
๕๙. วิภังคฎีกา	๗๔. อภิธานัปทิตีฎีกาฎีกา
๖๐. ยมกฎีกา	๗๕. โมคคัลลานคันท
๖๑. บุคคลบัญญัติฎีกา	๗๖. สัททนีติ
๖๒. มหาปัฏฐานฎีกา	๗๗. รูปสิทธิ
๖๓. มหาวังสฎีกา	๗๘. รูปสิทธิฎีกา
๖๔. ธรรมสังคณีอนุฎีกา	๗๙. กัจจายน
๖๕. ยมก-อนุฎีกา	๘๐. นยาส มุขมัตถทีปนี
๖๖. บุคคลบัญญัติ-อนุฎีกา	๘๑. สุโพธาลังการ
๖๗. วิสุทธิมัคค์	๘๒. สุโพธาลังการฎีกา
๖๘. วิสุทธิมัคค์ฎีกา	๘๓. สัททสารัตถชาลินี
๖๙. มิลินทปัญหา	๘๔. สัททสารัตถชาลินีฎีกา
๗๐. อโนมทสสีเถร	๘๕. สัททัตถเภทจินดา
๗๑. มหาปุสสเทวเถร	๘๖. สัททัตถเภทจินดาฎีกา
	๘๗. สังขยาปการสก
	๘๘. สรสมาสคันท
	๘๙. สังจสังเขปฎีกา
	๙๐. อมรมาลา
	๙๑. อมรโกส
	๙๒. คันทิปท
	๙๓. คาถาทิปก

งานเขียนอื่น ๆ ของพระสิริมังคลาจารย์

งานเขียน ๓ เล่มนี้ที่ถือกันว่าเป็นของพระสิริมังคลาจารย์ ได้รับการเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ขอกล่าวถึงงานเขียนเหล่านั้นพอสังเขป ดังต่อไปนี้

จักรวาลทิปนี

จักรวาลทิปนีเป็นการบรรยายจักรวาล(หรือโลกธาตุ)ตามที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีทั้งที่เป็นพระไตรปิฎกและอรรถกถา ข้อความกล่าวถึงภูมิต่าง ๆ ของโลก ภูมิประเทศ สิ่งมีชีวิตทั้งหมด อาหาร อายุ และคุณสมบัติอื่น ๆ

ตามข้อความในส่วนท้ายเล่ม จักรวาลทิปนีนี้เขียนขึ้นในปี ค.ศ.๑๕๒๐(พ.ศ.๒๐๖๔) ในขณะที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดสวนวัน ในรัชสมัยของพระเจ้าเมืองแก้ว

สังขยาปกาสกฏีกา

งานเขียนนี้เป็นฎีกาขยายความสังขยาปกาสกของท่านญาวิลาสเถระ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการวัดเวลา ตรีชั่ง น้ำหนัก ระยะทาง ฤดู และการใช้เงินตรา

ตามข้อความในส่วนท้ายเล่ม สังขยาปกาสกฏีกานี้เขียนขึ้นในปี ค.ศ.๑๕๒๐(พ.ศ.๒๐๖๔) ในขณะที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่วัดสวนวัน

มังคลัตถทิปนี

งานเขียนนี้เป็นอรรถกถาอธิบายความมงคลสูตร มีเนื้อหายาวถึง ๘๘๖ หน้า ถือกันว่าเป็นผลงานชิ้นเอกของพระสิริมังคลาจารย์ ในหนังสือมังคลัตถทิปนีนี้ พระสิริมังคลาจารย์ได้แสดงความรู้ของท่านเกี่ยวกับธรรมโดยสมบูรณ์ งานยอดเยี่ยมชิ้นนี้ทำให้ท่านมีชื่อเสียงปรากฏไปทั่วประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท

มังคลัตถทิปนีเป็นงานที่เขียนในปี ค.ศ.๑๕๒๔(พ.ศ.๒๐๖๘)ในรัชสมัยของพระเจ้าเมืองแก้วพระสิริมังคลาจารย์ไม่ได้กล่าวถึงสถานที่ประพันธ์งานนี้ ไม่เหมือนกับงานเขียนอื่น ๆ ๓ เล่ม เพียงแต่กล่าวถึงข้อเท็จจริงว่า ท่านเองประพันธ์มังคลัตถทิปนีนี้ในสถานที่สังกัด อยู่ในห่างออกทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่เล็กน้อย ไม่ถึง ๒ ไมล์(คาจุด)

ในข้อความตอนท้ายของหนังสือนี้พระสิริมังคลาจารย์กล่าวถึงอาจารย์ของท่าน คือ ท่านพุทธวีระ ด้วยคาถาดังต่อไปนี้

สุดดาภิธมมวินเยสุ วิจาร์ณาโณ
สิริยานทิมงุคลาภิธานยุโตรุเถโร
อุสุสาหวา รจยิ พุทธวีรสุส สิสโส
มงุคตตถทิปนีมิมตฺตรสาภิรามิ

ตามทรงชนะแห่งปิฎก ธาเมน ชิน พระสิริมงคลอาจารย์ได้แต่งหนังสือ ๔ เล่มต่อไปนี้

- (๑) อัฐฐสาลินี-อัฐฐโยชนา
- (๒) สัมโมหวิโนทนี-อัฐฐโยชนา
- (๓) สังขยาปกาสกุฎิกา
- (๔) มังคลัตถทีปนี

ในขณะที่จำพรรษาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่(นวนคร) ในรัชสมัยของพระเจ้าสิริสุระ พระองค์ผู้
เป็นเจ้าของช้างเผือก ๔ เชือกแห่งวิชัยปุระ(ปัจจุบันเป็นที่รู้จักกันว่า ปินยะ หรือบันยะ)^{๑๔๘}

ท่านผู้แต่งหนังสือชื่อ "วรรณคดีบาฬีแห่งประเทศไทย"เห็นว่า อัฐฐสาลินี-อัฐฐกถาและ
สัมโมหวิโนทนี-อัฐฐกถานั้น เป็นงานที่ท่านญาณกิตติเถระเขียนขึ้น เพราะเหตุนี้ จึงเป็นความ
ผิดพลาดที่สรุปงานทั้ง ๒ นั้นไว้ในบัญชีรายชื่อนี้^{๑๔๙}

สาสนวงศ์กล่าวถึงงานเขียน ๒ เล่มที่เขียนโดยพระสิริมงคลอาจารย์ คือ สังขยาปกาส-
กุฎิกาและมังคลัตถทีปนี

ในหนังสือเรื่อง "ชีวประวัติของพระสิริมงคลอาจารย์" ที่พระพิมลธรรม(อาจ อาสภ-
เถระ)^{๑๕๐} เขียน ในการอธิบายความเกี่ยวกับความเป็นปราชญ์ยอดเยี่ยมของพระเถระ ท่านให้
ข้อสังเกตว่า อาจมีหนังสือหลายเล่มที่ที่พระสิริมงคลอาจารย์ได้เขียนไว้ แต่นับจากอดีตถึงปัจจุบัน
มีหนังสือเพียง ๔ เล่มเท่านั้นที่ปรากฏให้เห็น เป็นไปได้ว่า ถ้ามีหนังสือเล่มอื่น ๆ หนังสือเหล่านั้น
อาจอยู่ในที่ใดที่หนึ่งในจำนวนต้นฉบับที่เก็บรักษาไว้ในห้องสมุดของวัดบางแห่ง หรืออาจถูกทำ
ลายไปในระหว่างสงครามที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน นั่นเป็นหน้าที่ของ
นักประวัติศาสตร์ที่จะศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ต่อไป

เชิงอรรถ

- ๑ DA. Vol. I, p.21
- ๒ Ibid. p.32 นอกจากวรรณคดีที่ไม่ใช้คำภีร์พระไตรปิฎกนั้นแล้ว อังคะ ๙ ยังได้รับการกล่าวถึงในวรรณคดีพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน เพราะเหตุนี้ นักปราชญ์บางกลุ่มจึงถือว่าการแบ่งหลักคำสอนด้วยวิธีการนี้ มีมาก่อนการแบ่งหลักคำสอนออกเป็น ๓ ปิฎก
- ๓ Mib. p.7
- ๔ “อปยุณกชาตกาทีนิ ปยุณสาธิกานิ ปญจ ชาตกสตานิ ชาตกนุ”ติ เวทิตัพพ; DA.I, p.32
- ๕ JAF. VOL.i
- ๖ ELP. p.17
- ๗ Nd. Vol. II, p.80
- ๘ RBK. p.106
- ๙ Multiplication of Jatakas, published in the Indian Historical Quarterly, Vol. II, 1926
- ๑๐ กตโม ขุททกนิกาย ? สกล วินยปิฎก, อภิธมมปิฎก ธมมปทขุททกปาฐาโย. Dhs.p.34 and DA.Vol. I, p.31
- ๑๑ Buddhist India, p.78 and JAOS, Vol.38, pp.267ff.1918
- ๑๒ คำนี้ ใช้มีลิตนปัญหา หน้า 427
- ๑๓ Sammohavinodani, ed. by Dr.U.Dhammaratana, pp. xxxvIIIff.
- ๑๔ JA.Vol. IV, p.361 and Vol.V, p.457
- ๑๕ Ibid. III, p.379, IV, pp.329,396
- ๑๖ Ibid. p.365
- ๑๗ Ibid. IV, p.342
- ๑๘ Ibid. II, p.237, IV, p.342
- ๑๙ Ibid. pp.155–158
- ๒๐ Ibid. III, p.376, V, p.135
- ๒๑ M.Vol. III, p.70 and Nd. p.37
- ๒๒ JA.Vol. III, p.249, IV, p.125, V, p.195, VI, p.275
- ๒๓ Ibid. II, pp.29,376, IV, pp.270,371

৯৫

৯৬

Ibid.V, p.175

৯৭

Ibid. II, p.380, VI, p.45

৯৮

Ibid. p.410, III, p.435

৯৯

JA.Vol. III, pp.105,154 and IV, p.451

১০০

Ibid. IV, p.310

১০১

Ibid. I, pp.199,354,483

১০২

Ibid. p.99

১০৩

JA.Vol. I, p.260, II, p.180

১০৪

Ibid. III, p.111

১০৫

D. Vol. III, pp.92-93

১০৬

JA. Vol. V, pp.81-82

১০৭

Ibid. II, pp.352-353

১০৮

JA. Vol. I, p.326, III, p.501

১০৯

Ibid. VI, p.207

১১০

JA. Vol. IV, pp.361-365

১১১

SONI. pp.82-83

১১২

PBI. pp.246-247

১১৩

JA. Vol. III, p.452, V,p.257

১১৪

Ibid. II, p.87, IV, pp.84,169, V, pp.390-393

১১৫

JA. Vol. I, pp.267,314, IV, pp.43,411, VI, pp.22,427

১১৬

SONI. p.267

১১৭

JA. Vol. III, pp.194-195, IV, pp.205,380,395

১১৮

DhA. Vol. VIII, pp.103-198

১১৯

Sn. p.21

১২০

M. Vol. II, pp.196ff.

১২১

JA. Vol. III, pp.104-105

১২২

Ibid. IV, p.205

- ၃၈ Ibid. VI, pp.199,214
- ၃၉ Ibid. IV, pp.97,304
- ၄၀ JA. Vol. I, p.456, V, p.210
- ၄၁ Ibid. V, pp.426-427
- ၄၂ Ibid. I, pp.205-206
- ၄၃ Ibid. p.134
- ၄၄ Ibid. II, pp.225-226
- ၄၅ Ibid. VI, p.364
- ၄၆ Ibid. III, p.8
- ၄၇ Ibid. p.44, VI, p.122
- ၄၈ Ibid. II, p.115
- ၄၉ Ibid. IV, pp.45-49
- ၅၀ JA. Vol. IV, p.320
- ၅၁ Ibid. IV, 160
- ၅၂ Ibid. I, p.111, III, p.512, VI, pp.323,458
- ၅၃ Ibid. pp.463-464,499-500, V, pp.433-434
- ၅၄ Ibid. II, p.380, III, pp.59-63
- ၅၅ Ibid. III, pp.93-94, IV, pp.23-27
- ၅၆ JA. Vol. I, pp.169,328,415,424,441
- ၅၇ Ibid. II, p.423, IV, pp.18-21, VI, p.35
- ၅၈ Ibid. I, p.474, IV, pp.1,265
- ၅၉ D. Vol. III, pp.180-195
- ၆၀ JA. Vol. I, pp.202-206
- ၆၁ JA. Vol. III, p.527
- ၆၂ Ibid. II, p.161, III, pp.246-247
- ၆၃ Ibid. I,p. 499
- ၆၄ Ibid. pp.396-399, III,p.511

୧୯୬

୧୯୬ Ibid. pp.259,356, V, p.15

୧୯୭ Ibid. IV, p.164

୧୯୮ Ibid. I, p.165

୧୯୯ Ibid. III, p.146, IV,p.6

୨୦୦ Ibid. p.257

୨୦୧ JA. Vol. II, p.118, IV, pp.8-9

୨୦୨ Ibid. III, p.24, VI, pp.210-214

୨୦୩ Ibid. I, pp.295,404-405, III, pp.23,160

୨୦୪ Ibid. p.494

୨୦୫ Ibid. pp.285,294, II, pp.43-44

୨୦୬ Ibid. V, p.388, VI, pp.197-198

୨୦୭ JA. Vol.I, p.140, II, pp.103,269, III, p.550

୨୦୮ Ibid. IV, pp.7-8,190, V, p.313

୨୦୯ Ibid. II, pp.72,89, III, p.37

୨୧୦ Ibid. I, p.331, III, p.235, IV, p.299, V. pp.241-245

୨୧୧ Ibid. III, p.371, V, p.187, VI, p.52

୨୧୨ Ibid. I, pp.333,361,373, III, pp.32,79,143

୨୧୩ Ja. Vol. V, pp.142,144,228

୨୧୪ Ibid. pp.145-147

୨୧୫ Ibid. pp.148-151

୨୧୬ Ibid. I, p.447

୨୧୭ Ibid. VI, p.130

୨୧୮ Ibid. I, p.510

୨୧୯ Ja. Vol. I, p.451

୨୨୦ Ibid. I, p.277, III, p.122, IV, p.237

୨୨୧ Ibid. I, pp.272,285,409, II, pp.85-87, III, p.234

୨୨୨ Ibid.

- ๑๐๕ Ibid. p.273, II, pp.47,85, IV, pp.38,93
- ๑๐๖ Ibid. II, p.278
- ๑๐๗ Ibid. IV, p.224
- ๑๐๘ Ibid. I, pp.159,259,365
- ๑๐๙ JA. Vol. IV, p.496
- ๑๑๐ Ibid. I, p.274, II, p.426, III, pp.52,364
- ๑๑๑ Ibid. p.297, II, p.87, IV, p.323, VI, p.332
- ๑๑๒ Ibid. II, p.47
- ๑๑๓ Ibid. I, pp.47,134, IV, pp.231,255, V, p.249
- ๑๑๔ Ibid. p.304, V, pp.291-292
- ๑๑๕ Ibid. p.287, III, pp.93,219, VI, p.432
- ๑๑๖ Ibid. p.463, II, p.150
- ๑๑๗ “ทส ปารมียะ: ทานํ, สีลํ, เนกขัมมํ, ปญญา, วิริยํ, ขนฺติ, สจฺจํ, อธิญฺจานํ, เมตฺตา, อุเปกฺขา” JA. I, p.41
- ๑๑๘ JA. Vol. I, pp.20-28
- ๑๑๙ JA. Vol. I, p.307, II, p.341 The Mahabdhhi Journal Vol.81, No.5-6, pp.219-220
- ๑๒๐ Mhv. Vol. I, pp.6-10
- ๑๒๑ Ibid.
- ๑๒๒ DhA. Vol. I, p.82, II, p.40 and JA. Vol. I, pp.182,504
- ๑๒๓ Ap. Vol. I, pp.1-44ff.
- ๑๒๔ “อมฺหากํ โพธิสฺสโต ทิปฺภกราทินํ จตุวีสตียา พุทฺธานํ สนฺติเก อธิการํ กโรนฺโต กปฺปสฺตสทฺสธาธิกาณิ จตฺตาริ อสงฺเขยฺยานิ” JA. Vol. I, p.71
- ๑๒๕ JA. Vol. I, p.71, ApA. Vol. I, p.155, CpA. p.320
- ๑๒๖ ApA. Vol. I, p.158, CpA. p.320 and SnA. Vol. p.43
- ๑๒๗ ApA. Vol. I, p.158, CpA. p.320 and SnA. Vol. I, p.43
- ๑๒๘ Bu. pp.546-548
- ๑๒๙ ทานํ, สีลํ, เมตฺตา, อธิญฺจานํ, อุเปกฺขา.

- ๑๓๐ JA. Vol. I, p.243
- ๑๓๑ Miln. p.427
- ๑๓๒ Miln. p.427
- ๑๓๓ Mhvs. p.25
- ๑๓๔ YCTI. pp.239ff.
- ๑๓๕ RBKF. p.106
- ๑๓๖ A guide to Sanchi, p.59
- ๑๓๗ IAMC. pp.59-60
- ๑๓๘ Iti. นวปุเร ปติภูจิตสีหฬารามสูตร ทกฺขิณปัจฉิมทิสาย ปติภูจิตเต ไทยภาสาย “สวนวัน”ติ ปากฏนาเม วิหาเร วสนฺเตน มหุสฺสาเหเน ตปิฏกธเรน สทฺธาพุทฺธิวิริยปฏินฺทิตฺเตน สกปรานํ โกสฺลลมิจฺจนฺเตน “สิริมงฺคโล”ติ ครุทฺธิ คหิตนาเมเน มหาเถเรเน ปรมฺเณเท นวปุเร อีสฺสรสฺส ลกฺขฺยราชนตฺตโน ราชธิราชสฺส มนุชินทสฺส สพฺพราชูนํ ติลกภูตสฺส ปรมสทฺธสฺส ปตฺติตสพฺพญฺญตฺตณฺณสฺส พุทฺธสสเน ปสนฺนสฺส กาเล เอกุณา- สิตาธิกฺกุจสฺสตสกราเช โควสุเส กตฺตา อัย “เวสฺสสนฺตรทีปนี”. VSTP. p.777
- ๑๓๙ VSTP. (VESSANTARADIPANI) pp.79-80
- ๑๔๐ VSTP. p.134
- ๑๔๑ VSTP. pp.474-475
- ๑๔๒ Ibid.
- ๑๔๓ Ibid. p.197
- ๑๔๔ VSTP. p.637
- ๑๔๕ VSTP. PP. 679,746
- ๑๔๖ Ibid. pp.744-746
- ๑๔๗ Ibid. p.751
- ๑๔๘ P.TH. pp.118,134
- ๑๔๙ PLT. p.277
- ๑๕๐ Bsml. p.16

การศึกษาพระไตรปิฎก ในมิติของสตรีนิยม

พระมหาสมชาย กุศลจิตโต*

บทนำ

เนื่องในวันที่ ๘ มีนาคม สกนี ทางองค์การสหประชาชาติ หรือ UN ได้กำหนดให้เป็นวันสตรีสากลหรือ “Women’s day” เพื่อร่วมกันรำลึกถึงอุปการคุณของมนุษย์เพศแม่ ปัญหาและแนวทางส่งเสริมสถานภาพของสตรี ปัญหาของสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีมากมายที่สำคัญที่สุดก็คือปัญหาความไม่เท่าเทียมกันกับเพศชาย (Inequality) ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษา ทางการสังคม และแม้ในทางศาสนา มูลเหตุหลักของความไม่เท่าเทียมกันก็คือการศึกษา สตรีในสังคมต่าง ๆ หลายประเทศไม่มีโอกาสได้ศึกษาเท่าเทียมเพศชาย เมื่อไม่มีความรู้ ไม่มีสติปัญญากล้าแข็งพอ ก็ย่อมมีฐานะทางสังคมต่ำต้อย ทำงานไร้เกียรติและมีรายได้น้อย กล่าวโดยรวมก็คือมีสถานภาพไม่เท่าเทียมกับเพศชายในทางศาสนา เมื่อสตรีไม่ได้ศึกษาพระคัมภีร์ก็ขาดความรู้ความเข้าใจหลักการปฏิบัติที่ถูกต้อง ส่วนใหญ่จึงมักจะนิยมการทำบุญให้ทานและอุปถัมภ์บำรุงนักบวชชายด้วยศรัทธาเป็นหลัก การอธิบายหรือตีความพระคัมภีร์ก็เป็นไปตามทัศนะผู้ชายหรืออยู่ในเงื้อมมือของผู้ชาย ดังนั้น ข้อความหลายแห่งในพระคัมภีร์จึงมีลักษณะคล้ายเหยียดหยามสตรี และเมื่อนำไปพูดย้ำบ่อย ๆ จนดูเหมือนหนึ่งว่าศาสนาโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นและไม่ยกย่องสตรีไปโดยปริยาย

เมื่อเร็ว ๆ นี้ ผู้เขียนได้รับนิมนต์ไปวิจารณ์งานวิจัยของท่านรองศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ส่วนหนึ่งผลงานของท่านคือเรื่อง พระไตรปิฎกในทัศนะสตรีนิยม ซึ่งมีข้อปัญหาและการตอบแก้ที่น่าสนใจหลายประเด็น ผู้เขียนคิดว่าคงสอดคล้องกับหลักการพัฒนาสตรีของสหประชาชาติ เป็นประโยชน์ร่วมกันของวงการศึกษาพระพุทธศาสนา และนักสตรีนิยมในบ้านเมืองเราอยู่บ้าง จึงขอนำเสนอเพื่อพิจารณาดังต่อไปนี้

* ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A., Ph.D. ปัจจุบัน : ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดจันทารามวรวิหาร กทม. รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ และประธานศูนย์ IBMC มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

ทำไมภิกษุณีสงฆ์ไม่ได้ร่วมเข้าสังคายนาครั้งแรกและบันทึกพระคัมภีร์

ปัญหาแรก ที่ถูกกล่าวหา ก็คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาหรือพระไตรปิฎกนั้นเป็นผลงานการรวบรวมและบันทึกโดยพระผู้ชายคือพระภิกษุสงฆ์เท่านั้น แล้วพระภิกษุณีสงฆ์หายไปไหน ทำไมไม่มีบทบาท หรือว่าถูกกีดกันออกจากกิจกรรมดังกล่าว เรื่องนี้ก็เป็นจริงส่วนหนึ่ง กล่าวคือ พระคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้นจดจำเป็นมุขปาฐะสืบมาด้วยพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งแบ่งกันเป็นกลุ่มหรือคณะรับผิดชอบการทรงจำสืบมา เช่น คณะพระที่ทรงจำพระวินัยก็เรียกว่า *คณะพระวินัยธร* คณะพระที่ทรงจำพระสูตรก็จะแยกเป็นนิกาย ๆ ผู้ทรงจำพระสูตรส่วนที่มณิกาย คือ นิกายที่บรรจุพระสูตรมีเนื้อหายาวมาก ก็เรียกว่า *คณะพระทีฆภาณกาจารย์* คณะผู้ทรงจำพระสูตรซึ่งมีความยาวขนาดกลาง ก็เรียกว่า *คณะพระมัชฌิมภาณกาจารย์* เป็นต้น ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเข้าสู่เกาะลังกา ประมาณ พ.ศ. ๓๐๐ เศษ ได้รับการยอมรับนับถือเป็นศาสนาประจำชาติของคนสิงหล เรียกได้ว่าเจริญรุ่งเรืองมากในด้านการศึกษา จนพระคัมภีร์ได้รับการจดบันทึกเป็นภาษาสิงหลลงในใบลาน เมื่อประมาณพุทธศักราช ๕๐๐ การจัดจารึกนั้นก็จัดทำโดยพระภิกษุสงฆ์อีกเช่นกัน

นอกจากพระไตรปิฎก จะมีลักษณะนิยมเทศบุรุษแล้ว แนวการอธิบายคำสอนของพระพุทธศาสนาก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานความรู้หรือมติดของพระสงฆ์สังกัดสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราธปุระ ศรีลังกา คำสอนดังกล่าว จะพบในคัมภีร์อรรถกถาของพระไตรปิฎกทั้งหมดรวมทั้งวิสุทธิมรรค อภิธัมมวาทารและอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นหลักใหญ่

การที่พระภิกษุณีสงฆ์ไม่มีบทบาทในการทรงจำพระพุทธพจน์และจดบันทึกนั้นอาจจะเป็นด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. พระภิกษุณีสงฆ์ขาดทั้งปริมาณและคุณภาพ ด้วยสตรีได้รับพุทธานุญาตให้อุปสมบทหลังพระภิกษุสงฆ์หลายปี ทั้งถูกจำกัดจำนวนด้วยครุธรรมที่ว่า ปวัตตินีหรืออุปัชฌาย์ของพระภิกษุณีรูปหนึ่งจะบวชให้ภิกษุณีได้ ๑ รูปต่อช่วงเวลา ๒ ปี ดังนั้นจำนวนของภิกษุณีคงน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนพระภิกษุ

๒. สตรีอินเดียในสังคมพราหมณ์ไม่มีพื้นฐานการศึกษามาก่อนที่จะได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีเลย เพราะคัมภีร์ของพราหมณ์เช่น มนุธรรมศาสตร์^๑ ได้บัญญัติผูกขาดความรู้เรื่อง

^๑ ดูบทความเรื่อง “สถานภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา” ของผู้เขียนในพุทธจักร ฉบับเดือนมกราคม ๒๕๓๖ ประกอบด้วย

ศาสนาไว้สำหรับผู้ชายบรรพราหมณ์เท่านั้น พระภิกษุณีแม้จะเก่งมีสติปัญญาดีหลายรูป เช่น นางเขมาเถรี นางอุบลวรรณาเถรี นางวชิราเถรี ส่วนมากก็อาจนิพพานไปก่อนปฐมสังคายนา พระภิกษุสงฆ์สมบุรณ์ทั้งปริมาณและคุณภาพ คือ ออกบวชจากภรรยาก็ ๔ อย่างเท่าเทียมกัน และไม่มีข้อห้ามมากนัก จนเป็นเหตุให้ลูกพรหมณ์ที่เรียนจบไตรเพทเข้ามาบวชกันมาก ประมาณว่าร้อยละ ๗๕ ที่เดียว พระผู้ชายมีพื้นฐานความรู้ดีอยู่แล้ว เมื่อมาบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ศึกษาพระคัมภีร์ได้เร็ว เรียกว่า จบพระไตรปิฎกกันเยอะ จนมีตัวเลือกเพื่อเข้าร่วมสังคายนาอยู่มาก ส่วนพระภิกษุณีหากอาจยังเหลืออยู่บ้างในกาลนั้นแต่อาจจะมีจำนวนน้อยเกินไป ประกอบกับสติปัญญาอาจสู้พระผู้ชายไม่ได้ หรืออย่างเก่งก็เสมอกัน พอๆ กัน จึงมิได้รับนิมนต์เข้าร่วมสังคายนา และปัญหาเรื่องพระเพศหญิงไปเข้าร่วมสังคายนา ก็อาจก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อที่ประชุมก็ได้ เรื่องของเรื่องก็เลยข้ามพระภิกษุณีสงฆ์ไป

ผู้เขียนเห็นด้วยว่า หากมีพระภิกษุณีสงฆ์เก่ง ๆ มีความสามารถเข้าร่วมทำการสังคายนา รวบรวมพระธรรมวินัยครั้งแรก มุมมองของพระไตรปิฎกเกี่ยวกับสตรีอาจเปลี่ยนแปลงไป และการตีความหัวข้อธรรมต่าง ๆ อาจมีแง่มุมหรือมุมมองน่าสนใจยิ่งขึ้นกว่านี้ก็ได้

พระพุทธเจ้ายังไม่ปลอดจากค่านิยมของสังคมอินเดียหรือ

ในผลงานวิจัยดังกล่าวได้แบ่งเนื้อหาพระไตรปิฎกออกเป็น ๒ ส่วน

๑. ส่วนที่เป็นโลกียธรรม

๒. ส่วนที่เป็นโลกุตระธรรม

ในส่วนแรกนั้น ผู้วิจัยได้อธิบายว่าเป็นระดับจริยธรรมของชาวบ้าน มีทั้งคำสอนของพุทธที่บริสุทธิ์และคำสอนของพรหมณ์-ฮินดู ซึ่งสอดแทรกเข้ามาปะปนอยู่ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ยังมีเรื่องความเป็นชาย-เป็นหญิง คือเรื่องแยกเพศกันอยู่ เวลาพูดถึงสตรีก็มีทั้งยกย่องและกดขี่ ในส่วนที่กดขี่ก็เป็นผลเนื่องมาจากอิทธิพลของความเชื่อถือเดิม คือระบบความเชื่อของศาสนาพรหมณ์ยังหลงเหลืออยู่ แต่ในส่วนที่ ๒ คือระดับโลกุตระธรรมนั้น เรียกว่าอยู่เหนือเรื่องแยกเพศ คือ ชาย-หญิง กล่าวถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ แยกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ฯลฯ ความเป็นชายท่านเรียกว่าปุริสภาวะ ความเป็นหญิงเรียกว่าอิติถิภาวะ เป็นสักว่า รูป ต้องแตกสลายเปื่อยเน่าไปตามธรรมดา การที่ท่านสอนว่า เพศชาย-เพศหญิงเป็นเพียงรูป ก็ให้เราถอนอัตตา-ตัวตน เรา-เขา คือไม่ยึดมั่นถือมั่นจนชั่วว่าเป็นตัวตนอีกต่อไป

การจำแนกเนื้อหาพระไตรปิฎกอย่างนี้ก็พอควรรับกันได้ แต่ดูเหมือนว่าจะกว้างขวาง

พอควร หาชอบเชยได้ยาก เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดบุคคลจำนวนมาก หลายระดับชั้น เพศ วัย ต่างกาลเวลา สถานที่และเหตุการณ์ การสอนให้พระภิกษุใหม่มั่นคง ในพระธรรมวินัย บางครั้งอาจจำเป็นที่จะต้องพูดถึงสตรีที่เธอหลงรักในแง่ลบไว้บ้าง เพื่อทำ จิตใจของเธอให้เบื่อหน่ายคลายกำหนดลงและมีศรัทธารักษาพรหมจรรย์ได้ต่อไป

อีกประการหนึ่งย่อมเป็นการยากที่จะจำแนกว่า ข้อความพระวินัยและพระสูตรตอนใด เพิ่มเข้ามาใหม่ ด้วยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ข้อความตอนใดเป็นพุทธพจน์แท้ วิธีการปฏิบัติต่อสตรีเพศ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาพระอานนทตามทีปรากฏอยู่ใน มหาปรินิพพานสูตรว่า “ไม่ควรมองดูสตรี ถ้าจำเป็นต้องมองดูก็อย่าเผลอด้วย ถ้ามีความ จำเป็นต้องเผลอจากก็ให้มีสติคอยระวังอยู่เสมอ” นี้ ดร.บี.อาร์. อัมเบคการ์ ปฏิเสธว่ามีใช้ พุทธพจน์ดั้งเดิม คงเพิ่มเข้ามาใหม่ในสมัยสังคายนาครั้งใดครั้งหนึ่งก็ได้ เพราะในทางพหุนัย พระสงฆ์เองจะต้องเกี่ยวข้องกับสตรีอยู่แล้ว เช่น การแสดงธรรมโปรดสตรีผู้เป็นอุบาสิกาและ ภิกษุณี และการให้อโวาทแก่ภิกษุณีทุกกึ่งเดือน

ปัญหาที่สืบเนื่องมาจากข้อนี้ก็คือ มีนักสตรีนิยมบางท่านมองว่า “พระพุทธเจ้า แม้ ตรัสรู้แล้ว เป็นอิสระเหนือกิเลสทั้งปวงแล้ว แต่พระองค์ก็หาได้พ้นหรือเป็นอิสระจากบริบท หรือค่านิยมของสังคมอินเดียยุคนั้นไปไม่” ความเป็นจริง ถ้าเรามองเผิน ๆ ก็คงคล้อยตาม ข้อกล่าวหานี้ แต่มองในฐานะพุทธศาสนิกชน ข้อนี้ดูจะเป็นกล่าวตู่พระพุทธองค์แรงอยู่ เหมือนกัน

ข้อความที่กล่าวต่อไปนี้คงมิใช่คำตอบตรง ๆ หรือแก้ต่างให้พระพุทธองค์ แต่เป็นการ เสนอแนวคิดเพื่อให้พิจารณาว่า พระพุทธองค์ ยังไม่พ้นจากค่านิยมของสังคมอินเดียยุคนั้นจริง หรือไม่

เราพบข้อความระบุว่า “พระพุทธองค์ตรัสภาษาของชาวโลก แต่ไม่ยึดติดและไม่ ก่อการทะเลาะกับชาวโลกด้วยเรื่องสมมตินั้น” จากเนื้อหานี้ก็นำไปสู่การตีความได้ว่า แม้ พระพุทธองค์จะอนุโลมคล้อยตามลัทธิประเพณีของชาวโลกอยู่ในบางกรณี แต่พระองค์ก็อยู่ เหนือความยึดมั่นถือมั่น คือไม่คิดว่ามันจริงจังอะไรมากนัก ความเป็นอิสระภายในพระทัย ของพระองค์ย่อมเป็นอิสระภาพสมบูรณ์และอยู่เหนือความครอบงำจากอิทธิพลทั้งภายในและ ภายนอกอย่างสิ้นเชิง พระจริยาวัตรหรือบทบาทของพระพุทธองค์จึงมิได้ถูกกำหนดด้วย ความเคยชิน ความกลัว ความยึดติด หรือค่านิยมใด ๆ เพราะพระจริยาวัตรของพระองค์ย่อม เป็นไปในทางเกื้อกูลแก่ชาวโลกหรือมหาชนส่วนใหญ่อยู่เป็นปกติตลอดเวลา แม้การแสดง ธรรมหรือบัญญัติพระวินัย ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่บุคคลผู้รับฟังและแก้

มหาชนส่วนรวมผู้เกี่ยวข้องด้วย บางครั้งอาจถูกมองว่า พระพุทธองค์เหมือนยังคล้อยตามรูปแบบ-ค่านิยมของสังคมพราหมณ์อยู่ เช่น การไม่ยอมรับสตรีเข้าอุปสมบทเป็นพระภิกษุณีเมื่อพระนางปชาบดีโคตมีพระนางาง ทูลขอบวชในคราวแรก จนครั้งต่อมาพระอานนท์ทูลถามถึงเหตุผลของการไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวช เป็นเหตุให้พระองค์ทรงยืนยันอย่างหนักแน่นด้วยพระองค์เองว่า สตรีก็มีสติปัญญาสามารถบรรลุผลได้ จึงเกิดมีการบวชสตรีขึ้นเป็นครั้งแรกในระบบอารยธรรมของมนุษยชาติ

การไม่ยินยอมให้พระนางางบวชเมื่อทูลขอครั้งแรกนั้น ถ้ามองเห็น ๑ ก็จะต้องกล่าวหาว่าพระพุทธองค์ก็ไม่พ้นจากค่านิยมของสังคมอินเดียสมัยนั้น คือยังไม่ให้ความสำคัญแก่สตรี หรือเมื่อจะให้บวชก็ขอให้พระนางปชาบดีโคตมีรับครุธรรม คือข้อปฏิบัติบังคับพิเศษแก่ภิกษุณี ๘ ประการ เช่น พระภิกษุณีต้องอยู่ภายใต้การดูแลของพระภิกษุ ต้องกราบไหว้พระภิกษุ ต้องฟังโอวาทจากพระภิกษุทุก ๆ กึ่งเดือน สตรีจะขอบวชต้องรักษาศีลเป็นสิกขมานาครบ ๒ ปี จึงจะอนุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีได้ เป็นต้น เรื่องครุธรรมก็อาจถูกมองว่าแม้พระพุทธองค์ยอมให้สตรีบวชแล้ว (อย่างเสียมิได้) ก็ยังคุมจำนวนผู้บวชปกครองและดูแลความประพฤติของพวกเธออย่างใกล้ชิด คือ ทำภิกษุณีให้เป็นลูกน้องของภิกษุทำนองว่าสตรีก็ยังเป็นเบี้ยล่างของบุรุษอยู่รำไป

ความเป็นจริงแล้วปัญหานี้อาจจะเนื่องมาจากพระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อความตั้งมั่นของพระศาสนา จำเป็นต้องวางระเบียบให้เคร่งครัดเข้าไว้ก่อน ทั้งแก่พระผู้ชายและพระผู้หญิง เรียกว่ายึดหลักที่ว่าบุคคลตายได้ แต่พระศาสนาจะตายไม่ได้

๒. พระนางปชาบดีโคตมี และหญิงศากยานิบริวาร ๕๐๐ คน ซึ่งโกนผม เดินเท้าเปล่ามาขอบวชนั้น แม้จะแสดงว่ามีศรัทธาและเด็ดเดี่ยว ก็จำเป็นต้องทดสอบหาความแน่ใจยิ่งขึ้น หรือให้สังคมอินเดียซึ่งเหยียดสตรีอย่างจืดชืดและดริจฉานให้การยอมรับมากขึ้น ชีวิตของหญิงศากยานิเหล่านั้นสุขุมลสาติดอยู่ในรั้วในวังมาตลอด ไม่เคยนอนป่า บินเขาบดและมีชีวิตอย่างต่ำต้อย พวกเหล่านั้นจะทนได้หรือ ต้องมีวิธีการทดสอบ ขณะเดียวกันเมื่อพวกเหล่านั้นมาบวชแล้วก็ต้องจัดหาผู้คุ้มครองและผู้ถ่ายทอดความรู้ทางจิตวิญญาณ คือ ธรรมวินัย มองไปมาก็ไม่เห็นผู้อื่น มีแต่พระภิกษุสงฆ์เท่านั้นจะเข้ามาช่วยเหลือแบบพี่สอนน้อง เมื่อมีกิจกรรมร่วมเช่นนี้ ในสังคมที่พัฒนาและมีวัฒนธรรมเจริญแล้ว ก็ต้องมีระบบการเคารพกราบไหว้แสดงความนอบน้อมเชื่อฟังและการปฏิบัติที่เกื้อกูลต่อกัน ดังนั้น ครุธรรม ๘ วินัยและกฎระเบียบข้อบังคับ ฯลฯ จึงถูกบัญญัติขึ้น ทั้งนี้คงมิใช่ว่า พระพุทธองค์ติดอยู่กับค่านิยมเดิม ๆ ของสังคมอินเดียยุคนั้นเป็นแน่

ข้อความในพระคัมภีร์ที่มองสตรีในแง่ลบ เกิดขึ้นอย่างไร

ผู้เขียนรู้สึกสบายใจ ที่ท่านผู้ทำงานวิจัยชิ้นนั้น ยืนยันชัดเจนว่า โดยหลักการใหญ่แล้ว พระพุทธเจ้ายอมรับว่าสตรีมีศักยภาพเท่าเทียมบุรุษ และยอมรับสตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในระบบอารยธรรมโลก แต่ก็มีนักสตรีนิยมหลายท่าน ยังแคลงใจ เรื่องการดรัสถึงลักษณะลบของสตรี หรือมีข้อنادำหนิสตรีอยู่หลายแห่งในพระคัมภีร์ข้อความเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ผู้เขียนขอเสนอว่าอาจมาจากสาเหตุต่อไปนี้

๑. อาจจะมีข้อความทำนองเหยียดสตรีของศาสนาพราหมณ์ฮินดู หลงหลงตา แปลกปลอมเข้ามาปะปนอยู่ในพระคัมภีร์พระไตรปิฎกของเราอยู่บ้าง

๒. เกิดจากพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธองค์มุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟังซึ่งเป็นพระภิกษุบวชใหม่ จึงจำเป็นต้องเน้นลักษณะลบของหญิงสาวที่เธอยังหลงรักอยู่ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด และดำรงพรหมจรรย์อยู่ได้ เช่นตรัสว่าสตรีเป็นมลทินของพรหมจรรย์ (อิติถี มลํ พฺรหมฺหฺมจฺริยสฺส)

๓. เกิดจากการศึกษาไม่ทั่วถึง คืออ่านพระคัมภีร์ไม่ตลอด พอเจอข้อความที่ดำหนิสตรีที่ตนชอบใจก็เลือกหยิบยกมาอ้างกันจนแพร่หลาย แบบมองด้านเดียว เช่น พระพุทธดำรัสว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของสตรี มีอำนาจครอบงำจิตของบุรุษได้เป็นอันดับหนึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเสมอเหมือน ผู้พูดมักเน้นอยู่เพียงแง่เดียว ซึ่งความจริงแล้ว มีพระพุทธพจน์กล่าวต่อไปอีกแง่มุมหนึ่งว่า แม้รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสของบุรุษก็มีพลังอำนาจครอบงำจิตของสตรีได้เฉกเช่นเดียวกัน แต่เรามักไม่กล่าวเน้นประเด็นหลังกันนัก

๔. เกิดจากการตีความ หรือทัศนคติของผู้นำมาใช้เอง เหมือนเราใส่แว่นสีอะไรก็มักจะมองเห็นสิ่งรอบ ๆ ตัวเราเป็นสีนั้นไปด้วย วัวไม่ยอมกินฟางแห้ง เจ้าของวัวนำแว่นสีเขียวมาใส่ให้วัวก็เคี้ยวกินฟางแห้งอย่างเอร็ดอร่อยเหมือนโคลงโลกนิติ บทหนึ่งว่า

เจ็ดวันเว้นดีดซ้อม	ดนตรี
ห้าวันอักขระหนี	เนินช้า
สามวันจากนารี	เป็นอื่น
หนึ่งวันเว้นล้างหน้า	อับเศร้าหมองศรี

ถ้าผู้อ่านโคลงนี้ โดยเฉพาะตอนที่ ๓ เป็นผู้ที่มีทัศนคติเหยียดสตรีอยู่เป็นทุนเดิม ก็ต้องเข้าใจว่าสตรีหลายใจ เปลี่ยนรักได้เร็ว เชื่อถือไม่ได้ แต่ถ้าผู้อ่านเป็นสตรีหรือเป็นผู้มีปัญญาเฟื่องพินิจ

ก็จะเห็นว่าเป็นไปได้ทั้ง ๒ ทาง คือ ฝ่ายสตรีอาจเปลี่ยนง่ายเท่าๆ กับฝ่ายชายผู้จากไป แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว ฝ่ายผู้ชายย่อมมีเปอร์เซ็นต์การเปลี่ยนใจได้มากกว่าสตรี

ข้อความในพระไตรปิฎกอีกหลายแห่งซึ่งผู้ทำวิจัยยกมาแสดงว่า ในบริบทของสังคมไทย ไม่มีปัญหาอีกแล้ว เช่น การที่สตรีแต่งงานแต่ยังเป็นเด็ก แล้วต้องไปสู่ตระกูลสามี เพราะในสังคมไทย สตรีแต่งงานเมื่ออายุเป็นผู้ใหญ่เต็มตัวแล้ว และมักจะนำสามีมาอยู่ร่วมกับครอบครัวของตน จึงไม่มีทุกข์หรือปัญหาใด เรื่องการคลอดบุตร ก็แสดงถึงความเข้มแข็งของสตรี และการมีโอกาสได้รับประสบการณ์ความรักใคร่ของมารดาที่มีต่อลูก นับเป็นความงดงามอีกประการหนึ่งของจิตใจสตรี ที่บุรุษเพศไม่มีโอกาสจะได้รับเช่นนั้น

บทสรุป

การเสนอแนวการศึกษาพระไตรปิฎกตามทัศนะของนักสตรีนิยมนี้ นับว่าเป็นความพยายามสร้างสรรค์สตรีในอีกแง่มุมหนึ่ง เป็นกิจกรรมที่น่าสนับสนุนและควรแก่การอนุโมทนาอย่างยิ่ง เราต้องไม่ลืมว่าพระพุทธองค์ทรงมอบพระพุทธศาสนาไว้แก่บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เรียกว่า บุรุษและสตรีมีหุ้นส่วนรับผิดชอบต่อพระพุทธศาสนา คนละครึ่งหรือเท่า ๆ กัน ตราบใดที่สตรียังขาดความรู้ทางศาสนาเช่นนี้อยู่ ความเท่าเทียมกันทางสังคมและจิตวิญญาณก็คงเกิดขึ้นไม่ได้ มิใช่ต้องพูดถึงเรื่องการเท่าเทียมกันทางการศึกษา เศรษฐกิจและต่อจากนั้นปัญหาเรื่องความมั่นคง โสภณ ไรต์เอดส์ หรือแม้แต่อิทธิพลระหว่างเจ้าลูกกับสีกา ก็คงจะติดตามมาอย่างไม่สิ้นสุด

การศึกษาพระไตรปิฎกในแง่มุมของสตรีจะนำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนาด้วยศรัทธาญาณสัมปยุต และปูทางสู่การมีชุมชนนักบวชสตรีหรือการปฏิบัติธรรมของสตรีอย่างจริงจัง ประเทศไทยจะได้สมญานามว่า เป็นเมืองพุทธและศิวิไลซ์ได้สมภาคภูมิ ก็ต่อเมื่อสังคมยกย่องให้เกียรติและเปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาทางพระพุทธศาสนา ปฏิบัติธรรมและแสดงศักยภาพของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตน สังคม และเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติโดยส่วนรวมนั่นเอง.

ข้อคิดสำคัญในทีมนิกาย

พระมหาเจิม สุวโจ*

บทนำ

ทีมนิกาย เป็นพระสูตรที่มีความยาวมาก เมื่อเทียบกับพระสูตรอื่น ๆ ในพระไตรปิฎกด้วยกัน ขอบข่ายและสาระสำคัญของเนื้อหาครอบคลุมไปถึงหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และลัทธิอื่นในสมัยเดียวกัน ประเด็นส่วนใหญ่ที่มีในคัมภีร์ทีมนิกายนี้เป็นเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในระหว่างการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในท่ามกลางลัทธิอื่นและเหตุการณ์จวนจะปรินิพพาน จึงนับว่าเป็นตอนสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา

นักปราชญ์ชาวพุทธหลายท่านลงความเห็นกันว่า พระสูตรในทีมนิกายนี้ค่อนข้างเก่าแก่มาก และเต็มไปด้วยสาระสำคัญมากมาย นอกจากนี้ ประเด็นปัญหาที่ถกเถียงกันก็ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่พระพุทธศาสนาจะต้องเผชิญกับการโต้แย้งของลัทธิอื่นเป็นอันมาก

พระสูตรในทีมนิกาย ได้ถูกนำมาจัดวางไว้เป็นหมวดหมู่ตามเนื้อหาของสูตรแรกในวัคค์นั้น ๆ เช่น ในหมวดศีล สูตรแรกเป็นเรื่องศีล ก็ตั้งชื่อเป็นศีลขันธวัคค์ สูตรแรกชื่อเรื่อง มหาปทานสูตร ก็ตั้งชื่อหมวดเป็น มหาวัคค์ สูตรแรกเป็นเรื่องปาฏิกสูตร ก็ตั้งชื่อเรื่องหมวดเป็น ปาฏิกวัคค์ รวมเป็น ๓ วัคค์

จำนวนเล่มของหนังสือพระไตรปิฎก ในหมวดทีมนิกายนี้มีทั้งหมด ๓ เล่ม แบ่งเป็นเล่มละวัคค์พอดี และใน ๓ วัคค์ หรือ ๓ เล่มนี้ มีพระสูตรรวมกันแล้วได้ จำนวนทั้งสิ้น ๓๔ สูตรด้วยกัน

ข้อคิดสำคัญที่ควรพิจารณาวิเคราะห์

จากการศึกษาสาระสำคัญของพระสูตรต้นฉบับ คัมภีร์ทีมนิกายได้พบประเด็นสำคัญที่น่าสนใจอยู่มากมาย แต่ละประเด็นก็ล้วนแต่มีความหมายสำคัญต่อการเป็นอยู่ และ

* ป.ธ.๓, พ.ม., พธ.บ. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ความมั่นคงของพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก การศึกษาวิเคราะห์ที่ทมิฬนิกายในครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะประเด็นที่เห็นว่าน่าสนใจ และมีประโยชน์ที่สุดต่อชาวพุทธ หากใช่เป็นการสรุปใจความทั้งหมดของทมิฬนิกายแต่อย่างใดไม่ แต่เป็นการหยิบยกประเด็นสำคัญของทมิฬนิกายมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเรียงลำดับจากเล่มที่ ๙ ศิลขันธวัคค์ ดังนี้

๑. แนวทางการแสดงท่าทีตอบโต้ต่อคำกล่าวหา และคำชมเชยพระรัตนตรัย มีอยู่ครั้งหนึ่ง นักบวชนอกพระพุทธศาสนาชื่อ “สุปปียปริพพาชก” กล่าวโจมตีพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์หลายประเด็น ส่วนพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์กลับสวดติกล่าวชมเชยพระรัตนตรัย ทำให้พระสงฆ์ทั้งหลายเกิดความสงสัยขึ้นมาจึงนั่งคุยกันบนศาลา พระพุทธเจ้าเสด็จมาพบเข้าจึงตรัสถาม พอทราบความปริวิตกของภิกษุแล้วก็ทรงตรัสแนะนำทางออกให้ว่า

“คนพวกอื่นจะกล่าวติเตียน พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อย่างใดก็ตาม พวกเธอไม่ควรอาฆาต โทมนัส น้อยใจ ถ้าพวกเธอทำเช่นนั้นอันตรายจะพึงมีแก่เธอเอง และพวกเธอก็ไม่มีโอกาสได้รู้คำกล่าวหาของพวกเขาว่าเขากล่าวถูกหรือผิด เพราะมัวแต่มานั่งโกรธเขาอยู่ พวกเธอควรสะสมสมาธิให้เขาเห็นโดยความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นไม่จริง สิ่งนั้นไม่มีในพระรัตนตรัย หาไม่ได้ในพระรัตนตรัย

อนึ่ง ถ้าคนพวกอื่นกล่าวชมเชยพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ พวกเธอไม่ควรดีใจว่าเร้าใจ หลงใหลไปกับเขา ถ้าคำกล่าวชมเชยนั้นเป็นความจริง พวกเธอก็ควรกล่าวยืนยันว่า คำกล่าวนั้นเป็นจริง มีอยู่จริง และหาได้ในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และเป็นจริงเพราะอย่างนั้น อย่างนี้ เพราะสาเหตุนั้น สาเหตุนี้ (พรหมชาลสูตร, เล่ม ๙)

นี้แสดงให้เห็นว่า สิ่งใดเป็นจริง พระพุทธเจ้าก็ให้ยอมรับและยืนยันไปตามนั้นแต่สิ่งใดไม่เป็นจริงก็ให้รับชี้แจงแก้ไขให้เข้าใจถูกต้อง ซึ่งวิธีการแก้คำกล่าวหาหรือยืนยันคำชมเชยนั้นต้องทำด้วยความฉลาดรอบคอบและมีข้อมูลพร้อมมิใช่ทำด้วยอำนาจแห่งความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือทำด้วยอำนาจอคติทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนานั้นเจริญมั่นคงอยู่ในท่ามกลางศาสนาและเจ้าลัทธิต่างๆ มากมาย ซึ่งในภาวการณ์เช่นนี้ชาวพุทธต้องมีความฉลาด รอบคอบ และรอบรู้เทคนิคต่าง ๆ ในการเผยแผ่พระศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าเองพระองค์ทรงใช้ความรู้แจ้งสั่งธรรมที่เด่นกว่าศาสดาทั้งหลาย ประกอบเทคนิคที่ชาญฉลาดกว่าเป็นกลยุทธ์ในการเผยแผ่พระศาสนา จนเป็นที่ยอมรับของศาสดาทั้งหลาย และนอกจากพระองค์ทรงใช้เทคนิคดังกล่าวแล้ว ยังทรงแนะนำให้พุทธบริษัท โดยเฉพาะพระสาวกให้รู้จักแนวทางในการตอบโต้คำกล่าวหา หรือยืนยันความชมเชยพระรัตนตรัย

๒. ปฏิเสธการแก่งความจริงทางอภิปรัชญา การตีความหมายและการเข้าถึงความจริงระหว่างพุทธธรรมกับอภิปรัชญามีความแตกต่างกัน เพราะอภิปรัชญาเน้นการเข้าถึงความจริงด้วยการอนุมานคาดเดาตามหลักตรรกะและการใช้เหตุผลเป็นเครื่องมือ ส่วนการเข้าสู่ความจริงตามหลักพุทธธรรมเน้นประสบการณ์ตรงของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้บรรลุถึงความอิสรภาพ ปราศจากแรงบีบคั้นของทุกข์ทั้งปวง

สาระสำคัญของอภิปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในยุคนั้น มีอยู่ ๖๒ ลัทธิ คือ

ก. สำนักอภิปรัชญาที่ปรารถนาหรือกล่าวถึงความเป็นมาของสรรพสิ่งว่า มีความเป็นมาอย่างไร มีสาเหตุ หรือไม่มีสาเหตุอย่างใด เรียกพวกแรกนี้ว่า “ปุพพัตถกัปปิเก” มีอยู่ ๑๘ ลัทธิ ซึ่งแนวความคิดของ ๑๘ ลัทธินี้สรุปลง ๕ ประเด็น

- ๑) เชื่อว่าสรรพสิ่งมีความมั่นคงถาวร ไม่เปลี่ยนแปลง
- ๒) เชื่อว่าบางอย่างอยู่อย่างมั่นคง แต่บางอย่างไม่มั่นคง
- ๓) เชื่อว่าสรรพสิ่งมีที่สิ้นสุด และไม่มีที่สิ้นสุด
- ๔) พุดชัต์ส่ายไปมา รื่นเหมือนปลาไหล แทบหาคำตอบไม่ได้
- ๕) เชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเองโดยไม่มีสาเหตุ

ข. สำนักอภิปรัชญาที่ปรารถนา หรือกล่าวถึงจุดหมายปลายทางของสิ่งทั้งปวงว่า ในที่สุดแล้วจะเป็นอย่างไร เรียกกลุ่มนี้ว่า “อปปรันตกัปปิเก” ซึ่งลัทธินี้มี ๔๔ สำนัก แนวคิดกลุ่มนี้สรุปได้ ๕ ประเด็น คือ

- ๑) เชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเมื่อตายไปแล้วยังคงมีความจำได้หมายรู้
- ๒) เชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเมื่อตายแล้วไม่มีความจำได้หมายรู้
- ๓) เชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเมื่อตายแล้วจะว่ามีความจำได้หมายรู้หรือไม่ ก็ไม่ใช่
- ๔) เชื่อว่า สิ่งทั้งปวงเมื่อตายแล้วก็ขาดสูญ
- ๕) เชื่อว่า นิพพานมีเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้น และนิพพานชั้นสูงสุด ก็คือ กามคุณ ๕ นั่นเอง และการได้มานี้ตั้งแต่ชั้นที่ ๑-๔ ก็ถือว่าเป็นนิพพานชั้นยอดในปัจจุบัน

พระพุทธเจ้าทรงสรุปว่า ทฤษฎีทั้ง ๖๒ สำนักนี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยความรู้สึกที่ผ่านการสัมผัสของอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่เรียกว่าการเสวยอารมณ์ เพราะการเสวยอารมณ์จึงเกิดการทะยานอยาก (อยากรู้ความเป็นมาและจุดหมายปลายทาง

ของทุกสิ่ง) เพราะอยากจึงยึดมั่น เพราะยึดมั่นจึงเกิดความเป็นความเป็น เพราะมีความมีความ เป็นจึงมีการเกิด เพราะมีการเกิด จึงมีการแก่ การตาย เศร้าโศก คร่ำครวญ โทมัส คับแคนใจ และสิ้นหวัง

เจ้าลัทธิทั้ง ๖๒ สำนักนี้คิดวนเวียนอยู่ในเรื่องเหล่านี้ พยายามจะถึงความจริงแต่ไม่รู้ จักตัวความจริงว่าคืออะไร อยู่ที่ไหน สัมผัสได้อย่างไร วิธีการเข้าถึงความจริงขั้นสูงสุดของ พวกเขาก็คือ “การแสดงพรรณนา หรือเก็งความจริงตามวิธีการตรรกะ” ดังนั้นพระพุทธเจ้า จึงเปรียบพวกนี้ว่า เหมือนกับปลาที่ติดอยู่ในร่างแหของชาวประมง ดิ้นซัดสายไปมา แต่ไม่สามารถมีอิสรภาพ หรือหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ฯ (พรมหชาลสูตร, เล่ม ๙)

๓. แสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของบุคลิกภาพพระพุทธเจ้าและบทบาทในการ ดึงดูดความสนใจของผู้อื่น บุคลิกภาพของนักเผยแผ่ย่อมมีอิทธิพลดึงดูดความสนใจของคนอื่น ได้ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของนักธรรมทูต หรือนักการทูตได้อีกด้วย พระพุทธเจ้าก็ทรง ใช้บุคลิกภาพของพระองค์เป็นเครื่องมือในการผูกสัมพันธ์หรือเผยแผ่พุทธธรรมหลายครั้ง

มีอยู่ครั้งหนึ่ง พราหมณ์เจ้าสำนักลัทธิชื่อ “โปกขรสาติกะ” สั่งให้อัมพัฏฐมานพ ผู้เป็น ศิษย์ไปเฝ้าสังเกตดูบุคลิกลักษณะของพระพุทธเจ้าว่ามีครบ ๓๒ ประการ ตามคัมภีร์มนต์ของ ตนหรือไม่ ? ที่แรก อัมพัฏฐมานพมีท่าทีอวดดี ถือว่าตนเป็นพราหมณ์มีวรรณะที่สูงส่ง มีความ ประเสริฐกว่าใครทั้งหมด พระพุทธองค์จึงทรงเตือนว่า เธอยังไม่จบพรหมจรรย์ของพราหมณ์ แต่สำคัญผิดคิดว่าตนนั้นจบแล้วมานพโมโหจึงด่าสกุลศากยเสียยืดยาว แต่ในที่สุดก็จนมุมตัวเอง และจบลงด้วยการยินยอมการเข้าใจผิดของตน ซึ่งในขณะที่กล่าวโต้ตอบกับพระพุทธเจ้าอยู่นั้น อัมพัฏฐมานพก็ได้สังเกตเห็นลักษณะของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓๐ ประการครบหมดเลยถูกต้อง ตามลักษณะมนต์ของพราหมณ์ไม่มีผิดแม้แต่น้อย แต่ยังเหลืออยู่อีก ๒ ประการ ยังไม่มีโอกาส ได้พบเห็นเลย คิดอยู่ว่าทำอย่างไรจึงจะได้เห็นชัด ๆ จะได้นำไปบอกอาจารย์ บุคลิกภาพทั้ง ๒ ประการที่ว่านั้น คือ

- ๑) พระชิวหาใหญ่ ยาว จนปิดพระพักตร์ พระนาสิก และพระโสดได้
- ๒) พระคฺยฐานอยู่ในฝักเหมือนองคชาติของโค

(อัมพัฏฐสูตร, เล่ม ๙)

ถึงตรงนี้ ตามคัมภีร์บอกว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงฤทธิ์ให้เห็น พอมานพได้เห็นครบ ทั้ง ๓๒ ประการแล้วก็เกิดความเลื่อมใส สำหรับรองศาสตราจารย์เสฐียรพงษ์ วรรณปก วิจารณ์ว่า “อาจจะเป็นการเปิดให้ดูจริง ๆ ก็ได้ เพื่อจะได้หายสงสัย และเพื่อสร้างความศรัทธา

ให้เกิดขึ้นกับพราหมณ์ที่ยังยึดมั่นตามลักษณะที่มีในคัมภีร์มนต์ของตน” (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, รศ., ๒๕๓๐, หน้า ๒๕)

๔. สะท้อนให้เห็นถึงจุดยืนของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับระบบชนชั้นวรรณะว่า วรรณะประเสริฐ หรือคุณธรรมประเสริฐกันแน่ ค่านิยมทางสังคมของคนอินเดียโบราณมีความเชื่อมั่นในระบบชนชั้นวรรณะ มีการกีดกันความเสมอภาคทางสังคมค่อนข้างมาก ผู้ที่ได้เปรียบก็จะบีบคั้นผู้เสียเปรียบ หรือดูถูกเหยียดหยามว่าเป็นคนเลวกว่าตนและพยายามป่าวประกาศยกย่องความประเสริฐของตนตามความเชื่อที่เคยมีมา พระพุทธเจ้าได้รื้อสักระบบความเชื่อเหล่านี้ว่า

“ใครก็ตามที่ยึดถือมั่นในชาติ โคตร ถิ่นตัว ถิ่นอวาทะ วิวาทะอยู่ ชนพวกนั้นยังอยู่ห่างไกลจากความรู้ ความประพฤติดันยอดเยี่ยม เมื่อละชาติ โคตร อวาทะ วิวาทะได้แล้วจึงจะเข้าใจแจ่มแจ้งในความรู้และความประพฤติดเหล่านั้นได้...

คนเราจะดีหรือชั่วมิได้อยู่ที่ชาติตระกูล หรือระบบการยกย่องกันขึ้นมา คนเราไม่ได้เป็นคนเลวเพราะการกล่าวหา ใส่ร้าย แต่อยู่ที่การตั้งอยู่ในศีลธรรม อยู่ที่ว่าบำเพ็ญทานทั้ง ๔ วิชา ๘ และบุคคลจะเป็นคนเลวหรือเสื่อมเสียก็เพราะไม่ประพฤติอยู่ในธรรมะ”

นี่เป็นการย้ำว่า ความดี ความประเสริฐนั้นมิได้อยู่ที่ระบบชาติตระกูลหรือการยกย่องเชิดชูกัน แต่ความดี ความประเสริฐที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ความประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม ดังนั้น ความประเสริฐจริง ๆ อยู่ที่คุณธรรม หาใช่อยู่ที่ระบบวรรณะไม่ (อัมพวิสูตร, เล่ม ๙)

๕. ได้เทคนิคการเผยแผ่พุทธธรรมกับลัทธินอกพระพุทธศาสนา มีเจ้าลัทธิคนหนึ่งชื่อ “โสณทัณฑพราหมณ์” อาวุโสกว่าพระพุทธเจ้า คนเคารพนับถือมาก แม้แต่พระเจ้าพิมพิสารยังมอบหมายให้ปกครองเมืองจำปา ท่านผู้นี้ทราบกิตติศัพท์พระพุทธเจ้าเป็นอย่างดีจึงอยากเข้าเฝ้า แต่ถูกลูกศิษย์ห้ามไว้ เกรงเสื่อมเสียชื่อเสียงของความเป็นเจ้าสำนักชื่อดัง แต่ท่านก็อธิบายคุณความดีของพระพุทธเจ้าให้ลูกศิษย์ฟัง จนในที่สุดก็ตกลงพากันไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยกัน

ในความรู้สึกของเจ้าสำนักโสณทัณฑพราหมณ์ในขณะนั้น มีความวิตกอย่างหนักหน่วงว่า เกรงจะตอบปัญหาพระพุทธเจ้าไม่ได้แล้วอายศิษย์ ซึ่งจะทำให้เสื่อมจากลาภชื่อเสียง และความเคารพนับถือน้อยลงไป พระพุทธเจ้าทรงทราบความปริวิตกของท่านผู้นี้เป็นอย่างดี จึงตรัสถามเฉพาะปัญหาที่พราหมณ์เชี่ยวชาญอยู่ทั่วไปแล้ว นั่นคือ ทรงตรัสถามปัญหาเรื่องที่มีปรากฏในไตรเพทของพราหมณ์ ปรากฏว่าพราหมณ์ดีใจใหญ่ที่ไม่จนมุมคำถาม จากนั้นก็

สนทนา ตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าเป็นลำดับไป ดังมีใจความว่า

“ผู้มีคุณสมบัติอย่างนี้จะได้อะไรเป็นพรหมณ์ได้ ? ตรัสถาม พรหมณ์ตอบ
แทบจะไม่ต้องคิดว่า ต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้ คือ

- ๑) มีชาติดี คือ มารดาบิดาเป็นพรหมณ์ สิบเชื้อสาย ๗ ชั่วโคตร
- ๒) ท่องจำมนต์พระเวทได้
- ๓) มีรูปงาม
- ๔) มีศีล
- ๕) มีปัญญา

พระพุทธเจ้าก็ทรงถามต่อไปว่า จะย่อสั้น ๆ ให้เหลือแค่ ๔, ๓, ๒ หรือ ๑ ข้อ ได้ไหม ?
ในที่สุดพรหมณ์ก็สรุปลงได้ ๒ ข้อ คือ

- ๑) มีศีล
- ๒) มีปัญญา

เมื่อทรงเห็นว่า หลักธรรมนี้มีสาระตรงกันอยู่บ้างก็ทรงรับรองหลักคำสอนนั้นทันที
แล้วอธิบายความหมายที่ลึกซึ้ง ละเอียดอ่อนกว่าให้ฟังโดยละเอียด เพื่อประโยชน์ในการแก้
ปัญหาชีวิตของเขา การรับรองหลักการแบบใช้เทคนิคย้อนกลับ แล้วสรุปนี้ ทำให้พวกพรหมณ์
ที่ยังยึดมั่นในระบบชนชั้น วรรณะ ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนามากมาย และหลายท่านได้
กลายเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่คุณค่าพระพุทธศาสนา อย่างเช่นพระสารีบุตร เป็นต้น หรือ
แม้แต่โสณทัณฑพรหมณ์ ในที่สุดก็ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (โสณทัณฑสูตร,
เล่ม ๙)

๖. การบูชาด้วยหัวใจและการสงเคราะห์ ความนิยมของคนอินเดียในยุคนั้นมีความ
ยึดมั่นอยู่กับการประกอบพิธีบูชาัญญ มีการฆ่าสัตว์ เบียดเบียนมนุษย์ เพื่อสังเวทพิธีบูชาัญญ
พระพุทธเจ้าจึงทรงเสนอทางออกที่ดีกว่าว่า การมีตนเป็นที่พึ่งมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และ
การรักษาศีล ๕ มีผลมากกว่าการประกอบพิธีบูชาัญญอย่างใหญ่โตตามที่เคยทำมา ทรงแนะ
พิธีการบูชาัญญแบบใหม่ที่มีคุณค่ากว่าว่า การบูชาัญญที่ถูกต้องนั้นจะต้องไม่มีการ “ฆ่า” โค
แพะ แกะ ไก่ สุนัข และสัตว์อื่น ๆ พร้อมกับไม่ให้มีการสร้างพิธีต้อนรับตัดไม้สร้างปะรำต้อนรับ
ผู้มาดู ไม่ต้องเกี่ยวหญ้ามาประดับโรงพิธี และไม่มีการเซ่นฆ่าลงโทษพวกทาสให้น้ำตานองหน้า

ในการประกอบพิธีบูชาัญญนั้นใครจะทำก็ได้ ไม่ต้องทำก็ได้ ไม่มีความโชคร้ายแก่ผู้นั้น

แต่อย่างใด สำหรับเครื่องประกอบการบุญช้ายันนั้นได้แก่ เนยใส น้ำมัน เนยข้น นมสั้ม น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย มิใช่เอาชีวิตสัตว์มาเป็นเครื่องสังเวย

นอกจากนี้ยังมีญพิธอื่นอีก ซึ่งทำแล้วให้ผลดีแก่ผู้ทำ ได้แก่

- ๑) การให้ทานกับผู้มีศีล
- ๒) การสร้างที่อยู่แก่สงฆ์ที่จะต้องจรมามากจากทิศทั้ง ๔
- ๓) การเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึง
- ๔) การสมาทานศีล ๕
- ๕) การออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในไตรสิกขา บำเพ็ญฉาน ๔

วิชา ๘ (กฏพันธุสูตร, เล่ม ๙)

๗) หลักธรรมที่ทรงใช้มากในการโต้ตอบกับลัทธิอื่น ในการสนทนาโต้ตอบกับเจ้าลัทธิ นอกพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงเน้นประสบการณ์ตรง การสำรวจอินทรีย์ การละกิเลส และการบรรลุอัสวักขยญาณ เป็นหลักในการตอบโต้ลัทธิอื่น โดยเฉพาะหลักธรรม ๓ ประการ คือ

- ๑) ศีล ๓ ระดับ คือ ศีลระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง
- ๒) ฉาน ๔
- ๓) วิชา ๘

(แก้วกฐสูตร, เล่ม ๙)

๘) ทรงใช้วิธีการเชิงประจักษ์จากประสบการณ์จริง เอาชนะคนชอบอวดรู้ มีพราหมณ์ท่านหนึ่งชอบอวดอ้างตนว่า เป็นผู้รู้มาก สามารถรู้ทางที่จะนำไปสู่การอยู่ร่วมกับพระพรหม โดยเที่ยวประกาศตนเองอยู่ทั่วไป พระพุทธเจ้าจึงทรงซักถามเกี่ยวกับความรู้เชิงประจักษ์ของแก่ว่า พราหมณ์ที่จับไตรเพทแล้วมีใครเคยเห็นพระพรหมบ้างไหม ? ได้รับคำตอบว่า ไม่มีใครเคยเห็น พระองค์จึงตรัสถามไล่ไปถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหมดว่าแล้วอาจารย์ของพราหมณ์, อาจารย์ของอาจารย์พราหมณ์ หรือคนใดคนหนึ่งใน ๗ ชั่วโคตรของอาจารย์ของพราหมณ์เคยเห็นพระพรหมบ้างไหม ? ไฉนครบหมดแล้วก็ไม่มีใครเคยเห็นพระพรหมเลยซักคนเดียว เลยไม่รู้ว่หน้าตาเป็นอย่างไร อยู่ที่ไหน เป็นอยู่อย่างไร ?

นี้แสดงให้เห็นชัดเจนแล้วว่า พระพรหมไม่มีตัวตนหรือชีวิตจริงแน่นอน มีแต่พากัน

กล่าวขึ้นมาเองลอย ๆ ว่าเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ พระพุทธองค์จึงเปรียบคนพวกนี้ว่า เหมือนกับคนตาบอดมองไม่เห็นอะไร แต่กลับพูดพร่ำว่าตนเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้

วิธีการอย่างนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้กับคนที่อวดรู้จนประสบผลสำเร็จมาแล้วมากต่อมาก เฉพาะอย่างยิ่งพวกที่ยึดมั่นในพระพรหมหรือพวกเจ้าลัทธิ และนักปรัชญาทั้งหลาย ซึ่งที่สุดพวกเหล่านี้ต้องยอมจำนนด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ (เดวิสสูตร, เล่ม ๙)

๕. สะท้อนให้เห็นถึงภาวะของพระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาท สภาวะของพระโพธิสัตว์ที่กล่าวไว้ในพระสูตรบ่งชี้ว่า เวลาพระโพธิสัตว์ก้าวลงสู่ครรภ์มารดาจะปรากฏมีแสงสว่างอันยิ่งใหญ่เกิดขึ้นแก่โลก เวลาประสูติก็ไม่เปื้อนมลทิน ทรงเดินได้ถึง ๗ ก้าวเมื่อแรกประสูติ พร้อมกับประกาศความเป็นเลิศในโลกว่า ชาตินี้เป็นพระชาติครั้งสุดท้ายของพระองค์ ส่วนพระมารดาก็เป็นผู้ไม่มีโรค เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ตลอดไป (มหาปทานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๐. พุทธธรรมชั้นสูง ได้อธิบายให้เห็นสภาพความเป็นจริงแห่งวงจรชีวิตและสังคมา ความเป็นไปของสังคมาและชีวิตดำเนินไปตามกฎแห่งอิทัปปัจจยตา นั่นคือ สภาพของสิ่งทั้งมวลเกิดขึ้น ดำเนินไป หรือเสื่อมไปเพราะมีเหตุปัจจัย มิใช่เกิดขึ้นมาลอย ๆ วงจรของชีวิตหมุนวนไปตามเหตุปัจจัย เช่น กระบวนการเกิดทุกข์ ดำเนินไปตามกระแสแห่งอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส

สำหรับความทุกข์หรือปัญหาทางสังคมาเกิดขึ้นตามกฎปัจจยการทางสังคมา คือดำเนินไป และสิ้นสุดลงเพราะมีเหตุปัจจัย แต่ในด้านสังคมานั้น พอดำเนินไปถึงกระแสของตัณหา แล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงค้นพบหลักการใหม่ พร้อมกับเสนอกระแสนการทำงานของมันให้เห็นว่าเมื่อมีตัณหาแล้วก็จะนำไปสู่การแสวงหา ได้สิ่งที่แสวงหา เกิดพอใจ หวังแทน เกิดความรู้สึกยึดมั่นเป็นของตน เกิดการตระหนัวยามปกป้องของตน เกิดการขัดแย้ง ปะทะกันขึ้นมีการทะเลาะวิวาทใส่ร้ายป้ายสีกัน ให้ข้อมูลใส่ร้าย เสนอข้อมูลเท็จกับฝ่ายตรงข้ามกับตน และในที่สุดก็เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายขึ้นในสังคมาเพราะเหตุปัจจัยดังกล่าวมา (มหานิทานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๑. พุทธปณิธานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สารัตถะในมหาปรีนิพพานสูตร สะท้อนให้เห็นถึงเจตนารมณ์ หรือพระปณิธานของพระพุทธเจ้าอย่างชัดแจ้งในการที่จะสถาปนาพุทธธรรมให้มั่นคง เพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชน ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อครั้งทรงประสูรหนักได้ถูกมารอาราธนาให้ดับขันธปรินิพพานหลายครั้ง แต่ทรงตรัสว่า ยังไม่ถึงเวลา ขอให้รอไปก่อน คำว่า “ยังไม่ถึงเวลา” ในที่นี้หมายความว่า ขอให้พระองค์ได้มอบหมาย แนะนำหลัก

การบริหารงานพระศาสนาแก่พุทธบริษัททั้ง ๔ เสียก่อน รายละเอียดแห่งพุทธปณิธานมี ๔ ประการดังนี้คือ

- ๑) ให้พุทธบริษัท ๔ มีความเข้าใจแจ่มแจ้ง แดกฉาน ไม่มีความสงสัยในพุทธธรรมทั้งหมด
- ๒) ให้พุทธบริษัท ๔ ได้ศึกษา ได้ปฏิบัติธรรม และได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน
- ๓) ให้พุทธบริษัท ๔ สามารถเผยแผ่พุทธธรรมได้ กล่าวคือ นอกเหนือจากได้ศึกษาปฏิบัติ และได้รับผลดีแล้วก็ให้สามารถสอนผู้อื่นเข้าใจธรรมะให้ถูกต้อง
- ๔) เมื่อมีความเข้าใจผิดเกี่ยวกับพระธรรมวินัยก็ให้พุทธบริษัททั้ง ๔ ถือ เป็นภาระธุระที่จะต้องกล่าวแก้ ชี้แจงเพื่อให้เกิดความเข้าใจได้ถูกต้องตามความเป็นจริง (มหาปรินิพพานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๒. แสดงหลักความมั่นคงและไม่มั่นคงทางสังคม ในระหว่างที่พระพุทธเจ้าทรงประทับ ณ เชาลิกคณภูฏ ไกลกรุงราชคฤห์อยู่นั้น พระเจ้าอชาตศัตรูต้องการตีเมืองวัชชีให้ย่อยยับ จึงสั่งวัสสการพราหมณ์ไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ทรงคิดเห็นอย่างไร ?

พระองค์ไม่ได้ตรัสตอบโดยตรง ทรงใช้วิธีถามพระอานนท์ว่า เรื่องนี้พระองค์เคยแสดงไว้ว่าอย่างไร เป็นการตอบคำถามของพราหมณ์ไปในตัว พระอานนท์อ้างเอาพุทธดำรัสว่า พระพุทธเจ้าเคยตรัสหลักความเจริญมั่นคงของสังคมไว้ ๗ ประการ ซึ่งชาววัชชีประพฤติปฏิบัติติดต่อกันมานาน สังคมวัชชีจึงมีแต่ความเจริญมั่นคง ไม่มีความเสื่อม เมื่อวัสสการพราหมณ์ได้ฟังก็ประทับใจ พร้อมกับทูลว่า การมีวัชชีธรรมเพียงข้อเดียวก็ทำให้สังคมเจริญมั่นคงแล้ว ไม่ต้องถึง ๗ ข้อก็ได้ พราหมณ์จึงสรุปความได้ว่า พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับเมืองวัชชี เว้นแต่จะใช้วิธียุให้แตกสามัคคีกันเสียก่อน

วัชชีอปริหานิยธรรม ๗ (ธรรมนำไปสู่ความเจริญสำหรับผู้บริหาร) มี ๗ อย่างคือ ๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ ๓. ไม่บัญญัติสิ่งอันขัดต่อหลักการเดิมที่ได้บัญญัติไว้ อีกทั้งไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ๔. ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชีพึงเคารพนับถือท่านเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง ๕. บรรดากุลสตรี กุลกุมารทั้งหลาย มิให้อยู่โดยถูกข่มเหง หรือฉุดคร่าขึ้นใจ ๖. เคารพสักการะบูชาเจดีย์ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปล่อยให้เสื่อม

ทราบไป ๗. จัดให้ความอารักขา คุ้มครอง ป้องกันอันชอบธรรม แก่พระอรหันต์หรือผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย

พอพราหมณ์กลับไป พระพุทธเจ้าก็เรียกประชุมพระสงฆ์ทั่วกรุงราชคฤห์แล้วทรงแสดงหลักธรรมความมั่นคงของสังคัมสงฆ์หรือภิกขุอุปทานิยธรรม ๗ คือ ๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ ๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ ๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง ๕. ไม่ลุอำนาจตัณหาคือความอยากที่เกิดขึ้น ๖. ยินดีในเสนาสนะป่า ๗. ตั้งสติระลึกรู้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มา ขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ ผาสุก

ภิกขุอุปทานิยธรรม ๗ อีกหมวดหนึ่ง คือ ๑. ไม่มัวเพลินกับการงาน ไม่หลงเพลินเพลินหมกมุ่นวุ่นอยู่กับงาน จนเสื่อมเสียการศึกษาเล่าเรียน บำเพ็ญสมณธรรม ๒. ไม่มัวเพลินกับการคุย ๓. ไม่มัวเพลินกับการหลับ ๔. ไม่มัวเพลินกับการคลุกคลีกับหมู่คณะ ๕. ไม่เป็นผู้ปรารถนาลามก (ถูกอำนาจฝ่ายต่ำครอบงำ) ๖. ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร ๗. ไม่หยุดยั้งนอนใจอยู่ในชั้นการบรรลุคุณวิเศษขั้นต้น ๆ เท่านั้น

ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการแสดงหลักแห่งความมั่นคงและความเสื่อมของสังคัม ทั้งสังคัมสงฆ์และสังคัมชาวบ้านว่า จะต้องดำเนินไปตามหลักธรรม หรือเหตุปัจจัยดังกล่าวอย่างแน่นอน (มหาปริณิพพานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๓. สรุปหลักธรรมสำคัญ ๆ ที่จะนำไปสู่การบรรลุคุณธรรมขั้นสูง ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่ป่ามหาวัน ทรงเรียกประชุมสงฆ์ทั่วเมืองเวสาลี แล้วทรงแสดงหลักธรรมสำคัญ ๆ คือหลักโพธิปักขิยธรรมมี ๓๗ ประการ ได้แก่หลักสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปทาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรค ๘ ว่าเป็นธรรมที่สามารถนำไปสู่การบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้ ซึ่งธรรมเหล่านี้พระองค์ทรงแสดงด้วยพระปริชาญาณชั้นสูงส่ง (มหาปริณิพพานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๔. วางแผนการปฏิบัติศาสนกิจไว้รอบด้าน ทั้งแนวการปฏิบัติต่อองค์พระศาสดา ต่อพระสรีระ และต่อสตรีเพศ พระพุทธเจ้าได้ประเมินสถานการณ์ไว้ล่วงหน้าว่า เมื่อพระองค์ดับขันธปรินิพพานไปแล้วอาจจะเกิดความยุ่งยากแก่การปฏิบัติศาสนกิจได้ พระองค์จึงทรงสั่งความแก่พระอานนท์ ดังมีประเด็นสำคัญต่อไปนี้

๑) เกี่ยวกับตัวแทนพระศาสนา ถ้ามีใครสงสัยเกี่ยวกับผู้สืบทอดตำแหน่งพระพุทธเจ้า ให้ตอบเขาว่า ธรรมและวินัยที่พระตถาคตได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว ประกาศไว้แล้วนั้นแหละ จักเป็นศาสนาของชาวพุทธทั้งหมด

นี้แสดงว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงมอบตำแหน่งผู้นำทางพระพุทธศาสนาไว้กับใคร ผู้ใด ผู้หนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นศาสนาแทนพระองค์ แต่ให้ถือว่าหลักธรรมกับหลักวินัยที่พระองค์ ทรงประกาศแล้ว บัญญัติแล้วนั้นแหละคือศาสนาที่แท้จริงของชาวพุทธทั้งปวง

๒) เกี่ยวกับการบริหารงานคณะสงฆ์โดยใช้หลักยึดหยุ่น เชิงประนีประนอม เมื่อ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติกฎระเบียบทางสังคมของสงฆ์ แล้วก็ประกาศให้สงฆ์ยึดถือปฏิบัติ เป็นแนวเดียวกัน แต่สำหรับในภาคปฏิบัติจริง ๆ แล้ว พระองค์กลับใช้วิธีการแบบยืดหยุ่น ประนีประนอมในการปกครอง หรือการแก้ปัญหาคณะสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากคราวใกล้จะดับ ขันธปริณีพพาน พระองค์ทรงเสนอแนวทางการปฏิบัติต่อระเบียบวินัยว่า เมื่อตถาคตล่วงลับไป แล้ว หากสงฆ์ปรารถนาจะพึงยกเลิกสิกขาบท หรือข้อบัญญัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ให้ทำได้ โดย เสนอข้อความเห็นชอบจากคณะสงฆ์ก่อน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าพระอานนท์ท่านไม่ได้ทูลถาม ให้กระจ่างชัดเกี่ยวกับคำว่า “สิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ” นั้น หมายถึงอะไรकिनความลึกต้นมาก น้อยแค่ไหน ผลที่สุดก็เกิดการตีความกันเองตามชอบใจ แล้วขัดแย้งกันไปกันมา จนแตกแยก ออกเป็นนิกายต่าง ๆ มากมาย

๓) การอุทิศพระองค์เพื่อพระศาสนาจนวาระสุดท้าย และได้เคลียร์ ปัญหาการพระ ศาสนาก่อนจะดับขันธปริณีพพาน พระพุทธเจ้าแม้จะทรงประชวรหนัก ใกล้จะเสด็จดับขันธ ปริณีพพานอยู่แล้ว ก็ยังเปิดโอกาสให้สงฆ์ปรึกษาหารือเกี่ยวกับกิจการสำคัญทางพระศาสนา หรือปัญหาทั่ว ๆ ไปได้ โดยไม่ทรงเห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก พระองค์ได้ประกาศว่า หากภิกษุรูปใดยังมีความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ในมรรคในผล หรือในข้อ วัตรปฏิบัติใดก็นิมนต์ถามได้ เพื่อจะได้เข้าใจได้ถูกต้องชัดเจน เดี่ยวจะบ่นเสียใจภายหลังว่า สงสัยอะไรแล้วไม่ได้ทูลถาม บัดนี้ตถาคตอยู่ตรงหน้าพวกท่านแล้ว ขอจงถามมาเถอะ โปรด อย่าได้เกรงใจเลย ทรงประกาศย้ำครั้งแล้วครั้งเล่าถึง ๓ ครั้ง แต่ก็ไม่มีท่านรูปใดถาม อาจเป็น เพราะพระที่เข้าประชุมครั้งนั้นมีความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว

นี้แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระกรุณาอันล้นพ้น และมีความฉลาดรอบคอบใน การบริหารงานพระศาสนา จนสามารถสะสางปัญหาสำคัญของพระศาสนาได้ก่อนจะเสด็จดับ ขันธปริณีพพาน โดยทรงใช้เวลาช่วงสุดท้ายที่เหลืออยู่อย่างเป็นประโยชน์ที่สุด -

๔) วางแนวการปฏิบัติต่อพุทธสรีระ และต่อสตรี ในอนาคตข้างหน้านั้น คณะสงฆ์ จะต้องเผชิญกับเหตุการณ์สำคัญ ๆ หลายเรื่อง และเรื่องที่ใกล้ตัวที่สุดในขณะนี้มีอยู่ ๒ เรื่องใหญ่ ๆ คือ การปฏิบัติต่อพุทธสรีระ และการแสดงท่าทีต่อสตรีเพศ

ก. การปฏิบัติต่อพุทธสรีระ พระองค์ทรงเสนอหลักการไว้ว่า ให้จัดการปลงพระศพของพระองค์เหมือนกับการปลงพระศพของพระเจ้าจักรพรรดิ โดยให้เอาผ้าใหม่ห่อพุทธสรีระ แล้วห่อด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าใหม่ และห่อทับด้วยสำลีอีก ทำอย่างนี้เป็นชั้น ๆ รวม ๕๐๐ ชั้น แล้วนำไปใส่ในรางเหล็ก เติมด้วยน้ำมัน ปิดครอบด้วยรางเหล็กอีกอันแล้วนำดอกไม้หอมมาวางถวายสักการะ จากนั้นจึงทำการถวายพระเพลิง เสร็จแล้วให้สร้างสถูปบรรจุพระอัฐิไว้ทุกสี่แยกของเมือง เพื่อให้ประชาชนได้ถวายสักการบูชา

ข. การปฏิบัติตัวของพระต่อสตรีเพศ ในการแสดงท่าทีต่อสตรีเพศนั้น พระพุทธเจ้าเสนอว่า ไม่ควรมองเป็นการดีที่สุด ถ้าจำเป็นต้องมองก็ไม่ควรพูดด้วย ถ้าจำเป็นต้องพูดด้วยก็ให้พูดอย่างมีสติ นี่เป็นหลักปฏิบัติของพระในการสัมพันธ์กับสตรีเพศ เพื่อเป็นแนวปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และไม่ถูกชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

๕) เสนอหลักการแก้ปัญหาความไม่เรียบร้อยบางประการในสังคมสงฆ์ที่ยังค้างคาอยู่ ในสมัยพุทธกาล มีพระที่เคยใกล้ชิดพระพุทธเจ้ามาก่อนรูปหนึ่งชื่อฉันทะ ท่านรูปนี้เป็นพระที่มีทิวมาณะสูง ถือว่าตนเคยเป็นคนตามเสด็จอย่างใกล้ชิดเจ้าชายสิทธัตถะจึงประพฤติตนไม่อยู่ในกฎระเบียบของสงฆ์ ใครว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วจะเกิดความยุ่งยากใหญ่โตขึ้นในสังคมสงฆ์ ดังนั้น พระองค์จึงทรงเสนอหลักการปฏิบัติต่อพระฉันทะเพื่อเป็นการให้อำนาจแก่สงฆ์ในการตัดสินใจแก้ปัญหาพระฉันทะ ความว่า เมื่อเราล่วงลับดับขันธปรินิพพานไปแล้วให้สงฆ์พากันลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ คือ ตัดความสัมพันธ์กับพระฉันทะโดยเด็ดขาดทุกอย่าง อย่าไปยุ่งเกี่ยวกับท่าน ท่านจะทำอะไรก็ไม่ต้องไปว่ากล่าวตักเตือน トラบใดที่ยังไม่ยอมประพฤติปฏิบัติตามกฎระเบียบมติของสงฆ์ส่วนใหญ่

๖) สะท้อนให้เห็นจุดสำคัญของการปฏิบัติพระศาสนาโดยองค์รวม ในพระพุทธดำรัสครั้งสุดท้ายก่อนที่พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระองค์ทรงสรุปใจความสำคัญของพุทธธรรมเพื่อเป็นการย้ำเตือนพุทธศาสนิกชนไว้ว่า เรา (ตถาคต) ขอเตือนท่านทั้งหลายว่า สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาท่านทั้งหลายอย่าได้พากันมัวเมาประมาท คำว่า “อย่าประมาท” ในที่นี้ พระอรุณกถาจารย์ได้อธิบายว่า หมายถึงการเป็นอยู่โดยไม่ปราศจาก

สติทุกขณะ และขยายต่อไปอีกว่า สติในที่นี้หมายถึงสติในหลักสติปัฏฐาน ๔ คือการพิจารณาในเรื่อง กาย เวทนา จิต และธรรม (มหาปริณิพพานสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๕. สะท้อนภาพชีวิต และสถานะของพระเจ้าหรือเทวดาที่ด้อยกว่าพระพุทธเจ้า ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่ถ้ำอินทสาละ เมืองราชคฤห์ ท้าวสักกะพร้อมกับบริวารได้เข้าไปทูลถามปัญหาชีวิตและข้อข้องใจต่าง ๆ จากพระพุทธเจ้าหลายประการ เป็นต้นว่า

๑) อะไรผูกมัดเทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์ไว้ พระพุทธเจ้าทรงแก้ว่า ความริษยาและความตระหนี่ผูกมัดไว้

๒) สิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก เกิดจากอะไร ทรงแก้ว่า เกิดจากความพอใจ เมื่อไม่มีความพอใจ สิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักก็ไม่เกิดขึ้น

๓) ถามต่อว่า ความพอใจเกิดจากอะไร ทรงแก้ว่า เกิดจากความตริภังคหรือวิตก

๔) วิตกเกิดจากอะไร ทรงตอบว่า เกิดจากตัณหา มานะ ทิฐิ

นี้แสดงว่าคุณค่าของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นั้นสูงส่งกว่าคุณธรรมของเทวดา หรือพระเจ้าอย่างมาก เพราะจากคำถามของท้าวสักกะที่ทูลถามพระพุทธเจ้านั้น แสดงว่า เทวดายังหลงมัวเมา ติดยึดอยู่กับความรู้สึกชอบ พอใจ ไม่พอใจ โดยยังไม่รู้ว่า ภาวะพ้นทุกข์เป็นอย่างไร ชีวิตมีอิสระได้อย่างไรแม้แต่ตามกระแสโลกไปวัน ๆ เท่านั้น (สัkkกปัฏฐสูตร, เล่ม ๑๐)

๑๖. แก่ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับระบบบรรณะของพราหมณ์ ค่านิยมทางสังคมของคนอินเดียโบราณยกย่องว่า พราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐที่สุด เพราะเชื่อว่าเกิดจากปากของพระพรหม ส่วนวรรณะอื่นเลวหมด และชอบด่าสมณะที่ศรัทธาในว่า เป็นพวกไพร่ พวกต่ำ พระพุทธเจ้าจึงตรัสแก้ความเข้าใจผิดของพราหมณ์ว่า พราหมณ์ที่กล่าวเช่นนั้นมิใช่พราหมณ์แท้ แต่เป็นพราหมณ์ชนิดวัวสีมดิน เพราะเกิดจาก (โยนี) นางพราหมณ์แท้ ๆ ยิ่งกล่าวกันว่าตนเกิดจากปากพระพรหม เป็นการกล่าวดูพระพรหมโดยแท้ และเป็นการแอบอ้างพระพรหมเพื่อเชิดชูฐานะทางสังคมของตนแท้ ๆ (อัคคัณณสูตร, เล่ม ๑๑)

๑๗. วิวัฒนาการของการเกิดระบบชนชั้นวรรณะทางสังคม ในขณะที่คนอินเดียกำลังหลงใหลยึดมั่นอยู่กับการถือชนวรรณะ กีดกันสีผิวและเหยียดหยามกันอย่างแรงอยู่นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวิวัฒนาการของการเกิดระบบวรรณะว่า สมัยหนึ่ง โลกได้พินาศล่มจมมนุษย์สัตว์ทั้งหลายส่วนใหญ่ไปเกิดในชั้นอภิสรรพรหม เมื่อเกิดโลกใหม่ก็พากันมาเกิดใน

โลกใหม่นี้ก็อีก โดยระยะแรกเกิดขึ้นมาจากใจ มีแสงสว่างในตัวเอง อยู่ได้ด้วยปิติ ต่อมาเกิด มีดินที่มีสี รส และกลิ่นขึ้น มนุษย์ สัตว์ทั้งหลายก็เอาน้ำจิ้มลิ้มรสแล้วเกิดชอบใจแต่ก็ทำให้ ตัวเองหมดแสงสว่างในตัวลงไป แสงสว่างหมดไปในขณะที่มีการปรากฏของพระจันทร์ พระอาทิตย์ มีดาวนักษัตร เกิดมีระบบการหมุนเวียน มีกลางวัน และกลางคืน มีฤดู และปี

พอกินจวนดินเป็นอาหาร กายก็หยาบกระด้าง เกิดผิวพรรณดีบ้าง หยาบบ้าง พวก ผิวพรรณดีก็ดูถูกพวกผิวพรรณทราม เพราะความถือตัว ดูถูกผู้อื่น จวนดินก็หายไป แต่ต่อมาก็เกิดสะเก็ดดินอีก เมื่อกินสะเก็ดดิน ผิวก็หยาบอีก ดูถูกกันอีก เมื่อสะเก็ดดินหายไปก็เกิด เถาไม้ขึ้นมาอย่างอุดมสมบูรณ์ พอเถาไม้หายไปก็เกิดข้าวสาลี ก็ใช้ข้าวสาลีเป็นอาหารต่อไป ผิวพรรณก็หยาบขึ้นมามาก

ต่อมาเกิดภาวะเพศหญิง เพศชาย เกิดความกำหนัด เสพกามกัน สร้างบ้านเรือนอาศัย สะสมอาหาร เก็บกักไว้ เกิดการลักขโมย ถูกลงโทษ จึงมีการประชุมแต่งตั้งคนให้คอยตำหนิ หรือขับไล่คนทำผิดในที่สุดก็เกิดระบบ

- มหาชนสมมติ คือ ผู้ที่มหาชนแต่งตั้ง
- กษัตริย์ คือ ผู้เป็นใหญ่ในท้องถิ่น
- ราชา คือ ผู้สร้างความพอใจ ความสุขใจแก่ผู้อื่น

และคนเหล่านี้ มีบางคนบางกลุ่มออกบวช ละเว้นไม่ทำความชั่ว เรียกว่า สมณะ คน บางพวกชอบประกอบกิจการงานค้าขาย เรียกพวกแพศย์ บางกลุ่มชอบการล่าสัตว์เป็นอาชีพ เรียกว่าพวกศูทร ส่วนพวกที่เป็นผู้นำให้มีการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงและสั่งสอน เรียกว่า พวกพราหมณ์

ดังนั้น คนทุกกลุ่มทุกฝ่าย หรือทุกชนชั้นของสังคมมีรากฐานวิวัฒนาการมาจากคน กลุ่มเดียวกัน ซึ่งมีฐานะ และความเสมอภาคเท่าเทียมกัน แต่มีหน้าที่การงานแตกต่างกัน ตามอำนาจการรับมอบหมายจากมหาชน

จะเห็นได้ว่า ระบบชนชั้นวรรณะนั้นมีวิวัฒนาการมาจากการแบ่งหน้าที่มอบงานกันทำ ตามความถนัด ความพอใจของแต่ละบุคคล ไม่ได้ถือว่าวรรณะไหน หรือคนกลุ่มไหน ฝ่ายไหน วิเศษเลอเลิศกว่ากัน และการที่แบ่งเป็นกลุ่ม เป็นวรรณะนั้นก็เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมใน การทำหน้าที่การงานในสังคม มิใช่แบ่งเพื่อให้อยกย่องชนกลุ่มหนึ่ง ไปกดขี่ดูถูกเหยียดหยาม ชนอีกกลุ่มหนึ่งจนเกิดปัญหาทางชนชั้นในสังคม

นี่เป็นการหักล้างระบบความเชื่อ ความเข้าใจผิด เกี่ยวกับการถือชั้นวรรณะของพวก พราหมณ์ เป็นการปฏิเสธหลักการที่ว่า การเกิดจากส่วนใดส่วนหนึ่งของพระพรหมนั้น เป็น เครื่องชี้วัดความดี เลว ความสูง ต่ำ ด้านฐานะทางสังคมของมนุษย์ พระพุทธเจ้าได้ทรง เปลี่ยนค่านิยมที่ผิด ๆ นี้ โดยหันมาให้ความสำคัญกับความประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในชีวิต ประจำวันซึ่งมีหลักการว่า “บุคคลทั้ง ๔ วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร จะเป็นคนดี เลว ประเสริฐ ไม่ประเสริฐ ก็ขึ้นอยู่กับประพฤติปฏิบัติของบุคคลนั่นเอง ถ้าคน จากวรรณะใดก็ตามประพฤติปฏิบัติดีทางกาย วาจา และทางใจบุคคลนั้นก็เป็นคนประเสริฐ ในสังคม ดังนั้น วัตรปฏิบัติที่บุคคลปฏิบัติได้ หรือคุณธรรมที่คนเรากระทำขึ้นมาเองนี้แหละ เป็นเครื่องชี้วัดความดี เลว ความประเสริฐ ไม่ประเสริฐของบุคคลในสังคม ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต หากใช้เกิดขึ้นเพราะชาติ ตระกูล หรือเพราะชาติชั้นวรรณะแต่อย่างใดไม่” (อัคคัญญสูตร, เล่ม ๑๑)

๑๘. กำเนิดการทำสังคายนาพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าได้ตรัสแนะนำให้พระจุนทะทำ การจัดระเบียบพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงด้วยพระปริชาญาณอันยิ่งยวด โดยทำในรูปของการ สังคายนา มีการตรวจสอบพิจารณาเนื้อความกับเนื้อความ (อรรถะ) อักษรกับอักษร (พยัญชนะ) เพื่อให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ยินนาน เพื่อให้สัตว์โลกได้รับประโยชน์ และความสุข เพื่ออนุเคราะห์ แก่กุล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

จากนั้นทรงชี้แจงว่า ธรรมที่ทรงแสดงด้วยพระปริชาสามารถอันยิ่งยวดนี้ ก็คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน ๔ ไปจนถึงมรรค ๘ จากพระดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์สำคัญในการจัดระเบียบ หมวดหมู่ของพุทธธรรม เพื่อให้เกิด ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งจุดนี้ถือเป็นจุดกำเนิดสำคัญของการทำสังคายนา พระธรรมวินัย และถือ เป็นแบบอย่างในการจัดทำปฐมสังคายนาในสมัยต่อ ๆ มา (ปาสาทิกสูตร, เล่ม ๑๑)

๑๙. แนวการทำสังคายนาของพระสารีบุตร พระสารีบุตรเห็นเหตุการณ์ไม่เรียบร้อย ของลัทธินิครนถนาฏบุตร ซึ่งเมื่อเจ้าลัทธิสิ้นชีวิตไปแล้วไม่นาน สวาก็เกิดการแตกแยกออกเป็นกลุ่มเป็นฝ่าย เพราะความเห็นไม่ตรงกันเกี่ยวกับการตีความหลักคำสอนของพระศาสดา

พระสารีบุตรจึงชักชวนพระสงฆ์ให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อจะได้ไม่ทะเลาะขัด แย้งกันในภายหลังเหมือนลัทธินิครนถนาฏบุตร และเพื่อความมั่นคงยืนยาวหรือความตั้งมั่นแห่ง พระธรรมวินัย โดยท่านสารีบุตรได้ลงมือจัดหมวดธรรมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ตามจำนวนข้อ ธรรมะเรียงลำดับจากน้อยไปหามาก เช่น หมวด ๑ ว่าด้วยธรรมอย่างหนึ่งหมวดสอง ว่าด้วย

รูป นาม หมวดสาม ว่าด้วยยอกุศลมูล ๓ หมวดสี่ ว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔ หมวดห้า ว่าด้วย
 ชั้นศีล ๕ หมวดหก ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ หมวดเจ็ด ว่าด้วยอริยทรัพย์ ๗ หมวดแปด
 ว่าด้วยมรรค ๘ หมวดเก้า ว่าด้วยที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๙ และหมวดสิบว่าด้วยธรรมอัน
 เป็นที่พึง ๑๐ ประการ

พระพุทธเจ้าพอทรงทราบเรื่องเข้าก็ตรัสชมว่า พระสารีบุตรบรรยายเรื่องเกี่ยวกับการ
 ทำสังคายนากฎีกะสงฆ์ได้ดีมาก (สังคีตสูตร, เล่มที่ ๑๑)

๒๐. ฐานะของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ใจความในปาสาทิกสูตร ได้กล่าวถึงฐานะ
 ความเป็นจริงของพระตถาคตเจ้าว่า พระตถาคตเจ้าเป็นผู้ที่รู้จักจริง ทำจริงรู้อย่างไรสอนอย่างนั้น
 สอนอย่างไร ทำอย่างนั้น มิใช่สอนเขาอย่างหนึ่งแต่ตัวเองกลับทำอีกอย่างเหมือนเจ้าลัทธิ
 บางลัทธิ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า ตถาคตได้ตรัสอย่างไรก็ทำได้อย่างนั้น ทำอย่างไร พูดได้
 อย่างนั้น ตถาคตเป็นผู้รู้เห็นตามเป็นจริง กล่าวความจริงมีประโยชน์ กล่าวเป็นธรรม เป็นวินัย
 ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต สิ่งใดที่ตถาคตได้ตรัสไว้แล้วในระหว่างตรัสรู้จนถึงเสด็จดับ
 ขันธปรินิพพาน สิ่งนั้นย่อมเป็นอย่างนั้นทั้งหมด (ปาสาทิกสูตร, เล่มที่ ๑๑)

๒๑. วิธีการปฏิรูปคำสอนเดิมจากนามธรรมเป็นรูปธรรม หรือจากแนวคิดความเชื่อ
 ถือไปสู่การปฏิบัติในชีวิตประจำวัน คำนิยมทางสังคมของคนอินเดียโบราณ นิยมแสดงความ
 เคารพ หรือทำความดีแบบการอ้อนวอน ทำอะไรก็ทำสักแต่พอเป็นพิธีโดยไม่รู้ความมุ่งหมาย
 ที่แน่นอน เช่น มีเรื่องเกิดขึ้นในเช้าวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตที่เมือง
 ราชคฤห์ ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นมาณพหนุ่มคนหนึ่งชื่อ สิงคาลกะกำลังทำการไหว้ทิศทั้ง ๖
 อยู่ จึงตรัสถามได้ความว่า เป็นการทำตามคำสั่งของบิดา จึงตรัสว่า ตามหลักการที่ถูกต้องแล้ว
 เขาไม่ไหว้ทิศอย่างนี้หรอก ทูลถามว่า ไหว้อย่างไรจึงจะถูก ? ตรัสอธิบายว่า ก่อนอื่นควรทราบ
 ทิศทั้ง ๖ เสียก่อนว่าคืออะไร ได้แก่

- ๑) ทิศเบื้องหน้า ก็คือ มารดาบิดา
- ๒) ทิศเบื้องขวา ก็คือ ครูอาจารย์
- ๓) ทิศเบื้องหลัง ก็คือ บุตรภรรยา
- ๔) ทิศเบื้องซ้าย ก็คือ มิตรสหาย
- ๕) ทิศเบื้องล่าง ก็คือ กรรมกร
- ๖) ทิศเบื้องบน ก็คือ สมณพราหมณ์

จากนั้นก็ทรงแสดงวิธีปฏิบัติต่อดัศทั้ง ๖ หรือบุคคลทั้ง ๖ ประเภทเหล่านั้นให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตน เมื่อบุคคลรู้หน้าที่ของตนเองได้ถูกต้องแล้วก็จะทำให้สังคมมีความสุขไปด้วย

นี่เป็นการปฏิรูปคำสอนเดิมของพราหมณ์ใหม่ให้มีชีวิตชีวา มีผลต่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มิใช่ทำไปโดยไม่รู้จุดมุ่งหมาย ซึ่งประเด็นนี้ถ้ามองตามหลักสังคมวิทยา แล้วถือว่าการให้วัศทั้ง ๖ ของบุคคลแต่ละคนในสังคมนั้นเป็นการปฏิบัติหน้าที่พลเมืองที่ดีที่สุด เพราะสังคมทุกสังคมนั้น ถ้าคนในสังคมนั้นรู้จักการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์แล้วสังคมจะมีแต่ความสุขอย่างที่สุด และในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลในสังคมไม่รู้หน้าที่ของตนเอง สังคมก็จะมีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวาย หาความสุขมิได้เลย (สังคมศาสตร์, เล่ม ๑๑)

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

กรมการศาสนา, ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่ม ๙, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕

กรมการศาสนา, ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่ม ๑๐, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕

กรมการศาสนา, ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่ม ๑๑, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕

ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน. ครรชนีศัพทธรรมะในพระสูตรตันตปิฎก, กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์การพิมพ์, ๒๕๒๙

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม กรุงเทพมหานคร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒

ณรงค์ จิตตโสภณ, พระมหา. และสมควร เหล่าลาภะ. พระไตรปิฎกวิจารณ์, กรุงเทพมหานคร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙ (เอกสารโรเนียว)

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, รศ. พระไตรปิฎกวิเคราะห์, กรุงเทพมหานคร, แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๓๐

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

การจัดหมอดมุดำสด ของพระพุทธเจ้า ที่พระสารีบุตรเสนอเป็นตัวอย่าง^๑

ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ

คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงพาพระอสีติมหาสาวกและพระสาวกอีกประมาณ ๕๐๐ รูป* ไปประทับอยู่ในป่ามะม่วงของนายจุนทะ กัมมารบุตร** ซึ่งเป็นชาวเมืองปาวา แคว้นมัลละ วันที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกไปถึงนั้น พวกมัลลิกษัตริย์ทรงสร้างสัณฐานคารหลังใหม่กลาง เมืองเสรีจพอดี และยังมีได้ใช้สอยจึงพร้อมใจกันนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสาวกให้เข้าไป พักผ่อน พระพุทธเจ้าและพระสาวกเข้าไปพักผ่อนตอนกลางคืน ทรงแสดงธรรมโปรดพวก มัลลิกษัตริย์ และเมื่อตักตึก หลังจากพวกมัลลิกษัตริย์ทูลลากลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าจึง ทรงมอบให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแทนพระองค์***

วันนั้น ชาวคราวที่นิครนถะ นาฏบุตร (พระมหาวีระ ศาสดาของศาสนาเซน) ลิ่นพระชนม์ แล้วสาวกก็เกิดแตกแยกกันในเรื่องตีความคำสอนได้แพร่สะพัดไปทั่ว พระสารีบุตรได้ทราบข่าว นี้จึงนำมาปรารภในท่ามกลางสงฆ์ว่า นิครนถะ นาฏบุตร เพิ่งลิ่นพระชนม์ไปได้ไม่นาน สาวกก็ แตกแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย สืบเนื่องมาจากตีความคำสอนของศาสดากันคนละ तरह คนละ ท่านไม่ ปรารถนาจะให้เหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงเสนอว่า ควรสังคายนาคำสอน ของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่อย่างที่เรียกว่า “สังคิติ” ไปตามลำดับ คือ

เกี่ยวกับผู้เขียน ป.ธ. ๙, พ.ม., พธ.บ., คณะครุศาสตร์ รุ่นที่ ๒๔, อ.ม.(บาลีสันสกฤต) จากจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^๑ ที.มหา, ๑๑/๒๕๖-๓๔๔/๑๘๘-๒๔๐, (สังคิตีสูตร, ฉบับมหาจุฬาเตปิฏก)

* อรรถกถาอธิบายว่า พระสาวก ๕๐๐ รูป นั้นยังเป็นปุถุชน

** เป็นคนเดียวกันกับคนที่ถวายอาหารมื้อสุดท้ายแด่พระพุทธเจ้า

*** พระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงปดหลัง ต้องการจะบรรทมบรรเทาความปวดนั้น อรรถกถาอธิบายว่า อาการปวดหลังนั้นเกิดจากคราวที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาสะสมเรื่อยมาและมาแสดงอาการชัดเจน เมื่อทรงย่างเข้าวัยชรา (ที.อ./๓/๓๐๐/๑๖๖)

๑. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหาข้อเดียว ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “เอก”^{*}
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหาข้อเดียว)

๒. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๒ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “ทุก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๒ ข้อ)

๓. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๓ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “ติก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๓ ข้อ)

๔. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๔ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “จตุกก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๔ ข้อ)

๕. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๕ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “ปญจก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๕ ข้อ)

๖. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๖ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “ฉก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๖ ข้อ)

๗. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๗ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “สตุกก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๗ ข้อ)

๘. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๘ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “อฏฐก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๘ ข้อ)

๙. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๙ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “นวก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๙ ข้อ)

๑๐. จัตรวรรณธรรมที่มีเนื้อหา ๑๐ ข้อ ไว้เป็นหมวดหมู่เดียวกัน เรียกว่า “ทสก”
(หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๑๐ ข้อ)

พระสารีบุตรได้แสดงการจัดหมวดหมู่ธรรมและยกตัวอย่างไว้พอสมควรจนครบ ๑๐ หมวด แล้วเมื่อได้เวลาอันสมควร พระพุทธเจ้าทรงตื่นบรรทมแล้วตรัสอนุโมทนารับรองคำพูดของพระสารีบุตรและเรียกคำพูดของพระสารีบุตรชุดนี้ว่า “สังคีติปริยาย” (สังคีติปริยาย

---

* สันนิษฐานว่า การเรียกว่า “เอก, ทุก” เป็นต้น คงไม่ใช่พระสารีบุตรเรียก น่าจะเป็นการเรียกของพระสังคีติกาจารย์ ส่วนพระสารีบุตรท่านเรียกว่า เอโก ธมโม(เอกธรรม) เทว ธมมา (เทวธรรม) เป็นต้น

การบรรยายเรื่องสังคีติ*) ต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพาพระสาวกกกลุ่มนั้นมาอยู่ที่ริมฝั่งสระโบกขรณีคัคคราในเมืองจัมปา แคว้นอังคะ พระสารีบุตรก็ตามเสด็จมาอยู่ด้วย และโดยพระพุทธธานุญาตท่านก็ได้แสดงการจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าเพิ่มเติม กล่าวคือท่านนำหลักธรรมในหมวดเดิมนั้นเองมาจัดเป็นหมวดหมู่ใหม่อีก เพื่อเป็นประโยชน์ในการปฏิบัติและการศึกษา โดยจัดแบ่งเป็นดังนี้

๑. หมวดหมู่ธรรมที่มีอุปการะมาก เรียกว่า “พหุการ” (พหุการะ)
๒. หมวดหมู่ธรรมที่ต้องเจริญ เรียกว่า “ภาเวตพพ” (ภาเวตัพพะ)
๓. หมวดหมู่ธรรมที่ควรกำหนดรู้ เรียกว่า “ปริญญะ” (ปริญญะ)
๔. หมวดหมู่ธรรมที่ต้องละ เรียกว่า “ปหาตพพ” (ปหาตัพพะ)
๕. หมวดหมู่ธรรมที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม เรียกว่า “หानภากิย” (หานภากิยะ)
๖. หมวดหมู่ธรรมที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ เรียกว่า “วิเสสภากิย” (วิเสสภากิยะ)
๗. หมวดหมู่ธรรมที่บรรลุได้ยาก เรียกว่า “ทุปปปฏิวิฑ” (ทุปปปฏิวิฑ)
๘. หมวดหมู่ธรรมที่ต้องให้เกิดขึ้น เรียกว่า “อุปปาทพพ” (อุปปาทัพพะ)
๙. หมวดหมู่ธรรมที่ควรรู้อย่างยิ่ง เรียกว่า “อภิญญะ” (อภิญญะ)
๑๐. หมวดหมู่ธรรมที่ต้องทำให้แจ้ง เรียกว่า “สัจฉิกาทพพ” (สัจฉิกาทัพพะ)

ธรรม ๑๐ หมวดหมู่ที่จัดใหม่นี้ เมื่อนำไปสัมพันธ์กับธรรม ๑๐ หมวดหมู่ที่จัดไว้ก่อนจะปรากฏดังนี้

๑. หมวดธรรมที่มีเนื้อหาข้อเดียว

- ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย
- ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ กายคตาสติที่เกิดพร้อมกับความสำราญ

---

* คำว่า “ปริยาย” พระพุทธเจ้าทรงใช้ในคราวตั้งชื่อพระธรรมเทศนาของพระองค์หรือของพระสาวกที่พระองค์รับรอง ซึ่งนอกจาก สังคีติปริยายแล้ว ก็มีอาทิตตปริยาย (อาทิตตปริยาย การบรรยายเรื่องของร้อน) มธุปินทิกปริยาย (มธุปินทิกปริยาย การบรรยายเรื่องก้อนน้ำผึ้ง) ต่อมาพระสังคีติกาจารย์ได้คำว่า “สูตร” (สูตร) แทน เป็น สังคีติ สูตร อาทิตตปริยาย สูตร และมธุปินทิกสูตร เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่าปริยาย คงทรงมุ่งหมายเฉพาะการที่อธิบายเนื้อหาล้วน ๆ และเหตุที่พระสังคีติกาจารย์ใช้สูตร ก็เพราะมุ่งถึงการประมวลเนื้อหาที่เกี่ยวข้องไว้ด้วย เช่น บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์

- ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ ผัสสะ (การที่จิตสัมผัสอารมณ์) มีอาสวะ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น
- ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ อัสมิมานะ (ความถือตัวว่าเรามีเราเป็น)
- ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อโยนิโสมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย)
- จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ โยนิโสมนสิการ (การทำไว้ในใจโดยแยบคาย)
- ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ อานันตริกสมาธิ (สมาธิที่ไม่ถูกขวางกั้น, สมาธิที่เกิดติดต่อกันทันที ได้แก่ สมาธิขั้นมรรคและผล)
- ช. ที่ต้องทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ ญาณอันไม่กำเริบ (ไม่เสื่อม) (ญาณขั้นมรรคและผล)
- ฌ. ที่ควรรู้อย่างยิ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร
- ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ เจโตวิมุตติอันไม่กำเริบ (ความหลุดพ้นทางจิตขั้นมรรคและผล)

๒. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๒ ข้อ

- ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ สติ กับ สัมปชัญญะ
- ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ สมณะ กับ วิปัสสนา
- ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ นาม กับ รูป
- ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ อวิชชา กับ ภวตัณหา
- ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ การเป็นคนว่ายาก กับ การคบคนชั่วเป็นมิตร
- จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ การเป็นคนว่าง่าย กับ การคบคนดีเป็นมิตร
- ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ เหตุและปัจจัยที่ทำให้สัตว์เศร้าหมอง กับ เหตุและปัจจัยที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์
- ช. ที่ต้องทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ ญาณ ๒ คือ ความรู้ในการทำกิเลสให้หมดไป กับ ความรู้ในการไม่ทำให้กิเลสเกิดขึ้น
- ฌ. ที่ควรรู้อย่างยิ่ง ได้แก่ สังขตธาตุ (ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง) กับ อสังขตธาตุ (ธาตุไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง)
- ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ วิชชา กับ วิมุตติ

๓. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๓ ข้อ

- ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่
  - ๑. การคบสัตบุรุษ

๒. การฟังพระสัทธรรม
๓. การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
- ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่
  ๑. สมาธิตะดับมีวิตกมีวิจารณ์
  ๒. สมาธิตะดับไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์
  ๓. สมาธิตะดับไม่มีทั้งวิตกไม่มีทั้งวิจารณ์
- ค. ที่ควรกำหนดรู้ได้แก่ เวทนา ๓ คือ
  ๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกเป็นสุข)
  ๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกเป็นทุกข์)
  ๓. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์)
- ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ
  ๑. กามตัณหา (ความอยากในกามภพ)
  ๒. ภวตัณหา (ความอยากในรูปภพ)
  ๓. วิภวตัณหา (ความอยากในอรุภพ)
- ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ
  ๑. โลภะ (ความอยากได้)
  ๒. โทสะ (ความโกรธ)
  ๓. โมหะ (ความหลง)
- จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ
  ๑. อโลภะ (ความไม่อยากได้)
  ๒. อโทสะ (ความไม่โกรธ)
  ๓. อโมหะ (ความไม่หลง)
- ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ นิสสรณียธาตุ (ธาตุเป็นเหตุให้สลัดออก) ๓ คือ
  ๑. เนกขัมมะ สลัดกาม
  ๒. อรูปฌาน สลัดรูปฌาน
  ๓. นิโรธ สลัดสิ่งที่อาศัยกันเกิดขึ้น
- ช. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ ญาณ ๓ คือ
  ๑. อตัตตัญญาณ (ญาณส่วนที่รู้อดีต)
  ๒. อนาคตัญญาณ (ญาณส่วนที่รู้อนาคต)

๓. ปัจจุปันนังสญาณ (ญาณส่วนที่รู้ปัจจุบัน)

ณ. ที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ ธาตุ ๓ คือ

๑. กามธาตุ (กามภพ)

๒. รูปธาตุ (รูปภพ)

๓. อรูปธาตุ (อรูปภพ)

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ ญาณ ๓ คือ

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความรู้เรื่องการระลึกชาติของตนเองได้)

๒. จุตูปปาตญาณ (ความรู้เรื่องการจุติและอุบัติของสัตว์อื่น)

๓. อาสวักขยญาณ (ความรู้ขั้นทำอาสวะให้สิ้น)

๔. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๔ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ จักร ๔ คือ

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม)

๒. สัมปยุตตสัมมาปณิธิ (การคบคนดี)

๓. อัดตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ)

๔. ปุพเพกตปุญญตา (การได้ทำบุญไว้ในชาติก่อน)

ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. กายานุปัสสนา (การพิจารณาภายในกาย)

๒. เวทนานุปัสสนา (การพิจารณาเวทนาในเวทนา)

๓. จิตตานุปัสสนา (การพิจารณาจิตในจิต)

๔. ธัมมานุปัสสนา (การพิจารณาธรรมในธรรม)

ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ อาหาร ๔ คือ

๑. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว)

๒. ผัสสสาราหาร (อาหารคือผัสสะ)*

๓. มโนสสญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสสญเจตนา-ความตั้งใจ)**

๔. วิญญานาหาร (อาหารคือวิญญาน)***

* หมายถึง ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

** หมายถึง เจตนาเป็นปัจจัยให้เกิดการทำความ

*** หมายถึง วิญญานเป็นปัจจัยให้เกิดกามรูป

ข. ที่ต้องละ ได้แก่ โหฆะ (ห้วงน้ำคือกิเลส) ๔ คือ

๑. กาโมฆะ (ห้วงน้ำคือกาม)
๒. ภโวฆะ (ห้วงน้ำคือภพ)
๓. ทิฏฐุฆะ (ห้วงน้ำคือทิฏฐิ)
๔. อวิชโชฆะ (ห้วงน้ำคืออวิชชา)

ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ โยคะ (กิเลสผูกสัตว์ไว้) ๔ คือ

๑. กามโยคะ (กิเลสผูกสัตว์ไว้ คือ กามตัณหา)
๒. ภวโยคะ (กิเลสผูกสัตว์ไว้ คือ ภวตัณหา)
๓. ทิฏฐิโยคะ (กิเลสผูกสัตว์ไว้ คือ ทิฏฐิ)
๔. อวิชชาโยคะ (กิเลสผูกสัตว์ไว้ คือ อวิชชา)

จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ วิสังโยคะ (ธรรมเครื่องแยกสัตว์ให้พ้นจากกิเลสเครื่องผูก) ๔ คือ

๑. กามโยควิสังโยค (ธรรมเครื่องแยกสัตว์ให้พ้นจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ คือ กามตัณหา)
๒. ภวโยควิสังโยค (ธรรมเครื่องแยกสัตว์ให้พ้นจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ คือ ภวตัณหา)
๓. ทิฏฐิโยควิสังโยค (ธรรมเครื่องแยกสัตว์ให้พ้นจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ คือ ทิฏฐิ)
๔. อวิชชาโยควิสังโยค (ธรรมเครื่องแยกสัตว์ให้พ้นจากกิเลสเครื่องผูกสัตว์ คือ อวิชชา)

ฉ. ที่บรรลุนิพพาน ได้แก่ สมภาติ ๔ คือ

๑. หานภาติสมภาติ (สมภาติที่ทำให้กุศลธรรมเสื่อม)
๒. จิตภาติสมภาติ (สมภาติที่ทำให้กุศลธรรมดำรงอยู่)
๓. วิเสสภาติสมภาติ (สมภาติที่ทำให้ได้บรรลุคุณวิเศษ)
๔. นิพเพธภาติสมภาติ (สมภาติที่ทำให้ละกิเลสได้)

ช. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ ญาณ ๔ คือ

๑. ญาณในธรรม
๒. ญาณในการคล้อยตาม
๓. ญาณในความกำหนด

๔. ญาณในสมมติ

ณ. ที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ อริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกข์
๒. สมุทัย
๓. นิโรธ
๔. มรรค

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ สามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) ๔ คือ

๑. โสตาปัตติผล
๒. สกิทาคามีผล
๓. อนาคามีผล
๔. อรหัตผล

๕. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๕ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ๕ คือ

๑. ศรัทธาในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
๒. ไม่มีโรค
๓. ไม่โง่โง่ด ไม่มีมายา เปิดเผยตนเอง
๔. ปราศจากความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม และทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น
๕. มีปัญญาสำรอกกิเลส

ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ สัมมาสมาธิมีองค์ประกอบ ๕ คือ

๑. ปิติแผ่ซ่านไป
๒. สุขแผ่ซ่านไป
๓. สมาธิแผ่ซ่านไป
๔. แสงสว่างแผ่ซ่านไป
๕. มีนิมิตให้พิจารณา

ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ อุปาทานขันธ (ขันธเป็นเหตุให้เกิดการยึดมั่น) ๕ คือ

๑. รูป
๒. เวทนา
๓. สัญญา
๔. สังขาร

๕. วิญญาน

ข. ที่ต้องละ ได้แก่ นิวรณ์ ๕ คือ

๑. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม)
๒. พยาบาท (ความผูกใจเจ็บ)
๓. ถีนมิทธะ (ความหดหู่ท้อแท้)
๔. อุทธัจจกุกะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ)
๕. วิจิกิจฉา (ความสงสัย)

ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ ตะปูแทงใจ ๕ คือ

๑. สงสัยในพระพุทธเจ้า
๒. สงสัยในพระธรรม
๓. สงสัยในพระสงฆ์
๔. สงสัยในสิกขา
๕. โกรธเพื่อนพรหมจรรย์

จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ อินทรีย์ (คุณธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ๕ คือ

๑. สัทธา (ความเชื่อ)
๒. วิริยะ (ความเพียร)
๓. สติ (ความระลึก)
๔. สมาธิ (ความที่จิตมั่นคงสงบ)
๕. ปัญญา (ความรอบรู้)

ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ นิสสณียธาตุ (คุณธรรมเครื่องสลัดออก) ๕ คือ

๑. เนกขัมมะ สลัดกาม
๒. อพยาบาท สลัดพยาบาท
๓. อวิหเสา สลัดความเบียดเบียน
๔. อรูป สลัดรูป
๕. สักกายนิโรธ สลัดสักกายทิฏฐิ

ช. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยความรู้ด้วยตัวเอง ๕ คือ

๑. รู้ด้วยตัวเองว่า สมาธินี้ให้ผลเป็นสุขในปัจจุบัน และจะให้ผลเป็นสุขต่อไปในอนาคต

๒. รู้ด้วยตัวเองว่า สมาธินี้ทำให้ห่างไกลจากกิเลส ไม่มีอาโมสเจือปน
๓. รู้ด้วยตัวเองว่า สมาธินี้คนต่ำช้าไม่ได้ลิ้มรส
๔. รู้ด้วยตัวเองว่า สมาธินี้สงบประณีต ได้มาด้วยความสงบ บรรลุได้โดยเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
๕. รู้ด้วยตัวเองว่า สมาธินี้ เรามีสติเข้า เรามีสติออก

ณ. ที่ควรรู้อย่างได้แก่ วิมุตตายนณะ (บ่อเกิดแห่งความหลุดพ้น) ๕ คือ

๑. เข้าใจแจ่มแจ้งในอรรถและธรรมตามที่พระพุทธเจ้าหรือเพื่อนสพรหมจารีผู้อยู่ในฐานะเป็นที่เคารพแสดง
๒. เข้าใจแจ่มแจ้งในอรรถและธรรมตามที่ตนได้แสดงขยายความแก่ผู้อื่นจากที่ได้ฟังได้เรียนมาจากพระพุทธเจ้าหรือเพื่อนสพรหมจารี
๓. ทำการสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนมาโดยพิสดาร
๔. ตรึก ตรอง พะพิจารณาธรรมตามที่ได้ฟังได้เรียนมา
๕. กำหนดนิมิตที่ทำให้เกิดสมาธิได้ดีและเข้าใจด้วยปัญญา เข้าใจแจ่มแจ้งในอรรถและธรรมตามที่ได้กำหนดนิมิตที่ทำให้เกิดสมาธิและเข้าใจด้วยปัญญา

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ ธรรมะ ๕ กอง คือ

๑. กองศีล
๒. กองสมาธิ
๓. กองปัญญา
๔. กองวิมุตติ
๕. กองวิมุตติญาณทัสสนะ

๖. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๖ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ สาราณียธรรม (ธรรมที่ทำให้ระลึกรู้ถึงกัน) ๕ คือ

๑. มีกายกรรมประกอบด้วยเมตตาแก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๒. มีวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาแก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๓. มีมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาแก่เพื่อนสพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง
๔. แบ่งปันลาภแก่เพื่อนสพรหมจารี
๕. มีศีลเสมอกัน
๖. มีทิวฐิเสมอกัน

- ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ อนุสสติ (การระลึกถึงเนื่อง ๆ) ๖ คือ
๑. พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธเนื่อง ๆ)
  ๒. ธัมมานุสสติ (การระลึกถึงพระธรรมเนื่อง ๆ)
  ๓. สังฆานุสสติ (การระลึกถึงพระสงฆ์เนื่อง ๆ)
  ๔. สีลานุสสติ (การระลึกถึงศีลของตนเนื่อง ๆ)
  ๕. จาคานุสสติ (การระลึกถึงการบริจาคเนื่อง ๆ)
  ๖. เทวดานุสสติ (การระลึกถึงเทวดาเนื่อง ๆ)
- ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ อายุตนะภายใน ๖ คือ
๑. จักขุ (ตา)
  ๒. โสตะ (หู)
  ๓. ฆานะ (จมูก)
  ๔. ชิวหา (ลิ้น)
  ๕. กาย (ร่างกาย)
  ๖. มนะ (ใจ)
- ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ ตัณหา ๖ กอง คือ
๑. รูปตัณหา (ตัณหาในรูป)
  ๒. สัททตัณหา (ตัณหาในเสียง)
  ๓. คันธตัณหา (ตัณหาในกลิ่น)
  ๔. รสตัณหา (ตัณหาในรส)
  ๕. โผฏฐัพพตัณหา (ตัณหาในสัมผัสทางกาย)
  ๖. ธัมมตัณหา (ตัณหาในธรรม, ตัณหาในเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในความคิด)
- ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อคารวะ (ความไม่เคารพ) ๖ คือ
๑. ความไม่เคารพในพระพุทธเจ้า
  ๒. ความไม่เคารพในพระธรรม
  ๓. ความไม่เคารพในพระสงฆ์
  ๔. ความไม่เคารพในการศึกษา
  ๕. ความไม่เคารพในความไม่ประมาท
  ๖. ความไม่เคารพในการปฏิบัติสังวร

- จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ การละ (ความเคารพ) ๖ คือ
๑. ความเคารพในพระพุทธเจ้า
  ๒. ความเคารพในพระธรรม
  ๓. ความเคารพในพระสงฆ์
  ๔. ความเคารพในการศึกษา
  ๕. ความเคารพในความไม่ประมาท
  ๖. ความเคารพในการปฏิสังขาร
- ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ นิสสรณียธาตุ (ธรรมเครื่องสลัดออก) ๖ คือ
๑. เมตตา เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางจิตด้วยการเจริญเมตตา) สลัด
พยาบาท
  ๒. กรุณา เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางจิตด้วยการเจริญกรุณา) สลัด
วิหิงสา (ความคิดเบียดเบียน)
  ๓. มุทิตา เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางจิตด้วยการเจริญมุทิตา) สลัด
ความคิดริษยา
  ๔. อุpekขา เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางจิตด้วยการเจริญอุเบกขา) สลัด
ราคะ
  ๕. อนิมิตตา เจโตวิมุตติ (ความหลุดพ้นทางจิตด้วยการไม่กำหนดนิมิต)
  ๖. อัสมิมานสมุคฆาฏะ (การถอนความสำคัญว่าเรามีเราเป็น) สลัดความ
สงสัยเรื่องอดีต
- ช. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัตตวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ของสัตว์) ๖ คือ
๑. เห็นรูปแล้วไม่ยินดีไม่ยินร้ายปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
  ๒. ฟังเสียงแล้วไม่ยินดีไม่ยินร้ายปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
  ๓. ได้กลิ่นแล้วไม่ยินดีไม่ยินร้ายปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
  ๔. ลิ้มรสแล้วไม่ยินดีไม่ยินร้ายปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
  ๕. ถูกสิ่งสัมผัสทางกายแล้วไม่ยินดีไม่ยินร้ายปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
  ๖. คิดถึงสิ่งต่างๆ ที่เคยได้รับรู้มาทางประสาทสัมผัสแล้วไม่ยินดียินร้าย
ปล่อยวางมีสติสัมปชัญญะ
- ฌ. ที่ควรรู้อยู่ ได้แก่ อนุตตรริยะ (สิ่งที่ยอดเยี่ยม) ๖ คือ
๑. พัสสนาอนุตตรริยะ (การเห็นยอดเยี่ยม)

๒. สวณานุตตริยะะ (การฟังยอดเยี่ยม)
๓. ลาภานุตตริยะะ (การไม่ยอดเยี่ยม)
๔. ลิกขานุตตริยะะ (การศึกษายอดเยี่ยม)
๕. ปาริจรียานุตตริยะะ (การปรนนิบัติยอดเยี่ยม)
๖. อนุสสตานุตตริยะะ (การระลึกถึงเนื่องๆ ยอดเยี่ยม)

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ อภิญญา (ความรู้ยิ่ง, ความรู้สูงกว่าความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัส) ๖ คือ

๑. อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้)
๒. ทิพโสตา (หุทิพย์)
๓. ทิพจักขุ (ตาทิพย์)
๔. เจโตปริยญาณ (ความรู้ใจผู้อื่น)
๕. ปุพเพนิวาสานุสสติ (การระลึกชาติของตนเองได้)
๖. อาสวักขยญาณ (ความรู้ทำอาสวะให้สิ้น)

๗. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๗ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ อริยทรัพย์ (ทรัพย์ที่ทำให้ห่างไกลจากกิเลส) ๗ คือ

๑. สัทธา (ความเชื่อ)
๒. ศีล (การรักษากายวาจาให้สงบ)
๓. หิริ (ความละอายตนเองในการทำชั่ว)
๔. โอตตัปปะ (ความสะดุ้งกลัวผลของความชั่วที่จะตกมาถึงตน)
๕. สุตตะ (การฟัง)
๖. จาคะ (ความเสียสละ)
๗. ปัญญา (ความรอบรู้ในธรรม ความรู้อย่างแตกฉานในธรรม)

ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ สัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นหลักให้เกิดการตรัสรู้) ๗ คือ

๑. สติ (ความระลึกรู้)
๒. ธัมมวิจยะ (การวิจยธรรม)
๓. วิริยะ (ความเพียร)
๔. ปีติ (ความอิ่มใจ)
๕. ปัสสัทธิ (ความสงบ)
๖. สมาธิ (ความมั่นคงแห่งจิต)

๗. อุเบกขา (ความปล่อยวางเพราะเข้าใจตามความเป็นจริง)

ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ วิญญาณฐิติ (ภพหรือภูมิมันเป็นที่ตั้งของวิญญาณ ภพหรือภูมิที่สัตว์เวียนว่ายตายเกิด) ๗ คือ

๑. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่มนุษย์ เทวดาบางจำพวกและสัตว์วิบาตบางจำพวก

๒. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันนับเข้าใน หมู่พรหม

๓. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ อากัสสรพรหม

๔. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่สุภิกขพรหม

๕. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุอากาศาณัญญายตนฌาน

๖. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุวิญญูณัญญายตนฌาน

๗. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุอาภิญญายตนฌาน

ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน, กิเลสที่มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด) ๗ คือ

๑. กามราคะ (ความยินดีในกาม)

๒. ปฏิมะ (ความชุนใจ, ความโกรธ)

๓. ทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

๔. วิจิกิจฉา (ความสงสัย)

๕. มานะ (ความถือตัว)

๖. ภวราคะ (ความยินดีในภพ)

๗. อวิชชา (ความไม่รู้)

ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อสังกรรม (ธรรมของอสังคบุรุษ, ธรรมที่ไม่ถูกต้อง) ๗ คือ

๑. อัสมัตถะ (ไม่มีศรัทธา)

๒. อหิริกะ (ไม่มีความละอายตนเองที่จะทำความชั่ว)

๓. อโนตตปปิ (ไม่สะดุ้งกลัวว่าผลแห่งความชั่วจะตกมาถึงตน)

๔. อัปปัสสตะ (มีการสดับน้อย)

๕. กุสึตะ (เกียจคร้าน)

๖. มุฏฐัสสติ (ขาดสติ)
 ๗. ทุปปัญญะ (มีปัญญาทรม)

จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ สัทธรรม (ธรรมของสัตบุรุษ, ธรรมที่ถูกต้อง)

๗ คือ

๑. สัทธะ (มีศรัทธา)
 ๒. หิริกะ (มีความละอายตนเองที่จะทำความชั่ว)
 ๓. โอตตปปิ (มีความสะดุ้งกลัวว่าผลของความชั่วจะตกมาถึงตน)
 ๔. พหุสสุตะ (มีการสดับมาก)
 ๕. อารัทธวีริยะ (หมั่นทำความเพียร)
 ๖. อุปปัจจิตตัสติ (มีสติมั่นคง)
 ๗. ปัญญา (มีปัญญา)

ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ สปปริสธรรม (ธรรมของสัตบุรุษ) ๗ คือ

๑. ธัมมัญญ (รู้จักธรรม, รู้จักเหตุ)
 ๒. อัตถัญญ (รู้จักอรรถ, รู้จักผล)
 ๓. อัตตัญญ (รู้จักตน)
 ๔. มัตตัญญ (รู้จักประมาณ)
 ๕. กาลัญญ (รู้จักกาล, รู้จักเวลา)
 ๖. ปริสัญญ (รู้จักบริษัท, รู้จักชุมชน)
 ๗. ปุคคลัญญ (รู้จักบุคคล)

ช. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัญญา (ความกำหนดหมาย, ความจำได้หมายรู้) ๗ คือ

๑. อนิจจสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง)
 ๒. อนัตตสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่ใช่ตัวตน)
 ๓. อสุภสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่งาม)
 ๔. อาทีนวสัญญา (ความกำหนดหมายว่ามีโทษ)
 ๕. ปหานสัญญา (ความกำหนดหมายในการละ)
 ๖. วิราคะสัญญา (ความกำหนดหมายในการสักรอกระคะ)
 ๗. นิโรธสัญญา (ความกำหนดหมายในการดับ)

ฌ. ที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ นิททสวัตถุ (เรื่องพิจารณา) ๗ คือ

๑. มีฉันทะแรงกล้าในการสมาทานสิกขา และมีความรักที่จะสมาทานต่อไป

๒. มีฉันทะแรงกล้าในการพิจารณาธรรมและมีความรักที่จะพิจารณาต่อไป
๓. มีฉันทะแรงกล้าในการกำจัดความอยากและมีความรักที่จะกำจัดต่อไป
๔. มีฉันทะแรงกล้าในการหลีกเร้นอยู่และมีความรักที่จะหลีกเร้นอยู่ต่อไป
๕. มีฉันทะแรงกล้าในการบำเพ็ญความเพียร และมีความรักที่จะบำเพ็ญความเพียรต่อไป
๖. มีฉันทะแรงกล้าในการใช้สติพิจารณาและมีความรักที่จะใช้ต่อไป
๗. มีฉันทะแรงกล้าในการพิจารณาให้เข้าใจด้วยทวิญญู (ปัญญา) และมีความรักที่จะพิจารณาต่อไป

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ ชีนาสวพละ (กำลังของพระชีนาสพ) ๗ คือ

๑. กำลังปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่าไม่เที่ยง
๒. กำลังปัญญาพิจารณาเห็นกามทั้งหลายว่า เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง
๓. กำลังจิตที่น้อมไปในวิเวก
๔. กำลังในการเจริญสติปัฏฐาน ๔
๕. กำลังในการอบรมอินทรีย์ ๕
๖. กำลังในการเจริญโพชฌงค์ ๗
๗. กำลังในการเจริญมรรคมีองค์ ๘

๘. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๘ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ เหตุปัจจัยสนับสนุนให้ได้ปัญญาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ๘ คือ

๑. อาศัยพระพุทธรเจ้าหรือเพื่อนสพรหมจารีที่อยู่ในฐานะเป็นครูได้อยู่ ซึ่งเมื่ออยู่แล้วทำให้เกิดหิริโอตตปปะ ความรัก และความเคารพอย่างแรงกล้า
๒. อาศัยพระพุทธรเจ้าหรือเพื่อนสพรหมจารีที่อยู่ในฐานะเป็นครูได้อยู่ นอกจากจะทำให้เกิดหิริโอตตปปะ ความรัก และความเคารพแล้ว ยังสามารถเข้าไปหาและถามปัญหาบรรเทาความสงสัยได้
๓. การได้ฟังคำอธิบายนั้นจะสนับสนุนให้ได้การหลีกเร้น ๒ อย่าง คือ การหลีกเร้นทางกาย กับการหลีกเร้นทางจิต
๔. การที่ภิกษุตนเองเป็นผู้มีศีล สำรวมในพระปาติโมกข์ มีกิริยามารยาทเรียบร้อย เห็นโทษแม้เพียงเล็กน้อยว่าเป็นของน่ากลัว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๕. การที่ได้ฟังธรรมไว้มาก ทรงจำ สาธยาย พิจารณาจนเข้าใจได้ทะลุปรุโปร่ง
๖. การบำเพ็ญเพียรเพื่อละอกุศลธรรมและทำให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น
๗. การมีสติจำเรื่องที่กระทำหรือคำที่พูดไว้นานได้
๘. การเห็นการเกิดและดับในขั้นที่ ๕

ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฐิ (ความเห็นถูกต้อง)
๒. สัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้อง)
๓. สัมมาวาจา (การพูดถูกต้อง)
๔. สัมมากัมมันตะ (การกระทำที่ถูกต้อง)
๕. สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตที่ถูกต้อง)
๖. สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง)
๗. สัมมาสติ (ความระลึกที่ถูกต้อง)
๘. สัมมาสมาธิ (ความมั่นคงแห่งจิตที่ถูกต้อง)

ค. ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ โลกธรรม (ความจริงของโลก) ๘ คือ

๑. มีลาภ
๒. เสื่อมลาภ
๓. มียศ
๔. เสื่อมยศ
๕. นินทา
๖. สรรเสริญ
๗. สุข
๘. ทุกข์

ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ มิจฉัตตะ (ความผิด) ๘ คือ

๑. มิจฉาทิฐิ (ความเห็นที่ผิด)
๒. มิจฉาสังกัปปะ (ความคิดที่ผิด)
๓. มิจฉาวาจา (การพูดที่ผิด)
๔. มิจฉากัมมันตะ (การกระทำที่ผิด)
๕. มิจฉาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตที่ผิด)
๖. มิจฉาวายามะ (ความเพียรที่ผิด)

๗. มิจฉาสติ (ความระลึกที่ผิด)
 ๘. มิจฉาสมาธิ (ความมั่นคงแห่งจิตที่ผิด)

ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ กุสัตวัตถุ (เหตุทำให้เกียจคร้านเกี่ยวกับการนอนมาก) ๘ คือ

๑. นอนก่อนลงมือทำงาน
๒. นอนหลังทำงานแล้ว
๓. นอนก่อนออกเดินทาง
๔. นอนหลังเดินทางแล้ว
๕. นอนหลังบิณฑบาตเพราะฉันไม่อิ่ม
๖. นอนหลังบิณฑบาตเพราะฉันอิ่ม
๗. นอนแม้เกิดเจ็บป่วยเล็กน้อย
๘. นอนหลังจากเพิ่งหายเจ็บป่วย

จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ อารัมภวัตถุ (เหตุทำให้บำเพ็ญเพียรละกิเลส)

๘ คือ

๑. บำเพ็ญเพียรก่อนลงมือทำงาน
๒. บำเพ็ญเพียรหลังทำงานแล้ว
๓. บำเพ็ญเพียรก่อนออกเดินทาง
๔. บำเพ็ญเพียรหลังเดินทางแล้ว
๕. บำเพ็ญเพียรหลังบิณฑบาตแม้ฉันไม่อิ่ม
๖. บำเพ็ญเพียรหลังบิณฑบาตแม้ฉันอิ่ม
๗. บำเพ็ญเพียรแม้เกิดเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อย
๘. บำเพ็ญเพียรแม้หลังจากเพิ่งหายจากเจ็บป่วย

ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ คราวที่จะอยู่พรหมจรรย์ไม่ได้สำหรับบุคคลบางคน

๘ คราว คือ

๑. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ แต่เขาไปเกิดในนรก
๒. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ แต่เขาไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน
๓. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ แต่เขาไปเกิดเป็นเปรต

๔. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ แต่เขาไปเกิดเป็นเทวดาที่มีอายุยืน
  ๕. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ แต่เขาไปเกิดในปัจฉินตชนบทเป็นชาวมลักขะห่างไกลพระพุทธศาสนา
  ๖. คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก และทรงแสดงพระธรรมไว้ เขาไปเกิดในมัชฌิมชนบทอันเป็นถิ่นของพระพุทธศาสนาแต่ว่าเป็นคนมีจลาทิฏฐิ
  ๗. (หรือไม่) ก็เกิดเป็นคนมีปัญญาไม่ดี เป็นบ้าเป็นโง่ ไม่สามารถจะเข้าใจคำสอนได้
  ๘. คราวที่เขาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาดี ไม่เป็นบ้าไม่เป็นโง่สามารถเข้าใจคำสอนได้แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก จึงไม่มีการแสดงพระธรรมไว้
- ข. ที่ต้องให้เกิด ได้แก่ มหาปุริสวิตก (ความตริภังคของมหาบุรุษ) ๘ คือ
๑. ธรรมนี้เป็นของผู้มีก้น้อย ไม่ใช่ของผู้มีก้นมาก
  ๒. ธรรมนี้เป็นของผู้สันโดษ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษ
  ๓. ธรรมนี้เป็นของผู้สัจไม่ใชของผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
  ๔. ธรรมนี้เป็นของผู้บำเพ็ญเพียรไม่ใช่ของผู้เกียจคร้าน
  ๕. ธรรมนี้เป็นของผู้มีสติมั่นคง ไม่ใช่ของผู้หลงลืมสติ
  ๖. ธรรมนี้เป็นของผู้มีจิตมั่นคง ไม่ใช่ของผู้มีจิตไม่มั่นคง
  ๗. ธรรมนี้เป็นของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้ไม่มีปัญญา
  ๘. ธรรมนี้เป็นของผู้ไม่ยินดีในธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ
- ฅ. ที่ควรให้รู้ยิ่ง ได้แก่ อภิกายตนะ (บ่อเกิดแห่งการรู้การเห็นเหนือสิ่งที่ถูกรู้ถูกเห็น) ๘ คือ
๑. ผู้ได้รูปสัญญา (บรรลुरुูปฌาน) คนเดียวเห็นรูปภายนอกทั้งหลายที่เป็นรูปเล็กน้อยมีสีสวยและไม่สวย และกำหนดหมายได้ว่า เรารู้เราเห็นเหนือรูปเหล่านั้น
  ๒. ผู้ได้รูปสัญญา ฯลฯ ที่เป็นรูปใหญ่ประมาณไม่ได้มีสีสวยและไม่สวย และกำหนดหมายได้ว่าเรารู้เราเห็นเหนือรูปเหล่านั้น
  ๓. ผู้ได้รูปสัญญา (บรรลुरुูปฌาน) คนเดียวเห็นรูปภายนอกที่เป็นรูปเล็กน้อย ฯลฯ

๔. ผู้ได้รูปสัญญา (บรรลुरुูปฌาน) คนเดียวเห็นรูปภายนอกที่เป็นของใหญ่ประมาณไม่ได้มีสีเขียวและไม่สวย และกำหนดได้ว่า ฯลฯ
  ๕. ผู้ได้รูปสัญญา คนเดียวเห็นรูปภายนอก ที่มีสีเขียว ฯลฯ
  ๖. ผู้ได้รูปสัญญา คนเดียว เห็นรูปภายนอกที่มีสีเหลือง ฯลฯ
  ๗. ผู้ได้รูปสัญญา คนเดียวเห็นรูปที่มีสีแดง ฯลฯ
  ๘. ผู้ได้รูปสัญญาคคนเดียวเห็นรูปภายนอกที่มีสีขาว ฯลฯ
- ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ วิโมกข์ (ความหลุดพ้น) ๘ คือ
๑. ผู้บรรลुरुูปฌานเห็นรูปทั้งหลาย
  ๒. ผู้บรรลुरुูปฌานมองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก
  ๓. ผู้น้อมใจตั้งไปว่างาม
  ๔. ผู้บรรลุลูกาสาณัญญายตนฌาน
  ๕. ผู้บรรลุลูวิญญูณัญญายตนฌาน
  ๖. ผู้บรรลุลูกากิญจัญญายตนฌาน
  ๗. ผู้บรรลุลูเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
  ๘. ผู้บรรลุลูสัญญาเวทยิตนิโรธ
  ๙. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๙ ข้อ
- ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมที่เกิดจากโยนิโสมนสิการ ๙ คือ
๑. ปราโมทย์
  ๒. ปีติ
  ๓. กายสงบ
  ๔. รู้สึกเป็นสุข
  ๕. จิตมั่นคง
  ๖. รู้เห็นตามความจริง
  ๗. เปื่อหน่าย
  ๘. คลายกำหนด
  ๙. หลุดพ้น
- ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ ธรรมที่เป็นหลักของผู้บำเพ็ญเพียร เพื่อความหมดจด ๙ คือ
๑. สิวสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล)
  ๒. จิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต)
  ๓. ทิณฺณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งปัญญา)

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดเพราะหมดความสงสัย)
  ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งการรู้การเห็นว่าเป็นทางและไม่ใช่ทาง)
  ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นว่าเป็นปฏิบัติที่ควรดำเนิน)
  ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นตามเป็นจริง)
  ๘. วิมุตติวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น)
  ๙. ปัญญาวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งปัญญา)
- ค. ที่ควรกำหนดรู้ได้แก่ สัตตาวาส (ภพหรือภูมิอันเป็นที่อยู่ของสัตว์) ๙ คือ
๑. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ มนุษย์ เทวดาบางจำพวก และสัตว์วิบาตบางจำพวก
  ๒. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ เทวดา ผู้นับเข้าในหมู่พรหม
  ๓. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่ อาภัสสรพรหม
  ๔. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วมีร่างกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่ สุภิกขพรหม
  ๕. ภพหรือภูมิที่สัตว์เกิดแล้วไม่มีสัญญา เช่น พวกเทพอสัญญีสัตว์
  ๖. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุอากาศาณัญญายตนฌาน
  ๗. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุวิญญูญาณัญญายตนฌาน
  ๘. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุอาภิกขัญญายตนฌาน
  ๙. ภพหรือภูมิที่เกิดของสัตว์ผู้ได้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
- ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ ธรรมที่มีต้นหา เป็นรากเหง้า ๙ คือ
๑. เพราะอาศัยต้นหาจึงเกิดการแสวงหา
  ๒. เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดการได้
  ๓. เพราะอาศัยการได้จึงเกิดการวินิจฉัย
  ๔. เพราะอาศัยการวินิจฉัย จึงเกิดความพอใจและความยินดี
  ๕. เพราะอาศัยความพอใจและความยินดีจึงเกิดการหมกมุ่น
  ๖. เพราะอาศัยการหมกมุ่น จึงเกิดการยึดถือ

๗. เพราะอาศัยการยึดถือ จึงเกิดการตระหนี่
  ๘. เพราะอาศัยการตระหนี่ จึงเกิดการระงับรักษา
  ๙. เพราะการระงับรักษาเป็นเหตุจึงเกิดอกุศลธรรมต่างๆ คือ การถือท่อนไม้ การถือคัตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การพูดส่อเสียด และการพูดเท็จ
- ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อาฆาตวัตถุ (เรื่องผูกอาฆาต) ๙ คือ
๑. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขาทำไม่ดีแก่เราแล้ว
  ๒. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่เรา
  ๓. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่เรา
  ๔. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขาทำไม่ดีแก่คนที่เรารักแล้ว
  ๕. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่คนที่เรารัก
  ๖. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่คนที่เรารัก
  ๗. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขาได้ทำดีแก่คนที่เราไม่รักแล้ว
  ๘. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำดีแก่คนที่เราไม่รัก
  ๙. ผูกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำดีแก่คนที่เราไม่รัก
- จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ อาฆาตปฏิริณยะ (อุบายเลิกอาฆาต) ๙ คือ
๑. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เรื่องที่ว่าเขาทำไม่ดีแก่เราแล้วไม่จริง
  ๒. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่เราไม่จริง
  ๓. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่เราไม่จริง
  ๔. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขาทำไม่ดีแก่คนที่เรารักแล้วไม่จริง
  ๕. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่คนที่เรารักไม่จริง
  ๖. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำไม่ดีแก่คนที่เรารักไม่จริง
  ๗. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขาได้ทำดีแก่คนที่เราไม่รักแล้วไม่จริง
  ๘. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำดีแก่คนที่เราไม่รักไม่จริง
  ๙. เลิกอาฆาตด้วยคิดว่า เขากำลังทำดีแก่คนที่เราไม่รักไม่จริง
- ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ นานัตตา (ความเป็นต่างๆ กัน) ๙ คือ
- เพราะอาศัยธาตุต่างๆ กัน (๑) จึงเกิดผัสสะต่างๆ กัน (๒)
  - เพราะอาศัยผัสสะต่างๆ กัน จึงเกิดเวทนามาต่างๆ กัน (๓)
  - เพราะอาศัยเวทนามาต่างๆ กัน จึงเกิดสัญญาต่างๆ กัน (๔)

เพราะอาศัยสัญญาต่างๆ กัน จึงเกิดความคิดต่างๆ กัน (๕)
 เพราะอาศัยความคิดต่างๆ กัน จึงเกิดความชอบต่างๆ กัน (๖)
 เพราะอาศัยความชอบต่างๆ กัน จึงเกิดความร่ำร้อนต่างๆ กัน (๗)
 เพราะอาศัยความร่ำร้อนต่างๆ กัน จึงเกิดการแสวงหาต่างๆ กัน (๘)
 เพราะอาศัยการแสวงหาต่างๆ กัน จึงเกิดการได้ต่างๆ กัน (๙)

ข. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัญญา (ความกำหนดหมาย) ๙ คือ

๑. อสุภสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่งาม)
๒. มรณสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องความตาย)
๓. อาหาเรปภิกขุสัญญา (ความกำหนดหมายอาหารว่าเป็นของน่าเกลียด)
๔. สัพพโลเกอนภิริตติสัญญา (ความกำหนดหมายว่าโลกทั้งปวงไม่น่ายินดี)
๕. อนิจจสัญญา (ความกำหนดหมายว่า ไม่เที่ยง)
๖. อนิจเญ ทุกขสัญญา (ความกำหนดสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์)
๗. ทุกเข อนัตตสัญญา (ความกำหนดหมายสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอนัตตา)
๘. ปหานสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องการละ)
๙. วิราคะสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องการสละการกระ)

ฅ. ที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ อนุปฺพพวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ไปตามลำดับ) ๙ คือ

๑. เข้าปฐมฌาน
๒. เข้าทุติยฌาน
๓. เข้าตติยฌาน
๔. เข้าจตุตถฌาน
๕. เข้าอากาสานัญจายตนฌาน
๖. เข้าวิญญานัญจายตนฌาน
๗. เข้าอาภิกขัญจายตนฌาน
๘. เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน
๙. เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ อนุปฺพพนิโรธ (การดับไปตามลำดับ) ๙ คือ

๑. ผู้เข้าปฐมฌาน กามสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องกาม) ดับ
๒. ผู้เข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ (การคิดพิจารณา) ดับ
๓. ผู้เข้าตติยฌาน ปีติ (ความอิ่มใจ) ดับ

๔. ผู้เข้าจุดตณฺหาณ ลมหายใจเข้าลมหายใจออกดับ
๕. ผู้เข้าอาภาสํญญาตนณฺหาณ รูปสํญญา (ความกำหนดหมายเรื่องรูป) ดับ
๖. ผู้เข้าวิญญาณํญญาตนณฺหาณ อาภาสํญญาตนสํญญา (ความกำหนดหมายว่าความว่างไม่มีที่สุด) ดับ
๗. ผู้เข้าอาภิกฺขุญญาตนณฺหาณ วิญญาณํญญาตนสํญญา (ความกำหนดหมายว่าวิญญาณไม่มีที่สุด) ดับ
๘. ผู้เข้าเนวสํญญานาสํญญาตนณฺหาณ อาภิกฺขุญญาตนสํญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่มีอะไร) ดับ
๙. ผู้เข้าสํญญาเวทยิตนิโรธ สํญญาเวทนาดับ

๑๐. หมวดธรรมที่มีเนื้อหา ๑๐ ข้อ

ก. ที่มีอุปการะมาก ได้แก่ นาถกรณธรรม (ธรรมทำที่พึง) ๑๐ อย่างคือ

๑. ศีล (การรักษากาย วาจาให้สงบ)
๒. พหุสัจจะ (ความเป็นผู้ได้สดับรับฟังมามาก)
๓. กัลยาณมิตตตา (ความมีคนดีเป็นเพื่อน)
๔. โสวัจสสตา (ความเป็นคนว่าง่าย)
๕. กิงกรณียสุ ทักขตา (ความขยันช่วยเอาใจใส่ในกิจธุระของผู้อื่น)
๖. ฌัมมกามตา (ความสนใจในธรรม)
๗. วิริยะ (ความเพียรละความชั่วประพฤติความดี)
๘. สันโดษ (ความยินดีโดยชอบธรรม)
๙. สติ (ระลึกการที่ได้ทำและคำที่พูดไว้นานได้)
๑๐. ปัญญา (ความรอบรู้ตามความเป็นจริง)

ข. ที่ต้องเจริญ ได้แก่ กสิณายตนะ (กสิณ ๑๐) คือ

๑. ปฐวีกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งดิน)
๒. อาโปกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งน้ำ)
๓. เตโชกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งไฟ)
๔. วาโยกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งลม)
๕. นีลกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งสีเขียว)
๖. ปีตกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งสีเหลือง)
๗. โลหิตกสิณ (เจริญกสิณด้วยการเพ่งสีแดง)

๘. โสฬาทกกลิน	(เจริญกลินด้วยการเพ่งสีขาว)
๙. อาภาสกลิน	(เจริญกลินด้วยการเพ่งความว่าง)
๑๐. วิญญานกลิน	(เจริญกลินด้วยการเพ่งวิญญาน)

ค. ที่ควรกำหนดรู้ได้แก่ อายตนะ (แดนติดต่อ) ๑๐ คือ

๑. ดา	๒. รูป
๓. หู	๔. เสียง
๕. จมูก	๖. กลิ่น
๗. ลิ้น	๘. รส
๙. กาย	๑๐. โภกฐัพพะ (สิ่งสัมผัสทางกาย)

ฆ. ที่ต้องละ ได้แก่ มิจฉัตตะ (ความผิด)

๑. สัมมาทิฏฐิ	(ความเห็นผิด)
๒. สังกัปปะ	(ความคิดผิด)
๓. มิจฉาวาจา	(พูดผิด)
๔. มิจฉากัมมันตะ	(การกระทำผิด)
๕. มิจฉาอาชีวะ	(การเลี้ยงชีพผิด)
๖. มิจฉาวายามะ	(ความพยายามผิด)
๗. มิจฉาสติ	(ความระลึกผิด)
๘. มิจฉาสมาธิ	(ความที่จิตมั่นคงผิด)
๙. มิจฉาญาน	(ความรู้ผิด)
๑๐. มิจฉาวิมุตติ	(ความหลุดพ้นผิด)

ง. ที่เป็นส่วนแห่งความเสื่อม ได้แก่ อุกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

๑. ปาณาติบาต	(การฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทาน	(การถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้แบบขโมย)
๓. กาเมสุมิจฉาจาร	(ความประพฤติดีกในกาม)
๔. มุสาวาท	(การพูดเท็จ)
๕. ปิสุณา วาจา	(การพูด ส่อเสียด)
๖. ผรุสา วาจา	(การพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปะ	(การพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อภิขณา	(ความโลภอยากได้ของผู้อื่น)
๙. พยาบาท	(ความผูกโกรธ)

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

จ. ที่เป็นส่วนแห่งความเจริญ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (งดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (งดเว้นจากการถือเอาของที่ไม่ได้ให้แบบขโมย)
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี (งดเว้นจากการประพฤติดีในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (งดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี (งดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี (งดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี (งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อนภิชชา (ความไม่โลภอยากได้ของผู้อื่น)
๙. อพยาบาท (ความไม่ผูกโกรธ)
๑๐. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูกต้อง)

ฉ. ที่บรรลุได้ยาก ได้แก่ อริยवास (การอยู่ของพระอริยะ) ๑๐ คือ

๑. ละองค์ ๕ คือ

๑. กามฉันทะ ๒. พยาบาท ๓. ถีนมิทธะ ๔. อุทธัจจกุกกุจจะ ๕. วิจิกิจฉา

๒. ประกอบด้วยองค์ ๖ คือ

๑. เห็นรูปแล้วไม่ตื๋อใจ ไม่เสียใจ อยู่อย่างปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ
๒. ฟังเสียงแล้ว ฯลฯ
๓. ดมกลิ่นแล้ว ฯลฯ
๔. ลิ้มรสแล้ว ฯลฯ
๕. ถูกสิ่งสัมผัสทางกาย ฯลฯ

๖. รับรู้ธรรมารมณ์ (สิ่งสัมผัสทางใจ) ไม่ตื๋อใจ ไม่เสียใจอยู่อย่างปล่อยวาง มีสติสัมปชัญญะ

๓. มีการอารักขาอันเอก คือ มีใจที่มีคอยรักษาควบคุม

๔. มีที่พักพิง ๔ คือ

๑. พิจารณาแล้วจึงเสพ (บริโภค) ปัจจัย ๔ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานเภสัช

๒. พิจารณาแล้วอดกลั้น ได้แก่ พิจารณานิฏฐารมณ์ มีหนาวร้อนเป็นต้น แล้วอดกลั้น

๓. พิจารณาแล้วหลักเว้น ได้แก่ พิจารณาบุคคลสถานที่ที่ไม่ดีแล้วหลักเว้น
๔. พิจารณาแล้วบรรเทา ได้แก่ พิจารณาอกุศลจิต แล้วบรรเทา
๕. บรรเทาเสร็จจะเฉพาะอย่างแต่ละอย่าง
๖. ละการแสวงหาทุกอย่าง คือ การแสวงหากาม ละการแสวงหาภพ และ ละการแสวงหาพรหมจรรย์
๗. มีความคิดไม่ขุ่นมัว คือ ละความคิดเรื่องกาม ความคิดเรื่องพยาบาท และ ความคิดเบียดเบียน
๘. ระวังกายสังขาร คือบรรลุดุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ และดับโสมนัส โทณสัก่อนๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้ สติบริสุทธิอยู่
๙. มีจิตหลุดพ้นด้วยดีแล้ว คือมีจิตหลุดพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ
๑๐. มีปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว คือ รู้จักว่า เราละ ราคะ โทสะ โมหะ ได้แล้ว ถอนรากได้แล้วทำให้เป็นเหมือนตาลยอดด้วน คือไม่เกิดอีกต่อไป
- ข. ที่ต้องให้เกิดขึ้น ได้แก่ สัญญา (ความกำหนดหมาย) ๑๐ คือ
  ๑. อสุภสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่งาม)
  ๒. มรณสัญญา (ความกำหนดหมายว่าตาย)
  ๓. อาหารเปฏฐสัญญา (ความกำหนดหมายอาหารว่าเป็นของน่าเกลียด)
  ๔. สัพพโลเกอนภิริตติสัญญา (ความกำหนดหมายว่าโลกทั้งปวงไม่น่ายินดี)
  ๕. อนิจจสัญญา (ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง)
  ๖. อนิจเญ ทุกขสัญญา (ความกำหนดหมายสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์)
  ๗. ทุกเข อนัตตสัญญา (ความกำหนดหมายสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นอนัตตา)
  ๘. ปหานสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องการละ)
  ๙. วิราคสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องการส่ำรอกโรค)
  ๑๐. นิโรธสัญญา (ความกำหนดหมายเรื่องการดับทุกข์)
- ฌ. ที่ควรรู้อย่าง ได้แก่ นิชชรวัตถุ (เครื่องถ้ำถอน) ๑๐ คือ
  ๑. สัมมาทิฏฐิ ถ้ำถอน มิจฉาทิฏฐิ
  ๒. สัมมาสังกัปปะ ถ้ำถอน มิจฉาสังกัปปะ
  ๓. สัมมวาจา ถ้ำถอน มิจฉาวาจา
  ๔. สัมมากัมมันตะ ถ้ำถอน มิจฉากัมมันตะ
  ๕. สัมมาอาชีวะ ถ้ำถอน มิจฉาอาชีวะ

๖. สัมมวายามะ ถ่ายถอน มิจฉวายามะ
๗. สัมมาสติ ถ่ายถอน มิจฉาสติ
๘. สัมมาสมาธิ ถ่ายถอน มิจฉาสมาธิ
๙. สัมมาญาณ ถ่ายถอน มิจฉาญาณ
๑๐. สัมมาวิมุตติ ถ่ายถอน มิจฉาวิมุตติ

ญ. ที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ อเสกขธรรม (ธรรมระดับอเสกขะ) ๑๐ คือ

๑. อเสกขสัมมาทิฐิ (ความเห็นถูกต้องระดับอเสกขะ)
๒. อเสกขสัมมาสังกัปปะ (ความคิดถูกต้องระดับอเสกขะ)
๓. อเสกขสัมมาวาจา (การพูดถูกต้องระดับอเสกขะ)
๔. อเสกขสัมมากัมมันตะ (การทำถูกต้องระดับอเสกขะ)
๕. อเสกขสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีวิตถูกต้องระดับอเสกขะ)
๖. อเสกขสัมมวายามะ (ความพยายามถูกต้องระดับอเสกขะ)
๗. อเสกขสัมมาสติ (ความระลึกถูกต้องระดับอเสกขะ)
๘. อเสกขสัมมาสมาธิ (ความตั้งมั่นแห่งจิตถูกต้องระดับอเสกขะ)
๙. อเสกขสัมมาญาณ (ความรู้ถูกต้องระดับอเสกขะ)
๑๐. อเสกขสัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นถูกต้องระดับอเสกขะ)

รูปแบบการจัดหมวดหมู่คำสอนตามที่พระสารีบุตรเสนอนั้น เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า นอกจากจะเป็นแบบอย่างให้พระมหากัสสปะนำไปใช้ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้ว ยังเป็นแบบอย่างที่พระสังคีติการจารย์นำไปจัดหมวดหมู่พระอภิธรรม* อีกด้วย

เป็นที่น่าสังเกตว่า พระสารีบุตร ได้เสนอรูปแบบการจัดหมวดหมู่แต่เฉพาะของคำสอนที่เป็นส่วนธรรม แต่ไม่ได้เสนอรูปแบบการจัดหมวดหมู่ของวินัย ไว้ด้วย ซึ่งเหตุผลในเรื่องนี้น่าจะได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

---

* ข้อนี้สังเกตได้จากการจัดหมวดหมู่ของ “ธัมมสังคณี” พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ ซึ่งเป็นอภิธรรมปิฎกเล่มแรกในจำนวน ๑๒ เล่ม